

● APPLIED
● ECONOMICS
● RESEARCH
● CENTRE

EVIDENCE BASED SOLUTION

ӘЛЕУМЕТТІК ҚАУҚАРСЫЗ ХАЛЫҚТЫҢ
ЖЕКЕ САНАТЫ РЕТІНДЕ ҮКІМЕТТІҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ
КҮН ТӘРТІБІНЕ ҚОСУ ҮШІН АУЫЛ ӘЙЕЛДЕРІНІҢ
ЭКОНОМИКАЛЫҚ МҮМКІНДІКТЕРІН

ЗЕРТТЕУ

СОРОС-ҚАЗАҚСТАН
ҚОРИНЫҢ ҚОЛДАУЫМЕН

НҰР-СҰЛТАН, 2019

ҚОЛДАНБАЛЫ ЭКОНОМИКАНЫ ЗЕРТТЕУ ОРТАЛЫҒЫ

Құлекеев Жаксыбек

Төреханова Ботағоз

Төлеуов Олжас

Оразалиева Аида

Ковязина Камила

Оразбекова Салтанат

Бауыржан Амина

**ӘЛЕУМЕТТІК ҚАУҚАРСЫЗ ХАЛЫҚТЫҢ ЖЕКЕ САНАТЫ
РЕТІНДЕ ҮКІМЕТТІҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ КҮН ТӘРТІБІНЕ ҚОСУ
ҮШІН АУЫЛ ӘЙЕЛДЕРІНІҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ МҮМКІНДІКТЕРІН
ЗЕРТТЕУ**

(Сорос-Қазақстан Қорының қолдауымен)

УДК 330
ББК 65.01
И 87

И 87 **Әлеуметтік қауқарсыз халықтың жеке санаты ретінде Үкіметтің экономикалық күн тәртібіне қосу үшін ауыл әйелдерінің экономикалық мүмкіндіктерін зерттеу/** Ж. А. Құлекеев, Б. К. Төреханова, О. А. Төлеуов, А.А. Оразалиева, К.Т. Ковязина, С.Р. Оразбекова, А. Б. Бауыржан – Нұр-Сұлтан: ҚЭЗО, 2019. – 80 б., 32 кесте, 24 сурет.

ISBN 978-601-06-5965-0

Осы басылымды Сорос-Қазақстан Қорының қаржылық қолдауымен «Қолданбалы экономиканы зерттеу орталығы» ЖМ қызметкерлері дайындады. Бұл жарияланымның мазмұны Сорос-Қазақстан Қорының көзқарасымен міндетті түрде сәйкес келмейтін авторлардың көзқарасын көрсетеді.

Бұл есеп ғылыми-қолданбалы зерттеулердің нәтижелерін қамтиды, оның ішінде Қазақстанның 14 өңіріндегі далалық әлеуметтік сауалнамалар қорытындылары, кейіннен бес мегаөңірге (Солтүстік, Оңтүстік, Шығыс, Батыс, Орталық) бөле отырып, деректерді талдау, сондай-ақ ауылдық жерлердегі әйелдердің жағдайына әсер ететін ресми статистика, саясат және практика деректерін талдау. Жүргізілген зерттеудің құндылығы ауылдық әйелдердің әлеуметтік-демографиялық портретін және көңіл-күй және олардың өз жағдайын бағалауды қалыптастыратын кешенді жасау болып табылады. Әдетте, әйелдерге қатысты зерттеулер географиялық белгісі бойынша жекелеген санаттарды егжей-тегжейлі талдаусыз гендерлік мәселелерге шоғырланады, ал әлеуметтік-демографиялық зерттеулер халықтың жекелеген топтары үшін ерекше проблематикаға және осы адамдар төрғысынан оларға мемлекеттік қолдау шараларының тиімділігіне тереңдетілмейді. Осы зерттеуде ауыл әйелдерінің тұтас әлеуметтік-демографиялық портретін қалыптастыруға және күн сайын кездесетін сын-тегеуріндерді талдауға әрекет жасалды.

Зерттеудің түпкі мақсаты Қазақстанның мемлекеттік органдарының назарын ауыл әйелдерінің проблемаларына аудару болып табылады, ал бұл басқа ірі әлеуметтік топтармен салыстырғанда анағұрлым осал жағдайдағы және өзінің адами және экономикалық әлеуетін іске асыру үшін мүмкіндіктері аз ел халқының төрттен бір бөлігі. Бұдан басқа, есеп қарастырылатын проблемаларды шешуге тартылған, сондай-ақ инклюзивті даму проблемаларына қызығушылық танытқан мемлекеттік емес ұйымдар, бизнес және оқырмандардың кең тобы арасында ақпаратты.

УДК 330

ББК 65.01

ISBN 978-601-06-5965-0

© Қолданбалы экономиканы зерттеу орталығы, 2019

Мазмұны

Қысқартылған сөздердің тізімі	3
Кестелер, суреттер және ендірімелер тізімі	4
ЖОБАНЫҢ ТҮЙІНДЕМЕСІ	6
АЛҒЫСӨЗ	9
1-ТАРАУ. ҚАЗАҚСТАННЫҢ АУЫЛДЫҚ ӘЙЕЛДЕРІНІҢ ЖАҒДАЙЫ	13
Демографиялық жағдай: урбанизация және еңбек көші-қоны	13
Ауылда өмір сүру деңгейі тұрақты түрде төмен	15
Әйелдердің жұмыспен қамтылуы: өнімді орнына әлеуметтік пе?	20
Отбасындағы билікті бөлу және әйелдерге қатысты зорлық-зомбылық	24
Қазақстан Республикасының гендерлік саясаты	26
Қорытындылар	29
2-ТАРАУ. ҚАЗАҚСТАННЫҢ АУЫЛ ӘЙЕЛДЕРІНІҢ ӘЛЕУМЕТТІК ПОРТРЕТІ	31
Отбасының экономикалық жағдайын субъективті қабылдау. Материалдық және материалдық емес факторлар	32
Ауыл әйелдерінің экономикалық мүмкіндіктерін бағалау	36
Дағдылар	38
Жұмыспен қамтудың ресурстары мен мемлекеттік бағдарламаларына қол жеткізу	40
Үйдегі зорлық-зомбылық	43
Көші-қон көңіл-күйі	44
Тілектер және күтілімдер	45
Қорытындылар	47
3-ТАРАУ. САУАЛНАМАНЫҢ ҚОРЫТЫНДЫСЫН ЭМПИРИКАЛЫҚ БАҒАЛАУ	51
Эмпирикалық бағалау әдіснамасы	51
Ауыл әйелдерінің экономикалық мүмкіндіктерін эмпирикалық бағалау	53
Көші-қон факторларын талдау	55
Зорлық-зомбылық факторларын талдау	57
Материалдық қиындықтарға әсер ететін факторларды талдау	59
Өмірге қанағаттанбаушылыққа әсер ететін факторларды талдау	60
Қорытындылар	62
ҚОСЫМША. Зерттеу әдіснамасы	64
ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ	68

Қысқартылған сөздердің тізімі

АДБ	Азиялық даму банкі
СК	Статистика комитеті
ХВҚ	Халықаралық валюта қоры
ДСМ	ҚР Денсаулық сақтау министрлігі
ҰЭМ	ҚР Ұлттық экономика министрлігі
ШОБ	Шағын және орта бизнес
БҰҰ	Біріккен Ұлттар Ұйымы
ЭЫДҰ	Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйым
ҚР	Қазақстан Республикасы
АӘК	Атаулы әлеуметтік көмек
БҚО	Батыс Қазақстан облысы
ШҚО	Шығыс Қазақстан облысы
СҚО	Солтүстік Қазақстан облысы
ОҚО	Оңтүстік Қазақстан облысы
ЕХӘҚМ	Қазақстан Республикасы Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігі
СА	Сенім аралығы

Кестелер, суреттер және ендірмелер тізімі

Кестелер тізімі

1-кесте. 2009-2018 жылдардағы қала-ауыл бөлінісіндегі негізгі жас топтары бойынша халық санының өзгеруі	14
2-кесте. 2009-2018 жылдардағы қала-ауыл бөлінісіндегі негізгі жас топтары бойынша әйелдер санының өзгеруі	14
3-кесте. Өмір деңгейінің индикаторлары	15
4-кесте. Неғұрлым ірі санаттар бойынша халықтың азық-түлік емес шығыстарының құрылымы	16
5-кесте. Алушылар саны және аәк мөлшері	17
6-кесте. Тұрғын үй қорын абаттандыру, үлес	19
7-кесте. Облыстар бойынша жалақыдағы гендерлік алшақтықтың өзгеруі	21
8-кесте. Қала-ауыл бөлінісіндегі жұмыссыздық деңгейі	22
9-кесте. Облыстар бойынша үйдегі зорлық-зомбылықты қабылдау	24
10-кесте. Этностар бөлінісіндегі сатып алу қабілетінің деңгейі	32
11-кесте. Ауылдық және қалалық әйелдердің тұрақты жұмыс табу мүмкіндіктерін салыстыру	33
12-кесте. Ауылдық және қалалық әйелдердің қаржылық табысқа жету мүмкіндіктерін салыстыру	33
13-кесте. Табыс көзі бойынша ауылдық үй шаруашылықтарының топтары. Жиі атап өтілгені	34
14-кесте. Қатынамалы еңбек көші-қонынан және қосалқы шаруашылықтан табыс алатын отбасылардың үлесі. Жиі атап өтілгені	34
15-кесте. Сауалнамаға қатысқан әйелдердің қызмет салалары	35
16-кесте. Өмірмен қанағаттану деңгейі бойынша сұхбаткерлер тобы	36
17-кесте. Қызмет түрлері бөлінісінде жұмыспен қамтуды қамтамасыз ету жөніндегі шаралар туралы хабардар болу деңгейі	43
18-кесте. Орташа айлық табыс моделі	53
19-кесте. Өмірге қанағаттанушылық моделі	54
20-кесте. Көші-қон көңіл-күйінің салыстырмалы статистикасы	55
21-кесте. «Көшу ниеті» моделін дисперсиялық талдау	55
22-кесте. «Көшу ниеті» моделі	56
23-кесте. Зорлық-зомбылыққа ұшыраған және ұшырамаған әйелдердің арақатынасы	57
24-кесте. «Отбасындағы зорлық-зомбылық» моделін дисперсиялық талдау	58
25-кесте. «Отбасындағы зорлық-зомбылық» моделі	58
26-кесте. «Материалдық қиындықтар» моделін дисперсиялық талдау	59
27-кесте. «Материалдық қиындықтар» моделі	59
28-кесте. «Өмірге қанағаттанбаушылық» моделін дисперстік талдау	61
29-кесте. «Өмірге қанағаттанбаушылық» моделі	61
30-кесте. Өңірлер бөлінісіндегі іріктеме құрылымы	65
31-кесте. Макроөңірлер бойынша іріктеу құрылымы	66
32-кесте. Жас топтары бойынша білім деңгейі	67

Суреттер тізімі

1-сурет. Қалалық жердегі аәк алушылар саны	17
2-сурет. Ауылдық жердегі аәк алушылар саны	17
3-сурет. Зейнетақылардың орташа айлық мөлшері	18
4-сурет. 10 мың халыққа (тіс дәрігерлерінен басқа) медициналық кадрлармен қамтамасыз етілу	19
5-сурет. 1 адамға тұрғын үймен қамтамасыз ету, ш. М.	20
6-сурет. Жұмыспен қамту мәртебесі бойынша жұмыспен қамтылған қалалық әйелдер, 2009 жыл	23
7-сурет. Жұмыспен қамту мәртебесі бойынша жұмыспен қамтылған ауылдық әйелдер, 2009 жыл	23
8-сурет. Жұмыспен қамту мәртебесі бойынша жұмыспен қамтылған қалалық әйелдер, 2017 жыл	23
9-сурет. Жұмыспен қамту мәртебесі бойынша жұмыспен қамтылған ауылдық әйелдер, 2017 жыл	23
10-сурет. Бір адамға орташа айлық табыс	33
11-сурет. Жұмыспен қамту түрі	35
12-сурет. Өз өміріне қанағаттану деңгейі	36
13-сурет. Ауыл және қала әйелдерінің мүмкіндіктерін салыстырмалы бағалау	37
14-сурет. Ауылдағы ерлер мен әйелдердің салыстырмалы жалақысы туралы пікірлерді бөлу	37
15-сурет. Білімге байланысты интернетті пайдалану деңгейі	38
16-сурет. Интернетті пайдалану мақсаттары	39
17-сурет. Әйелдердің бизнесті ашуға немесе ілгерілетуге кредит алуға өз мүмкіндіктерін бағалауы	41
18-сурет. Қаржыландыру алу мүмкін еместігінің себептері	41
19-сурет. Жұмыспен қамтуды жақсарту жөніндегі шаралардың тиімділігін бағалау және қатысу	42
20-сурет. Көші-қон көңіл-күйінің себептері (кеткісі келетіндердің %-ы)	44
21-сурет. Ауыл әйелдерінің тілектері мен күтілімдері рейтингі	45
22-сурет. Шығарындылардан тазартылған дерекқордың сандық көрсеткіштерінің сипаттамалық статистикасы	52
23-сурет. Іріктеудің жастық құрылымы	66
24-сурет. Білім деңгейі	67

Ендірмелер тізімі

1-ендірме. Әйелдер басқаратын компаниялардың табыстылығы	22
2-ендірме. Үйдегі зорлық-зомбылықтан қорғау инфрақұрылымы	25
3-ендірме. Оңтүстік корейя әйелдер кәсіподағы (kwtu)	27
4-ендірме. Ауыл кәсіпкерлігін қолдаудың жаңа құралдары	29

ЖОБАНЫҢ ТҮЙІНДЕМЕСІ

Қазақстан әлемнің дамыған 30 елінің қатарына кіру мақсатында даму саясатын дәйекті түрде жүргізіп келеді. Қоғамның өркендеуінің негізі дамудың әлеуметтік бағдарланған моделі, саясаттың инклюзивтілігі болып табылады, ал халықтың өмір сүру деңгейі Ұлт көшбасшысы Қазақстан-2050 Стратегиясында атап өткендей, дамудың басты өлшемшарты болып табылады.

ҚР Үкіметі жұмыспен қамтуды, соның ішінде ауылдық жерлерде жұмыспен қамтуды арттыруға, кәсіпкерлікті ынталандыруға, ана мен баланы қорғауға бағытталған түрлі бағдарламаларды қабылдайды. Алайда, саяси шешімдерді әзірлеу процесінде халықтың әртүрлі топтарының қажеттіліктері мен сұраныстарын зерделеу кезінде саралаудың жеткіліксіздігі байқалады және тиісінше ұсынылып отырған қолдау шараларының тиімділігі мен сұранысқа қатысты ақпараттық вакуум қалыптасады.

Осы зерттеуде Қазақстанның ауылдық әйелдерінің жағдайына, өз жағдайы мен болашағын, олар тап болатын сын-тегеуріндерді қабылдауға, өздерінің проблемаларын шешу кезінде мемлекеттік әлеуметтік шараларға жүгінуіне қатысты ақпараттық бос орын толтыруға үлес қосуға талпыныс жасалды. Зерттеу келесі бірқатар факторларға байланысты Қазақстанның ауылдық әйелдері қалалық әйелдер мен ауылдық ер адамдарға қарағанда анағұрлым осал жағдайда екендігі туралы жорамалға негізделген: ауылда төмен табыс, жұмысқа орналасу үшін мүмкіндіктері шектеулі, әлеуметтік қызметтер мен инфрақұрылымға қол жетімділіктің шектеулі болуы, қосалқы шаруашылықтың болуына және қалалықтармен салыстырғанда ауыл отбасыларының үлкен көлеміне негізделген жоғары үй жүктемесі.

Зерттеу статистикалық деректер негізінде ауыл әйелдерінің негізгі сипаттамалары мен жағдайына шолуды, гендерлік теңсіздікті жақсартуға бағытталған саясаттардың жиынтығын талдауды, сондай-ақ Қазақстанның 14 өңірінде әйелдерге әлеуметтік сауалнама жүргізу барысында жиналған деректерді талдауды қамтиды. Қазақстандағы ахуалды талдау, сондай-ақ халықаралық ұйымдар (ЭЫДҰ, БҰҰ құрылымдары) сарапшыларының және шет мемлекеттердің (Үндістан, Ирландия, ЕО, Канада) тәжірибесіне сәйкес, **ауыл әйелдерінің проблемалары басқа топтармен салыстырғанда олардың жоғары әлеуметтік осалдығына байланысты, алайда топтың өзі біркелкі емес және көптеген деңгейлердегі кедергілерге тап болады.** Ауыл әйелдерінің көптеген проблемалары әлеуметтік және басқа да бағдарламалар шеңберінде, мысалы, аз қамтылған және көп балалы отбасыларды қолдау шаралары шеңберінде, жұмыспен қамтуды, ауыл шаруашылығын, ауылда кәсіпкерлікті дамыту бағдарламалары және т. б. шеңберінде бағыттала отыр.

Сонымен қатар, **сұхбат және сауалнама барысында қолдау шаралары жиі адресаттарға** (хабардарлықтың жеткіліксіздігі, интернет жылдамдығының төмендігі немесе шалғай ауылдардан курстарға бару үшін көліктің болмауы) жетпейтіні немесе олардың **тиімділігі шектеулі екендігі** (әйелдер қызмет көрсету саласындағы білім мен кәсіптерді таңдайды, өзін-өзі ақтауы төмен бизнеспен айналысады, ірі кәсіпорындарды, оның ішінде ауыл шаруашылығында басқара алмайды – осының барлығы гендерлік кедергілермен байланысты) айқын болды. Осыған байланысты, «тік», сондай-ақ «көлденең» саясаттың көмегімен ауыл әйелдерінің экономикалық мүмкіндіктерін кеңейтуге жан-жақты көзқарас неғұрлым тиімді болып табылады.

Біздің ойымызша, ауыл әйелдерінің адами әлеуетін іске асыруға кедергі келтіретін негізгі үрейлі үрдістер қоғамдық өмірдің барлық салаларында гендерлік теңсіздікті сақтау, сондай-ақ ауылдағы кәсіпкерлік үшін кеңістікті тарылту болып табылады. Осыған байланысты, осы зерттеу ауыл әйелдерінің жағдайын жақсарту жөніндегі неғұрлым ерекше шараларды әзірлеу үшін негіз бола алатын жалпы сипаттағы бірқатар тұжырымдар мен ұсынымдарды ұсынады, бірақ бұл ретте осы бағыттағы кез келген шаралар елдегі әйелдердің жағдайын барынша кең контекстен айырып, елеулі нәтижелер әкелмейтіндігін және бизнес, атап айтқанда шағын және орта бизнес үшін қолайлы жағдайлар туғызатынын ескеру маңызды.

● Талдау көрсеткендей, **адами капитал –оның ішінде әйелдер оның неғұрлым білімді бөлігін құрайды – бұл Қазақстандағы неғұрлым толық пайдаланылмайтын ресурс.** Бұл ретте ауыл әйелдері ауыл ерлерімен және қала әйелдерімен салыстырғанда бірқатар себептер бойынша өзіне лайықты табысты қамтамасыз ету мүмкіндігі тұрғысынан халықтың неғұрлым қауқарсыз топтары санатына жатады. Олардың арасында: басқа топтармен салыстырғанда үй жұмысының көлемі, отбасы көлемі айтарлықтай үлкен, бір адамға шаққандағы табысы төмен, тұрақты табыстың болмауы, отбасындағы әйелдің рөліне қатысты қоғамдық таптаурындар, өзін-өзі бағалаудың төмендігі және отбасында ықпалдың болмауы.

● **Ауыл әйелдері еңбек нарығынан жұмыс таба алмауынан немесе бизнестің өмір сүруіне үміттің жоқтығынан кетеді.** Гендерлік диспаратитеттерді теңестіру, соның ішінде, мысалы, әйелдердің жағдайын жақсарту және балаларға, өз денсаулығына қамқорлық жасауда ерлердің рөлін арттыру экономикалық тиімділіктің қарапайым қисынымен түсіндіріледі.

● **Реттеу деңгейіндегі гендерлік бейтараптық күн сайынғы практика деңгейіндегі гендерлік теңсіздік пен кемсітушілікке кедергі келтірмейді.** Гендерлік мейнстрим саясатының, яғни барлық әзірленіп жатқан және іске асырылып жатқан саясаттар үшін гендерлік аспектілерді есепке алудың жоғары басымдығын қабылдау қажет. Ауыл тұрғындарының түрлі ресурстарға (уақытша, қаржылық, жер, білім беру) қолжетімділігінің шектелуін ескере отырып, Қазақстанның ауылдық жерлеріндегі әйелдер, сонымен қатар барлық қалған әлеуметтік топтармен салыстырғанда экономикалық мүмкіндіктер өрісінің тарылуына тап болады.

● **Даму бағдарламалары мен стратегиялық құжаттар оларды гендерлік-негізделген нысаналы көрсеткіштермен толықтыру жолымен жетілдірілуге тиіс.** Бұдан басқа, оларда аралық бағалауды қоса алғанда, бағдарламалардың тиімділігін мониторингілеу мен бағалау тетіктері енгізілуге тиіс. Бангладештегі әйелдер ҰЕҰ зерттеулеріне сәйкес, сегіз индикатор әйелдердің құқықтары мен мүмкіндіктерін кеңейтудің белгілері болып табылады: ұтқырлық, шешімдер қабылдау қабілеті, ірі және ұсақ сатып алу, экономикалық қауіпсіздік, шешім қабылдау процесіне қатысу, саяси және заңдық хабардар болу, сондай-ақ наразылықтарға қатысу(Philips, 2016). Бұл әйелдердің экономикалық жағдайын жақсарту үшін де, оларды зорлық-зомбылықтың барлық түрлерінен қорғау үшін де маңызды.

● **Мүмкіндігі және ресурстары шектеулі халықтың санаты ретінде ауылдық әйелдерді бөліп атап өту қажет.** Бейтарап және кең бағдарламалардың қисыны халықтың өте әртекті санаттары мен олардың мүмкіндіктері жағдайында жұмыс істемейді. Ауылдағы әйелдер кәсіпкерлігі қалалықтан түбегейлі ерекшеленеді; ауылдық даму бағдарламалары ерлер үшін қолжетімді болуы, бірақ әйелдерді тыс қалдыруы мүмкін.

● **Талдау нәтижелеріне сәйкес, қаржылық сауаттылық, инфрақұрылымның дамуы және ауыл әйелдерінде сандық дағдылардың болуы отбасының табыстылығына оң әсер етеді.** Модельдің нәтижелері инфрақұрылымның дамуы, мемлекеттік көрсетілетін қызметтердің қолжетімділігі, сандық дағдылардың болуы және қанағаттанушылық арасындағы оң өзара байланысты көрсетеді. Демек, ауыл әйелдерінің қаржылық сауаттылығы мен сандық дағдыларын арттыру, ауылдарда инфрақұрылымды дамыту және мемлекеттік шаралардың қолжетімділігін арттыру экономикалық мүмкіндіктерге де, ауыл әйелдерінің әлеуметтік көңіл-күйіне да қолайлы әсер етеді.

● **Гранттық қаржыландыруға ерекше назар аудара отырып, практикалық, бизнес, ақпараттық және басқа да дағдыларды дамытуды, менторлықты және тәжірибе алмасуды қамтитын** ауылдағы әйелдер кәсіпкерлігін қолдау бағдарламаларын әзірлеу қажет. Кедейлікті еңсеру саласындағы жинақталған халықаралық тәжірибе шағын қаржыландырудың ұзақ мерзімді тиімділігіне күмән тудырады. Шағын қаржыландыру-экономикалық мүмкіндіктерді кеңейтудің тұрақсыз құралы. Көбінесе әйелдер шағын қаржыландыру жағдайына байланысты тұрақты және өсіп келе жатқан берешек жағдайында болады(Philips, 2016). Қазіргі сұранысқа қарамастан, көптеген қазақстандық сарапшылар мен әйел-кәсіпкерлердің айтуынша шағын қаржылар — бұл қаржыландыру іздеудегі соңғы нүкте.

● **Гранттық қаржыландыру ауылдағы әйелдер үшін бизнес-бастамаларды қолдаудың барынша ыңғайлы, тартымды және тиімді құралы болып табылады.** Эмпирикалық деректер ауыл әйелдерінің қаржылық сауаттылықтың болмауы, отбасында берешектің болуы, кредитті, оның ішінде шағын кредитті төлеу үшін тұрақты табыстардың болмауы және т. б. қоса алғанда, бірқатар себептер бойынша кредит алуға мүмкіндігі жоқтығын/ниетті еместігін көрсетеді.

● Ауыл әйелдерін өндірістік жұмыспен қамтуға тарту бағдарламалары перспективалы болып табылады, атап айтқанда, олардың бастапқы шығындарын азайту жолымен олар қазір кетіп жатқан ауыл шаруашылығы. Бұл: гранттар, ірі ойыншылардың өндірістік тізбегінің басқа буындарын қамтамасыз ету кезінде жеке қосалқы шаруашылықтарға ауыл шаруашылығы қызметінің аутсорсингі (Қытай тәжірибесі), ауыл шаруашылығы тауарларының шағын легімен интернет-суданы енгізу (Қытай, АҚШ, Ұлыбритания тәжірибесі).

● Олардың тармақталған желісін және әйелдердің белсенді қатысуын (2018 жылы әйелдер кәсіподақтар мүшелерінің жалпы санының 54,9%-ын құрады, (Федерация профсоюзів РК, 2019)) **ескере отырып, жұмыс істейтін әйелдерді кемсітушілікті жою және олардың құқықтарын қорғау үшін кәсіподақ ұйымдары тиімді тұғырнама бола алады.** Бұл жұмыс алғашқы кезде кәсіподақ ұйымдарының бөлімшелері шеңберінде жүргізіледі, ал қажет болған жағдайда әртүрлі салалардан келген әйел-қызметкерлер, оның ішінде өзін-өзі жұмыспен қамтығандар үшін дербес кәсіподақ ұйымы құрылатын болады. Мұндай ұйымдар тұрақты кері байланыс және өз мүшелерінің мұқтаждықтары туралы жақсы хабардар болу есебінен ауылдық әйелдер үшін жұмыспен қамтуды қолдаудың мемлекеттік шараларының базасы және тапсырыс берушісі бола алады, бұл осы бағдарламалардың тиімділігін едәуір арттырады.

АЛҒЫСӨЗ

Дүниежүзілік экономикалық форумның Gender Gap Report баяндамасына сәйкес, 2018 жылға қарай әлемдік ауқымдағы гендерлік теңдік 68%-ға жетті. **Өзгерістердің қазіргі қарқыны кезінде гендерлік алшақтық 108 жылдан кейін жабылуы мүмкін.**

Қазақстан әлемнің 136 елінен гендерлік теңдік индексі бойынша 60-шы орында тұр. Бұл – Шығыс Еуропа, ТМД, Италия (70-ші орын), Ресей (75-ші орын) және Қытай (103-ші орын) елдеріне қарағанда жоғары.

Әйелдер Қазақстанның ЖІӨ-нің 40%-ын құрайды. Бұл ретте, әйелдердің саясатқа қатысу көрсеткіштері-ең төмендердің бірі, мұнда ел 94-орында.

«Білім» қосалқы индексі бойынша Қазақстан әлемдік көшбасшылардың отыздығына кіреді. Әйелдердің білім берудің жоғары деңгейлерінде (колледждер, жоғары оқу орындары, аспирантура) қамтылуы, тіпті ерлерге қарағанда жоғары.

Облыстық мәслихаттардағы, сондай-ақ Нұр-Сұлтан және Алматы қаласындағы әйел-депутаттар саны 2012 жылы 66 адамды немесе **11,3%-ды** құрады.

2018 жылдың мәліметтері бойынша, **Қазақстанда бірде-бір әйел облыс әкімі жоқ, 146 ауданнан аудан әкімі лауазымына 4 әйел ие, ал еліміздің 985 ауылдық округінің 171-ін ғана әйелдер басқарады** (EXPO & Women, 2018).

Қазақстан Республикасының 2006-2016 жылдарға арналған Гендерлік теңдік стратегиясында **мемлекеттік және заңнамалық билік органдары басшыларының арасында әйелдердің 30 пайыздық өкілдігіне қол жеткізу көзделген.** Бұл төменгі шекара деп саналады, ол кезде әйел-депутаттар дауыстарының саны шешім қабылдауға әсер ете бастайды. Бұл мақсатқа қол жеткізілген жоқ.

Әйелдер Қазақстандағы жер иеленушілер мен жер пайдаланушылардың 20%-ын ғана құрайды (2017 жыл).

Әйелдер ірі кәсіпорындардың 17,9%-ын басқарады, ШОБ субъектілерінің 30%-ы, ал жеке кәсіпкерлер арасындағы әйелдердің үлесі 46,8%-ды құрайды (ҚР ҰЭМ Статистика комитеті, 2019).

Қазақстанда ерлер мен әйелдердің жалақысындағы алшақтық 30%-дан астамды құрайды. Әйелдер 2017 жылы ерлер жалақысының 67,8%-ын алды (ҚР ҰЭМ Статистика комитеті, 2018).

Гендерлік теңдік, әйелдер мен қыздардың құқықтарын қорғау, мүмкіндіктер тепе-теңдігін қамтамасыз ету инклюзивті өсу және даму мақсаттарына қол жеткізудің маңызды бағандары болып табылады. Әлемдік даму институттары – Дүниежүзілік банк, Әлемдік валюта қоры, БҰҰ құрылымдары атап көрсеткендей – әйелдер Жер шары халқының шамамен жартысын құрайды және олардың әлеуетін іске асырмай әлемдік экономика және әлеуметтік даму серпіні ешқашан толық қадам ала алмайды. McKinsey Global Institute зерттеулеріне сәйкес, егер әйелдер экономикаға ерлер сияқты қатысса, әлемдік ЖІӨ 2025 жылға қарай инерциялық сценариймен салыстырғанда 26% немесе 28 триллион доллар қосар еді. Еңбекке қабілетті жастағы халықтың 50%-ын құрай отырып, әйелдер жаһандық ЖІӨ-нің тек 37% құрайды (McKinsey Global Institute, 2016).

Демократиялық даму, адам құқықтарын қорғау және ерлер мен әйелдер үшін тең құқықтарды қамтамасыз ету саласындағы соңғы жылдардың барлық жетістіктеріне қарамастан, әйелдер шешімдер қабылдау процесінде әлі де аз ұсынылып отыр, әсіресе бұл саяси салада байқалады, алайда бизнес үшін де өзекті. Сонымен қатар, сарапшылар кедейлікті феминизациялау және ауыл шаруашылығын феминизациялау сияқты жағымсыз үрдістерді атап өтеді, яғни әйелдер табысы төмен, біліктілігі төмен секторларға жұмылдырылуда және ерлерге қарағанда жиі кедейшілік жағдайында болады. Бұл ретте, ауылдық және шалғай өңірлердегі әйелдердің жағдайы ерекше назар аударуды талап етеді, өйткені бұл өңірлерде даму жиі тоқырайды (Пекинская декларация, 1995).

Қазақстан әлемнің дамыған 30 елінің қатарына кіру бағытын мәлімдеді және даму қағидат-

тарының бірі өсудің инклюзивтілігі болып табылады. Осы стратегия аясында республика бірқатар халықаралық келісімдерге қосылды, әйелдердің құқықтарын қорғауға және олардың мемлекеттік қызметке қатысуын арттыруға бағытталған бірқатар заңдар қабылдады. БҰҰ-ның Әйелдерге қарсы кемсітушіліктің барлық нысандарын жою туралы конвенциясы (CEDAW), Бейжің декларациясы және іс-қимылдар тұғырнамасы, Мыңжылдық декларациясындағы даму мақсаттары және тұрақты даму мақсаттары негізінде 2006–2016 жылдарға арналған Гендерлік теңдік стратегиясы әзірленді, содан кейін 2030 жылға дейінгі гендерлік және отбасылық саясат тұжырымдамасы қабылданды. «Ерлер мен әйелдер үшін тең құқықтар мен мүмкіндіктердің мемлекеттік кепілдіктері туралы» Заң және «Тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алу туралы» Заң сияқты маңызды заңдар қабылданды. Сонымен қатар, Қазақстан бұл тұрғыда Орталық Азияның жалғыз елі ретінде гендерлік статистикалық деректерді жинай бастады.

Ауылдық әйелдер ілгерілеудің инклюзивтілігі арнайы тетіктермен қамтамасыз етілмеген стратификацияланған қоғамның төменгі қабаттарында болды. Қазақстанда әйелдердің экономикалық тұрғыдан өзін-өзі іске асыруына кедергі келтіретін және ерлердің әлеуметтік қызметін шектейтін орнықты гендерлік таптаурындар күшті. Әйелдерге қатысты ғана емес көптеген әлеуметтік проблемалардың аспектісі ретінде «гендер» ұғымы жоқ, ал бұл экономикалық тиімділіктің өсуін тежейді.

Республика гендерлік теңдікті және әйелдер құқықтарын қорғауды қамтамасыз етуде елеулі ілгерілеуге қол жеткізді. Дегенмен, гендерлік теңдік мәселелері өзекті күйінде қалып отыр. Мысалы, Қазақстан қыздарды бастауыш және орта біліммен қамту саласында тұрақты жоғары көрсеткіштерді көрсетіп отыр – 100%. Сонымен қатар, әйелдер шешім қабылдау деңгейінде жеткіліксіз қатыстырылады. ҚР Парламенті Мәжілісі мүшелерінің арасындағы әйелдер үлесі 27%-ды, Парламент Сенатында – 21%-ды құрады (ҚР Парламенті, 2019). ҚР Үкіметінде әйелдердің үлесі 11%-ды құрайды (Правительство РК, 2019). Облыс әкімдерінің арасында әйелдер жоқ, алайда аудандық және ауылдық округтер деңгейінде әйелдердің қатысуы тиісінше 3% және 17,3%-ды құрайды (СЦК МИК РК, 2018). Сонымен қатар, зерттеулер заң шығару және реттеу қызметінде гендерлік теңгерімге қол жеткізу үшін, яғни қабылданатын актілерде әйелдердің мүдделерін қамтамасыз ету үшін әйелдердің тиісті органдарда кемінде 25–50% деңгейінде өкілдік етуі қажет деп болжайды. Бұл ретте, қарапайым сандық көрсеткіш жеткіліксіз. Қоғамдағы өзгерістердің тиімді процесін енгізу оларды енгізетін институттарды, ал бұл – әйелдердің бизнес-қоғамдастықтарын, қоғамдық ұйымдарды, сондай-ақ тәлімгерлік және әйелдер арасында тәжірибе алмасу бағдарламаларын талап етеді (Bolin, 2018).

Қазақстанның жеке секторында әйелдер ірі кәсіпорындардың тек 17,9%-ын ғана басқарады. Шағын кәсіпорындарда жағдай жақсы көрінеді: ШОБ субъектілерінің 30%-ында басшылар әйелдер болып табылады, сондай-ақ жеке кәсіпкерлердің жартысы – немесе 46,8%-ы 2019 жылдың басындағы деректерге сәйкес әйелдер болып табылады (ҚР ҰЭМ Статистика комитеті, 2019). Соның салдарынан түрлі жыныстар өкілдерінің жалақысында алшақтық сақталып отыр – әйелдер 2017 жылы ерлер еңбекақысының 67,8%-ын алды (ҚР ҰЭМ Статистика комитеті, 2018).

Білім алу кезіндегі тепе-теңдікке және тіпті жоғары оқу орындарын бітіргенде әйелдердің кейбір сандық басымдығына қарамастан, жалпы әйелдер ерлер арасындағы 74% қарағанда 64% азырақ белсенді жұмыс істейді және жұмыс іздейді. Мүмкін, бұл әйелдер үшін тартымды мансап перспективаларымен байланысты. Дүниежүзілік банк сарапшыларының пікірінше, Қазақстанда «ер адамдар басқарады, ал әйелдер орындайды» (Сарсенова, 2019). Бұдан басқа, табыстар мен кәсіби жетістіктердегі алшақтық «әйелдер» және «ерлер» кәсіптері бар екендігі туралы терең тамыр тартқан гендерлік таптаурындардың болуымен түсіндіріледі. Әйелдер көбінесе жалақысы төмен салаларда жұмыс істейді – бұл білім беру, денсаулық сақтау, қызмет көрсету саласы және әкімшілік мемлекеттік қызметкерлер. Ерлер көбіне техникалық білім алып, одан кейін өнеркәсіптің тау-кен және өңдеу секторларында, бизнесте, саясатта жұмыс істейді, бұл ретте ерлер үшін басшылық лауазымдарды иелену ықтималдығы жоғары.

Қазақстанда әйелдердің экономикалық жағдайын жақсарту бойынша қабылданатын бастамалар кең мағынада экономикалық өсуге сүйенеді. Әлеуметтік көмектің сипаты мен атаулылығы

кедейлікке қарсы күрестің және демографиялық саясаттың басымдықтарымен айқындалады. Әлеуметтік-экономикалық даму проблемаларына арнайы, гендерлік-бағдарланған көзқарастар кең таралмаған. Атап айтқанда, ақпараттық бос орын байқалады, демек, әлеуметтік қауқарсыз халықтың жекелеген санаттарының – Қазақстанның ауылдық әйелдерінің алдында тұрған сын-тегеуріндерге қатысты шешімдер де жоқ. Мысалы, әйелдер істері және отбасылық-демографиялық саясат жөніндегі ұлттық комиссияның сайтында «Ауылдық жерлердегі әйелдерді қолдау» бөлімі бар, алайда онда ақпарат жоқ. Қаралып отырған топтың қала әйелдерімен салыстырғанда шектеулі, әлеуметтік қызметтерге және жұмыс таңдауға қолжетімділігі, неғұрлым төмен табыстары бар, уақыттың көп бөлігін ақы төленбейтін еңбекке және жақындарына күтім жасауға арнауға мәжбүр, көбінесе үйде зорлық-зомбылыққа ұшырайды.

2018 жылы Қазақстандағы «БҰҰ-әйелдер» елдік кеңсесі ауылдағы әйелдердің жағдайына зерттеу жүргізді. Жоба нәтижесіне сәйкес, гендерлік таптауындардан туған теңсіздік пен кемсітушілік ауыл әйелдерін ауылдық ерлер мен қалалық әйелдермен салыстырғанда қауқарсыз жағдайға қояды. Әйелдер үшін экономикалық мүмкіндіктерді кеңейту үшін негізгі кедергілер қаржыландыру қиындықтары, қажетті дағдылар мен құзыреттердің болмауы, бизнес және бюрократия саласында білімге шектеулі қол жеткізу болып табылады (informБЮРО, 2019).

Мұндай жағдайлар әйелдер мен олардың балаларының әлеуметтік ұтқырлығы мен іске асырылуына айтарлықтай теріс әсер етеді. Нәтижесінде, халықтың ірі санаты кедейліктің «тұйық айналымда» кептеледі.

Осы жұмыстың мақсаты осы проблемаларға ҚР Үкіметі мен жұртшылықтың назарын аудару және оларды шешу тәсілдерін одан әрі нақтылау үшін әйелдер ауылда тап болатын ерекше кедергілерді анықтау болып табылады. ЭЫДҰ мен АДБ сарапшыларының пікірінше, Қазақстан бағдарламалық құжаттарды қабылдай отырып және гендерлік теңдіктің статистикалық индикаторларын көрсете отырып, гендерлік теңдікті қамтамасыз ету саясатын ұстанатынын көрсетеді. Алайда, пайдаланылатын тәсілдер, атап айтқанда, жеткілікті дәрежеде тар. Мысалы, ЭЫДҰ 2006-2016 жылдарға арналған Гендерлік теңдік стратегиясында бұрын дербес қаралған гендерлік саясат 2030 жылға дейінгі гендерлік және отбасылық саясат тұжырымдамасына енгізілгенін, бұл экономикалық, әлеуметтік және экологиялық сипаттағы барлық мәселелердің іс жүзінде гендерлік аспектілердің болуына қарамастан, демографиялық саясат бағытына дейін оның қамтылуы мен маңыздылығын төмендетеді. Институционалдық деңгейде гендерлік мәселелерді сондай-ақ Консультативтік орган сипатындағы Әйелдер мен отбасы істері жөніндегі ұлттық комиссия қарайды. Осылайша, гендерлік проблема демография контекстінде ғана қаралады, ал осы саладағы атқарушы органның функциялары шектеулі.

Әйелдердің жағдайын жақсарту жөніндегі практикалық шараларға келетін болсақ, ең жоғарыдан басқа, үкіметтің барлық деңгейлерінде гендерлік мәселелерді түсіну жиі жоқ. Ішінара осыған байланысты гендерлік даму саласындағы стратегиялық құжаттардың ішінара іске асырылуы және барабар деректердің болмауына, сондай-ақ салалық даму жоспарларында гендерлік индикаторлардың болмауына байланысты осы бағыттағы ілгерілеуді бағалаудағы қиындықтар байқалады (ОЭСР, 2017). Гендерлік диспаритетті жою жөніндегі шаралар екі негізгі тәсілді қамтиды: а) әйелдер үшін олардың заңнамалық және басқа органдарға қатысу квотасы арқылы мүмкіндіктерді жақсарту; б) гендерлік атаулы сипатсыз халықтың жекелеген санаттары үшін мүмкіндіктерді жақсарту (мысалы, жұмыспен қамтуды, шағын және орта бизнесті қолдау немесе ауылдық аумақтарды дамыту) (ADB, 2013).

2018 жылдың басында Қазақстан халқының саны 18,157 мың адамды құрады, оның ішінде 9,366 мың адам немесе 52%-ы әйелдер. Бұл ретте, ауылдық жерлерде 6,597 мың әйел тұрады, олар 2,7 млн. немесе 34,5% балаларды тәрбиелейді (ҚР ҰЭМ Статистика комитеті, 2018). Бұл адамдардың әлеуетін іске асыру ауылды дамыту, аз қамтылған және қауқарсыз адамдардың табысын арттыру, олардың балаларының денсаулығы мен амандығы және жалпы ел үшін маңызды мәнге ие.

1-ТАРАУ

ҚАЗАҚСТАННЫҢ АУЫЛДЫҚ
ӘЙЕЛДЕРІНІҢ ЖАҒДАЙЫ

Жұмысқа қабілетті жастағы әйелдер қалаға көшеді. 2009–2018 жылдары ауылда қыздар мен қарт әйелдер саны өсті, ал 15–64 жастағы әйелдер саны өзгерген жоқ. Ең алдымен, олар ауылдан жұмыс іздеп кетеді.

Қазақстандықтардың әл-ауқаты қысқаруда. Азық-түлік пен киім тұтынушылық шығындар құрылымында үлкен үлес алады. Ауыл халқының тұтыну шығысындағы азық-түлік үлесі 2009 жылғы 43,2%-дан 2017 жылы 49,5%-ға дейін өсті. Соңғы 10 жылда ұзақ пайдаланылатын тауарларға арналған шығыстар ауылда да, қалада да 2 пайыздық тармаққа жуық төмендеді.

Мемлекеттен әлеуметтік көмек алушылардың арасында – көпшілігін әйелдер құрайды, ауылдық жерлерде бұл көрсеткіштер одан да жоғары. Кедейлік көрсеткіштерінің және жәрдемақы алушылардың (жыл сайын республика бойынша орта есеппен 20%-ға) қарқынды қысқаруына қарамастан, кедейлік әлі де елде кең тараған құбылыс. Ресми түрде белгіленген шекаралар және сәйкесінше статистика проблеманың ауқымын жете бағаламауға алып келеді.

Әйелдердің жұмыс күшіне қатысуы қысқаруда. Бұл көптеген факторлармен түсіндіріледі: дәстүрлі түрде әйелдер аз ақылы кәсіптерге келіседі, мансаптық перспективалар шектеулі, көрінбейтін «ана салығы» әйелді қиын таңдау алдында қояды, әйелдер үшін бизнестегі мүмкіндіктер де шектеулі. Бұл факторлардың барлығы әйелдің рөліне қатысты гендерлік таптауындардың қандай да бір нысанына байланысты.

Демографиялық жағдай: урбанизация және еңбек көші-қоны

2018 жылдың басында Қазақстан халқының жалпы саны 8 млн. 791 мың ер адамды және 9 млн. 366 мың әйел адамды құрады. Әйелдер халықтың жартысынан шамалы астамын – 51,6%-ды құрайды. Алайда әр түрлі жастағы топтарда ерлер мен әйелдердің арақатына-

сы айтарлықтай өзгереді. Ер балалар саны 20 жасқа дейінгі жас санатында басым, 20–24 жас санатында ерлер мен әйелдердің арақатынасы теңеседі, содан кейін әйелдер ерлер санынан асып түседі. Бұл жазатайым оқиғалар, жол-көлік оқиғалары және жүрекқан тамырлары аурулары салдарынан өлімнің жиі болуына байланысты ерлер арасындағы өмір сүру ұзақтығының салыстырмалы төмен болуымен түсіндіріледі және әйелдерде 76,9 жасқа қарсы 68,7 жылды құрайды (ҚР ҰЭМ КК, 2017 жыл). Ерлердің өмір сүру ұзақтығын арттыру үрдісі жыныстар арасындағы арақатынасты теңестіруге ықпал етеді. Соңғы 10 жылда әйелдердің жалпы үлесі 51,9%-дан 51,6%-ға дейін төмендеді.

Жыныстық және жас ерекшелік құрылымдарында байқалатын сәйкессіздіктерден басқа, тепе-теңсіздік солтүстік және шығыс облыстары халықтың төмен тығыздығы мен қартаюымен, ал оңтүстік өңірлер – жоғары тығыздығы мен жоғары тууымен ерекшеленеді. Бұл ретте, Қазақстан халықтың ауылдық жерден кетуімен қалалардың жылдам өсуін бастан кешуде.

Урбанизация процесі әбден объективті және бүкіл әлемде байқалады, алайда ол белгілі бір сын-тегеуріндерді тудырады, мысалы, оңтүстік өңірлерде жұмыс орындарын құру немесе солтүстік өңірлерде шағын, шалғай елді мекендерді инфрақұрылыммен қамтамасыз ету проблемаларын шешу қажет. Бұдан басқа, оның іргелі себептерді түсіну қажет, бұл ауылдың немесе қаланың тоқырауына байланысты өзін-өзі іске асырудың үздік мүмкіндіктерін объективті түрде ұсынады ма. Халықтың, әсіресе білікті кадрлардың ауылдық жерден қалаға кетуі ауыл шаруашылығындағы өнімділікті төмендетуі және тұтастай алғанда ауылдағы өмір сүру деңгейін төмендетуі мүмкін, ал қалалар инфрақұрылымға, құрылыс саласына және әлеуметтік қамтамасыз ету жүйесіне қысым туғызады.

1-кесте. 2009-2018 жылдардағы қала-ауыл бөлінісіндегі негізгі жас топтары бойынша халық санының өзгеруі

	Қалалық жер		Ауылдық жер	
	ерлер	әйелдер	ерлер	әйелдер
0-14	+55	+53	+16	+15
15-64	+8	+8	+2	0
65+	+25	+23	+11	+9

Дереккөз: ҚР ҰЭМ СК

Урбанизация процесі қала халқының тез өсуін түсіндіреді, алайда ауылдық жерлердегі жұмысқа қабілетті жастағы әйелдер санының нөлдік өсуі назар аудартады (1). Оң тууды ескере отырып, бұл жұмыстың болмауы, әлеуметтік игіліктер мен қызметтердің қолжетімсіздігі, мысалы, денсаулық сақтау немесе білім беру, отбасылық проблемалар, мысалы, зорлық-зомбылық, сондай-ақ тұрғын үй, көріз, су және т. б. болмауын қоса алғанда, жалпы тұрмыстық проблемалар және т. б. қамтуы мүмкін ауылдық жерлердегі өмір сүру жағдайының қанағаттанарлықсыз екенін көрсетеді.

Отбасы мөлшерінің қысқару трендіне қарамастан, ауылдық отбасы орташа есеппен қалалықтан көп екенін ескеру қажет, бұл ауылда

әйелдер үшін төленбейтін еңбек көлемінің көп екенін білдіреді, ол қалаға еңбек көші-қоны жағдайында қыздар мен қарт әйелдерге аударылуы мүмкін. 2009 жылғы Ұлттық санақтың деректері бойынша ауылдық отбасының орташа мөлшері 3,8 (1999 жылы 4,6 адам), қалалық – 3,2 (1999 жылы 3,6 адам) болды (ҚР ҰЭМ Статистика комитеті, 2018).

Егер өңірлік статистиканы қарайтын болсақ (2), онда тек еңбекке қабілетті жастағы әйелдер саны ғана емес, солтүстік облыстардың ауылдық аймақтарында неғұрлым жоғары қарқынмен қысқартылады. Айта кету керек, Қазақстанның солтүстік облыстарында халық санының қысқаруы орын алуда.

2-кесте. 2009-2018 жылдардағы қала-ауыл бөлінісіндегі негізгі жас топтары бойынша әйелдер санының өзгеруі

	Қала			Ауыл		
	0-14	15-64	65+	0-14	15-64	65+
Ақмола	23%	-6%	7%	-2%	-3%	4%
Ақтөбе	53%	7%	23%	11%	2%	11%
Алматы	43%	-3%	16%	32%	4%	16%
Атырау	62%	11%	13%	34%	14%	11%
БҚО	61%	12%	11%	4%	-7%	-2%
Жамбыл	33%	-5%	21%	24%	3%	20%
Қарағанды	25%	-1%	14%	-5%	-12%	11%
Қостанай	31%	1%	11%	-13%	-11%	-4%
Қызылорда	48%	9%	41%	13%	7%	28%
Маңғыстау	21%	-11%	38%	95%	73%	102%
ОҚО	65%	24%	39%	10%	2%	14%
Павлодар	27%	-2%	20%	4%	-14%	0%

2-кесте. 2009–2018 жылдардағы қала-ауыл бөлінісіндегі негізгі жас топтары бойынша әйелдер санының өзгеруі (жалғасы)

	Қала			Ауыл		
	0-14	15-64	65+	0-14	15-64	65+
СҚО	33%	-1%	11%	-13%	-18%	-7%
ШҚО	35%	-3%	12%	-3%	-15%	0%
Нұр-Сұлтан қ.	145%	55%	78%			
Алматы қ.	62%	27%	33%			

Дереккөз: ҚР ҰЭМ СК

Орташа алғанда, қалалар халқының неғұрлым жылдам өсу қарқыны (шамамен 20%) ауылдық жерлермен (6%) салыстырғанда демография мен урбанизациялаудан басқа бірқатар факторлармен түсіндіріледі. Мұндай факторлардың бірі елдің әкімшілік-аумақтық құрылысындағы өзгерістер, яғни іргелес аумақтардың қосылуы есебінен қалалардың аумақтарын кеңейту болып табылады.

Ауылда өмір сүру деңгейі тұрақты түрде төмен

Жедел экономикалық өсудің нәтижесінде Қазақстан 2000 жылдары кедейліктің әсерлі төмендеуіне қол жеткізді. Алайда халықтың өмір сүру деңгейі мен азаматтардың әлеуметтік қауқарсыз санаттарын бөлу егжей-тегжейлі талдауды талап етеді. Кедейлік деңгейін ресми

бағалау оптимистік –2017 жылы 1%-дан кем.(КС МНЭ РК, 2019) Бұдан басқа, мемлекет табысы кедейлік шегінен төмен тұратын аз қамтылған және көп балалы отбасыларға атаулы әлеуметтік көмек көрсетеді. Кедейлік шегі әр түрлі өңірлерде аздап өзгереді.

Кедейліктің, өмір сүру деңгейінің және тиісті әлеуметтік төлемдердің ресми көрсеткіштері адамға қажетті азық – түлік өнімдері мен басқа да тауарлар мен қызметтердің ең аз жиынтығы негізінде Ұлттық экономика министрлігі белгілейтін белгіленген минималды шамадағы күнкөріске сүйенеді. 2019 жылы ол 27 915 теңгені құрады. Бұл сома қазақстандықтардың нақты табыстары мен шығыстарына қарай адамның нақты қажеттіліктеріне жауап бере ме (3).

3-кесте. Өмір деңгейінің индикаторлары

Индикаторлар	2009	2013	2017
Халықтың жан басына шаққандағы орташа атаулы ақшалай табыстары, теңге	34 282	56 453	83 053
Халықтың орташа жан басына шаққанда тұтынуға пайдаланылған үй шаруашылықтарының табыстары, теңге	21 348	36 761	48 619
қала	25 008	41 022	54 659
ауыл	17 136	31 564	40 502
Тұтынуға пайдаланылған кірістердің күнкөріс минимумымен арақатынасы, %	168,6	206,6	204,4
Халықтың орташа жан басына шаққандағы ақшалай шығыстары, теңге	19 718	34 796	46 319
қала	24 220	40 243	53 753
ауыл	14 537	28 153	36 331

Дереккөз: ҚР ҰЭМ СК

Сонымен, қазақстандықтар азық-түлікке, тауарлар мен қызметтерге ең төменгі күнкөріс деңгейінен екі есе көп жұмсайды. Бұл артық тұтыну сияқты, мысалы, сән-салтанат тауарларына да, ең төменгі күнкөріс деңгейінің барабар емес шамасына да білдіреді. Бірінші нұсқа екіталай, ауыл халқының шығыстары көрсетілген минимумнан айтарлықтай жоғары екенін назарға аласақ. Халық шығыстарының құрылымын талдау өмір сүру деңгейінің нақты көрінісін береді. 2009 жылмен салыстырғанда

2017 жылы қалада тұратын қазақстандықтар азық-түлікке – 40,7%-ға қарағанда 45,1% артық жұмсай бастады. Ауылдық жерлерде Шығыстағы өнімдердің үлесі де-43,2%-дан 49,5%-ға дейін өсті. Елдегі табыс пен өмір сүру деңгейінің өсуіне байланысты азық-түлік шығындары шығыстар құрылымында аз үлес алады деп саналады, себебі халық бірінші қажеттілікте емес азық-түлікті, үй, көлік, саяхат және т. б. сатып ала бастайды.

«Егер тамақ пен киім жеткілікті болса, онда тұрмыстық техника сияқты қымбат затқа ақша жетіспейді. Ол үшін кредит алу керек». Өзін-өзі жұмыспен қамтыған адам өзінің қаржылық жағдайын «орта» деп бағалайды.

Тиісінше, азық-түліктік емес тауарларға арналған шығыстар құрылымы өмір сүру деңгейін өзгертудің маңызды жанама индикаторы болып табылады. Тұтыну кәрзеңкесіндегі ұзақ пайдаланылатын тауарлар үлесінің қысқаруы ағымдағы жағдайдың нашарлауын және адамдардың жалақысына, жұмыспен қамтылуына және тауарлар мен қызметтердің қолжетімділігіне қатысты күтуінің төменде-

уін білдіреді. Сонымен, қала тұрғындары мен ауыл тұрғындары тұтынылуы айтарлықтай оңай реттелетін жиһазға, тұрмыстық техника мен жеке гигиена тауарларына мейлінше аз шығындалады. Шығындар құрылымында киім мен аяқ киімнің үлесі біршама өсті, бұл тозуына және балаларды кию қажеттігіне байланысты түсінікті, сондай-ақ көлік құралдарына жұмсалған шығыстар тармағы өсті.

4-кесте. Неғұрлым ірі санаттар бойынша халықтың азық-түлік емес шығыстарының құрылымы

жалпы шығыстардан %-бен

	Киім, аяқ киім, маталар	Жиһаз, үй тұрмысына қажетті заттар, тұрмыстық техника	Автомобильдер мен ЖЖМ	Жеке гигиена тауарлары
2009				
Қала	9,6	6,0	2,9	3,8
Ауыл	10,7	6,7	3,0	4,1
2017				
Қала	11,3	3,6	4,1	2,0
Ауыл	11,1	4,6	4,5	2,0

Дереккөз: ҚР ҰЭМ СК

Қазақстандықтар мейрамханалар мен дәмханаларды қоса алғанда, ақылы қызметтерге аз жұмсайды. Қалаларда шығыстардың осы бабының үлесі 1,5 п.т., 25,6%-дан 24,1%-ға дейін қысқарды. Ауылда драмалық құлдырау болды – 6,4 п.т. – 22,2%-дан 15,8%-ға дейін.

Сондай-ақ, халық шығыстарының құрылымында «туысқандарына, таныстарына материалдық көмек, алименттер» бабының үлесі өсіп келе жатқанын атап өткен жөн. Оның өлшемдері, біріншіден, отбасылық дәстүрлер күшті және адамдар осы көмекті көрсете отырып, сирек хабарлап отыратын Қазақстандағы сияқты дәстүрлі қоғамда бағаланбауы мүмкін. Екіншіден, оның өсуі қоғамның өзіне әлеуметтік қолдауды қамтамасыз ету функцияларын алатынын көрсетеді, бұл өзіне лайықты табыс табуды қамтамасыз ету мүмкіндігі жоқ болғанда өмір сүру стратегиясының бірі. Мысалы,

жеке қосалқы шаруашылықты жүргізу сияқты стратегия. 2009-2017 жылдар кезеңінде қалалық жерлерде туыстарына бөлінген көмек үлесі 2,9%-дан 3,2%-ға дейін өсті; ауылдық жерлерде – 2,9%-дан 3,4%-ға дейін өсті, яғни өсім тез қарқынмен жүріп жатыр. Ең жоғары көрсеткіштер Солтүстік Қазақстан (6,8%), Қарағанды және Қостанай облыстарында (6,4%-дан) байқалады.

Бұл мемлекеттік әлеуметтік көмекке келер болсақ, онда ол аз қамтылған және көп балалы отбасыларға атаулы әлеуметтік көмек (АӘК) түрінде көрсетіледі, яғни ресми түрде белгіленген кедейшілік өлшемшарттарына негізделеді. Айта кету керек, АӘК алушылар саны өте жылдам қарқынмен (5) қысқарды, ал оның орташа мөлшері алушының өмір сүру деңгейінің айтарлықтай артуына ықпал етуі екіталай.

5-кесте. Алушылар саны және АӘК мөлшері

	2009	2013	2017
АӘК алушылар саны, адам.	242 640	60 705	23 267
АӘК орташа айлық мөлшері, теңге	1 130,5	1 932,0	2 692,4

Дереккөз: ҚР ҰЭМ СК

АӘК алу рәсімі айтарлықтау ауыртпалықты. АӘК алуға өтініш білдіруші әлеуметтік көмекті төлеу үшін банктік шот ашуға, бірқатар құжаттарды, балалардың туу туралы куәліктерін және некеге тұру (некені бұзу) туралы куәліктерді, жеке қосалқы шаруашылықтың болуы туралы мәліметтерді, оқу орнынан анықтамаларды, басқа да мемлекеттік төлемдер туралы анықтамаларды, сондай-ақ жұмысты белсенді іздеуді (қажет болған жағдайда) растауды және т. б. ұсынуға тиіс. Егер әкім немесе Ақпараттық жүйелерге қол жеткізу орталығы талап етілген мәліметтерге қол жеткізе алмаса, өзінің АӘК алу құқығын дәлелдеу ауыртпалығы үміткерге жүктеледі («Назначение государственной адресной социальной помощи |

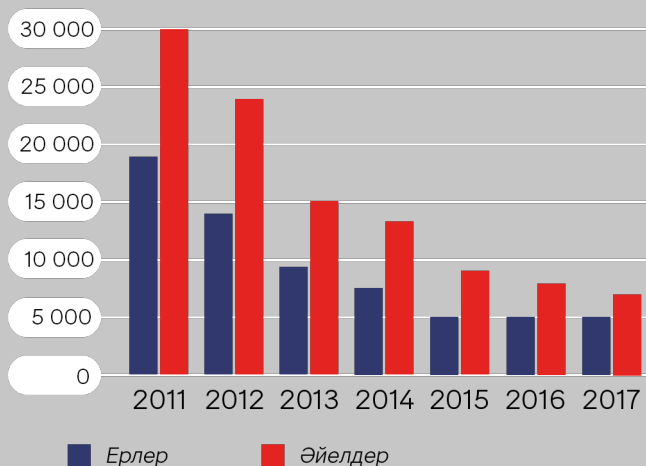
Электронное правительство Республики Казахстан», б. д.).

Әкімшілік жүктеме АӘК-тің төмен көлемі мен кедейліктің жасанды түрде белгіленген шегімен өзін-өзі ақтап, жылдан жылға адамдардың АӘК-ке барынша аз үміткер болуына ықпал етті деп ойлаймыз.

Сонымен қатар, бұл ресми статистика әлеуметтік көмекке мұқтаж адамдардың нақты санын көрсетпейтінін білдіреді, алайда оларды жергілікті жерге немесе жынысына байлансты бөлуді қарастыруға болады. АӘК алушылар арасында ерлерге қарағанда әйелдер көп, ал ауылда алушылар – қалаға қарағанда (1және2) көп деп күтіледі.

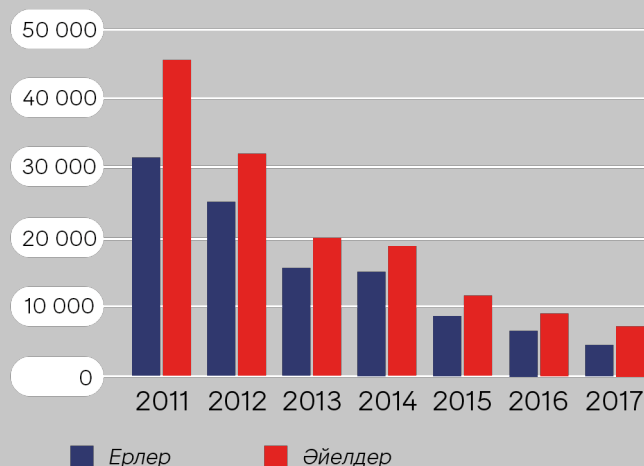
1-сурет. Қалалық жердегі АӘК алушылар саны

адам

2-сурет. Ауылдық жердегі АӘК алушылар саны

адам

Дереккөз: ҚР ҰЭМ СК

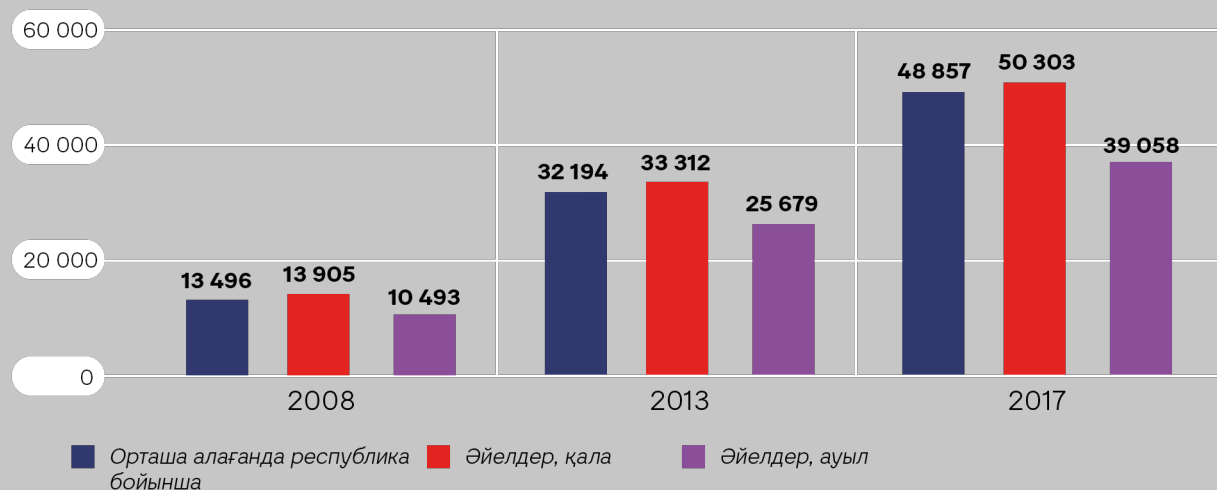
2019 жылдың сәуір айында ел президенті атаулы әлеуметтік көмек көрсету өлшем-шарттарын арттыру, сондай-ақ көп балалы отбасылардағы балаға төлемдерді арттыру туралы заңға қол қойды. **Бұған Астана (қазір – Нұр-Сұлтан) қаласында бес баланың қайғылы қаза болуы және қаладағы еңбек көші-қонына, қызметкерлердің қорғалмауына және әлеуметтік көмек пен қолдаудың жеткіліксіздігіне байланысты проблемалардың бір бөлігін ашқан қоғамдық наразылықтар себеп болды.** Алайда, қабылданған шаралардың сипаты, біздің ойымызша, біріншіден, 1990-шы жылдардың жүйесіне жататын және жұмыспен қамтуды ынталандыруға және бюджеттік жүктемені төмендетуге бағытталған қолдастағы әлеуметтік қолдау жүйесінің шеңберінен шықпады. Екіншіден, бюджет жүктемесін арттырады, бұл өзі тұрақты саясат болып табылмайды және басқа шаралармен толықтырылуы тиіс.

Үшіншіден, көрсетілген шығыстардың тиімділігі және олардың әйелдердің, оның ішінде ауылдық әйелдердің жағдайына әсері айқын емес, өйткені шығыстар тікелей төлемдерді ғана емес, сонымен қатар «Нұрлы жол», «Нұрлы жер», «Агробизнес-2020», «Рухани жаңғыру» бағдарламаларын, сондай-ақ инфрақұрылымды жөндеуді қаржыландыруды қамтиды («Республикалық бюджетте әлеуметтік шығыстар үлесі 10%-ға ұлғайды — ҚР Қаржымині»).

Табысы төмен халықтың тағы бір санаты зейнеткерлер болып табылады. Республикадағы зейнетақы төлемдері құралады базалық зейнетақыдан және зейнетақы аударымдарының жинақталған бөлігінен қалыптасады. Демек, зейнетақы мөлшері адамның еңбек қызметінің табыстылығына байланысты болады, ал ауылда, атап айтқанда, әйелдер үшін табыс табу мүмкіндігі шектеулі.

3-сурет. Зейнетақылардың орташа айлық мөлшері

теңге

Дереккөз: ҚР ҰЭМ СК

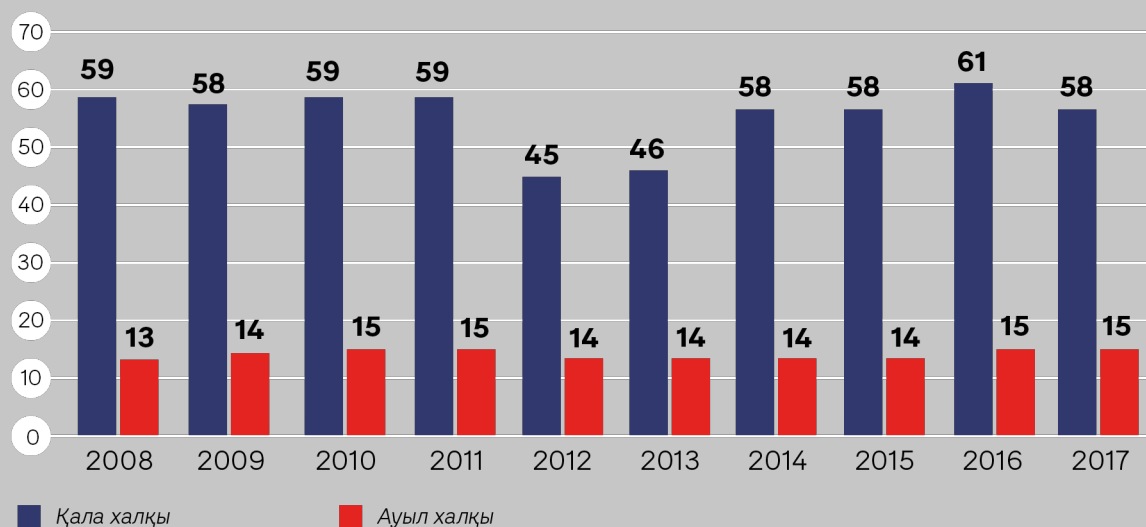
Осылайша, халықтың шығыстары құрылымындағы тамақ өнімдері мен көліктің үлес салмағының өсуі, ұзақ пайдалану заттары мен ақылы қызметтерге арналған шығыстардың төмендеуі қазақстандықтардың, қалада және ауылда өмір сүру деңгейінің төмендеу үрдісін көрсетеді. Сонымен қатар, АӘК алу және туысқандарға көмек көрсетуге өтініштердің серпіні қазақстандықтардың көмекке көбірек мұқтаж екенін көрсетеді, бірақ бұл ретте мемлекетке қарағанда жеке әлеуметтік байланыстарға сүйенеді.

Ауылдық жерлердегі халықтың өмір сүру деңгейі төмен табыстың ғана емес, инфрақұрылымның, оның ішінде әлеуметтік инфрақұрылымның қолжетімділігіне де байланысты. Осы зерттеу контекстіндегі әлеуметтік

инфрақұрылым факторларына мыналар жатады: білім беру және денсаулық сақтау мекемелері, тұрғын үй-коммуналдық қызметтер, құқықтық және қаржылық қызметтер көрсету, көлік инфрақұрылымы және байланыс.

Мысалы, өмір сүру сапасының маңызды өлшемшарттардың бірі, әсіресе әйелдер, балалар мен қарттар үшін медициналық қызметтердің қолжетімділігі мен сапасы болып табылады. Елдегі дәрігерлермен халықтың қамтамасыз етілуі негізінен елеулі өзгерістерді көрсетпейді, алайда ауылдық жерлерде оның деңгейі қалаларға қарағанда (4) бірнеше рет төмен болып қалуда. Ең төмен көрсеткіштерді Атырау облысы (10 мың халыққа шаққанда 10 дәрігер), СҚО (12) және Павлодар облысы (13,7) көрсетеді.

4-сурет. 10 мың халыққа (тіс дәрігерлерінен басқа) медициналық кадрлармен қамтамасыз етілу

Дереккөз: ҚР ДСМ

Әлеуметтік инфрақұрылымға тұрғын үйді қамтамасыз ету және абаттандыру жатады. Бұл сала, атап айтқанда, үй жұмысы жүктелген әйелдер үшін үлкен маңызға ие. Әйелдерді зерттеу барысында сұхбат берушілер атап өткендей «егер үй абаттандырылмаған болса – газ, су, кәріз жоқ болса – әйелде ешнәр-

сеге уақыт жоқ». Тұрғын үйді абаттандыруда оң серпін байқалады, алайда үйлерді жылыту және суды жылыту ауыл тұрғындарының жеке жауапкершілігінде қалып отыр. Ауылда 30%-ға жуық тұрғын үйлер ғана кәріз жүйесімен қамтамасыз етілген (6).

6-кесте. Тұрғын үй қорын абаттандыру, үлес

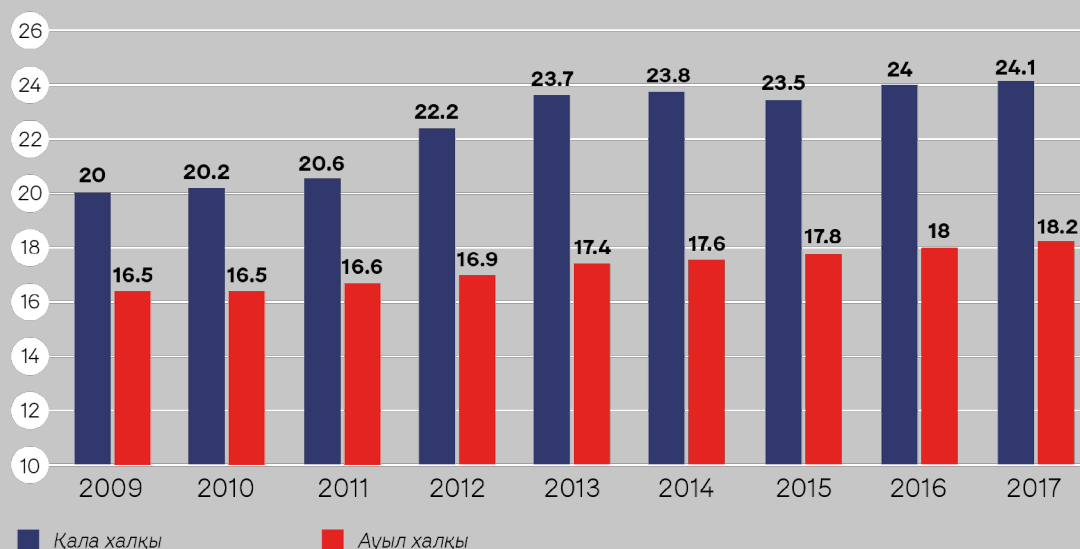
	Сумен жабдықтау	Кәріз	Орталық жылыту	Жеке қондырғы - лардан жылыту	Ванна немесе душ	Орталық ыстық сумен жабдықтау	Жеке су жылытқы - штардан ыстық сумен жабдықтау	Газбен
2008								
Қала	82,5	73,5	65,4		68,2	57,8		82,4
Ауыл	24,2	8,9	3,5		4,4	2,4		95,3
2017								
Қала	99,7	86,8	62,4	38,1	62,7	55,9	14	82,1
Ауыл	96,2	36,8	3,3	96,7	6,7	1,8	10,6	97,3

Дереккөз: ҚР ҰЭМ СК

Тұрғын үймен қамтамасыз етудің қазақстандық көрсеткіштері жайлы деп санауға қабылданған деңгейден едәуір төмен – бір адамға 30 шаршы метр. Ауылда тұрғын үй салуды ынталандыратын кең ауқымды бағдарламалардың болмауы, ауыл тұрғындары үшін ипотекаға қолжетімділіктің төмен болуы салдарынан, ауылдық жерлерде тұрғын үймен қамтамасыз ету қалаға қарағанда баяу қарқынмен өсуде, мұнда қаралып отырған кезеңде тұрғын үй қорының орташа жылдық өсу қарқыны 2%-ды, ал ауылдық жерлерде – 1%-ды (5) құрады. «Дипломмен ауылға» бағдарламасынан басқа ауылда тұрғын үй сатып алудың жеңілдікті бағдарламалары жоқ. Алайда, бұл бағдарлама тек жоғары оқу орнын бітірген жас мамандарды қаладан ауылға тар-

туға бағытталған, бұл оның ауылдық жердегі жағдайға әсер ету ауқымын шектейді. Денсаулық сақтау, білім беру, әлеуметтік қамсыздандыру, мәдениет және спорт, сондай – ақ ветеринария сияқты басым салаларда жеткілікті тартымды ауылдық жұмыс орындарының болуы да объективті шектеуші фактор болып табылады (КЭУ, б. д.). Әдетте, әрбір ауылда бір аурухана, бір мектеп, бір Мәдениет үйі бар. Ұлттық экономика министрлігінің деректеріне сәйкес 10 жыл ішінде бағдарлама шеңберінде 60 мыңнан астам адам (жыл сайын шамамен 5 мың адам) жұмысқа орналасты, алайда бұл адамдардың ауылда болу ұзақтығы, олар сатып алған тұрғын үй саны туралы ақпарат жоқ, сондай-ақ шаралардың жиынтық тиімділігіне талдау жасалмаған (Лаханулы, 2019).

5-сурет. 1 адамға тұрғын үймен қамтамасыз ету, ш. м.

Дереккөз: ҚР ҰЭМ СК

Әйелдердің жұмыспен қамтылуы: өнімді орнына әлеуметтік пе?

Кеңес Одағының ерлер мен әйелдер тең жұмыспен қамтылуын қамтамасыз етудегі жетістіктеріне қарамастан, Қазақстанда айтарлықтай гендерлік алшақтық сақталып отыр, оның ішінде әртүрлі бағыттағы үрдістер орын алуда. Осылайша, республика әйелдер арасында жоғары жұмыспен қамтуды қолдайды, бірақ әйелдердің жұмыс күшіне қатысуы қысқарды. 2009 жылы жұмыс күшіндегі әйелдердің үлесі 66,1%-ды, ал 2018 жылы – 64,8%-ды құрады, ал ерлер арасында бұл

көрсеткіш 75,9% деңгейінде қалады. Әйелдер арасындағы жұмыссыздық ерлер арасындағы жұмыссыздыққа қарағанда тұрақты жоғары, сондай-ақ 7,5%-дан 5,4%-ға дейін қысқарды. Әйелдердің еңбек нарығына белсенді қатысуының себептері айқын емес, алайда белгілі бір уақыт кезеңі ішінде жұмыс таба алмаған әйелдер талпынысты қалдыру және нарықтан кету ықтималдығы жоғары. Бұл туралы еңбек нарығынан тыс әйелдер санының осы кезеңде 12,8%-ға өсуі, ал жұмыс күшінде өсім екі есе аз – 6,8% болды. Сонымен қатар, еңбек нарығындағы және одан тыс ерлердің саны

салыстырмалы қарқынмен өсті – 9%-ға жуық (ҚР ҰЭМ СК, 2019).

Сондай-ақ, жалақының айтарлықтай алшақтығы бар. Қазақстан әйелдері 2017 жылы ерлер табысының 67,8%-ын алды. 10 жыл ішіндегі көрсеткіштің оң серпіні алшақтық қысқаруының төмен жылдамдығы фактісінің күшін жоймайды (өсім 1,6 п. т. құрады). Сарапшылардың айтуынша, жалақыдағы алшақтық көптеген факторларға байланысты. Олардың арасында гендерлік таптауындардың білім мен одан әрі мансапты таңдаудағы рөлі жоғары.

Қазақстанда дәстүрлі «әйел» және «ер мамандықтарға шартты бөлу бар. Негізнен, төмен ақы төленетін қызмет көрсету саласы, білім беру, денсаулық сақтау әйелдерісі болып табылады, ал ерлер мансаптық өсу тұрғысынан неғұрлым перспективалы, мысалы, көлік, құрылыс, инжиниринг, мұнай-газ ісі сияқты жоғары ақы төленетін салаларды

таңдайды. Мансап траекториясы білім беру жүйесінде қаланады.

Мысалы, әйелдер жоғары оқу орындарындағы оқушылардың жартысынан астамын – 54,3%-ды (2017-2018 оқу жылы) құрады: әлеуметтік ғылымдар, журналистика және ақпарат (79% оқушы – әйел жынысты); білім беру (72,3%); жаратылыстану ғылымдары, математика және статистика (63%); денсаулық сақтау және әлеуметтік қамтамасыз ету (63%); өнер және гуманитарлық ғылымдар (62,7%).

Жалақыдағы гендерлік алшақтық географиялық тұрғыдан біркелкі емес және облыстар экономикаларының құрылымымен айқындалады деп болжануда. Ең жоғары алшақтық кен өндіру өнеркәсібі бар облыстарда – Атырау (әйелдердің жалақысы ерлердің жалақысының жартысынан аз, 50%), Маңғыстау (жартысынан аз – 43%), БҚО (60%) және Қарағанды (67%) облыстарында байқалады (7).

7-кесте. Облыстар бойынша жалақыдағы гендерлік алшақтықтың өзгеруі

	2009, %	2017, %	Алшақтықты қысқарту, п. т. 2009/2017
Қазақстан Республикасы			
ерлердің орташа айлық жалақысы, теңге	80 491	179 575	
әйелдердің орташа айлық жалақысы, теңге	53 276	121 793	
арақатынасы, %	66,2	67,8	1,6 п.п.
Ақмола	73,1	77,9	4,8 п.п.
Ақтөбе	64,9	71,4	6,5 п.п.
Алматы	75,0	81,6	6,6 п.п.
Атырау	50,8	50,3	0,5 п. т. ұлғаю
БҚО	50,6	59,6	9 п.п.
Жамбыл	76,5	82,3	5,8 п.п.
Қарағанды	62,6	66,6	4 п.п.
Қостанай	74,5	79,1	4,6 п.п.
Қызылорда	68,9	71,6	2,7 п.п.
Маңғыстау	49,5	42,7	6,8 п. т. ұлғаю
ОҚО	73,6	79,0	5,4 п.п.
Павлодар	67,9	69,4	1,5 п.п.

7-кесте. Облыстар бойынша жалақыдағы гендерлік алшақтықтың өзгеруі (жалғасы)

	2009, %	2017, %	Алшақтықты қысқарту, п. т. 2009/2017
СҚО	81,8	84,4	2,6 п.п.
ШҚО	74,0	76,0	2 п.п.
Нұр-Сұлтан қ.	74,6	76,9	2,3 п.п.
Алматы қ.	77,0	79,6	2,6 п.п.

Дереккөз: ҚР ҰЭМ СК

Кемсітушіліктің ресми деңгейінде 287 жұмыс түрін қамтитын әйелдерге тыйым салынған мамандықтар тізімі ықпал етеді. Бірнеше жыл бойы актінің күшін жою туралы пікірталас жүргізілуде, өйткені ол, мысалы, химия немесе металлургия салаларында, әйелдер үшін ауыр немесе зиянды деп саналатын кейбір жайғасымдарда әйелдердің жұмысына кедергі келтіреді. Мұндай реттеу министрліктің бұйрығымен бекітіледі, бұл тек кемсітуді бекітуді жеңілдетеді. Сонымен қатар, әйелдерге «ауыр еңбекке» тыйым салу тәжірибесі технологиялық дамудың қазіргі заманғы деңгейіне сәйкес келмейді. Қоғамдық наразылықты ескере отырып, Еңбек және әлеуметтік қорғау министрілігі 2018 жылы әйелдерге тыйым салынған

жұмыстардың тізбесін қысқартты (МТСЗН РК, 2018).

Көлденең, салалық теңсіздіктен басқа, тік теңсіздік те бар. Ұйымдардың ішінде әйелдер, әдетте, төмен жайғасымдарды алады немесе ұқсас жайғасымдарда аз табыс табады. Мысалы, әйел-ұйым басшысы 2017 жылы орташа 282 мың теңге, ал ер адам – 575 мың теңге алды, дегенмен бұл біркелкі емес салалық бөлудің салдары болуы мүмкін. Әйел басқаратын ұйым, мысалы, бұл аурухана немесе мектеп, ал еркек басқаратын ұйым – IT немесе өнеркәсіптік кәсіпорын. Дегенмен, мамандықтар мен лауазымдардың барлық санаттарында әйелдердің жалақысы ерлерге қарағанда 10-20%-ға төмен (КС МНЭ РК, 2018).

«Мұғалімдер, дәрігерлер, міне осындай жұмыс және бәрі» – ауыл кәсіпкері

Қазақстанда 1,54 млн. шағын және орта кәсіпкерлік (ШОК) субъектілерінің жартысынан азын немесе 42%-ын әйелдер басқарады, олардың 79%-ы – жеке кәсіпкерлер, 14%-ы-заңды тұлғалар және 7%-ы – шаруа қожалықтары. Бұл кәсіпорындардың үлесіне республиканың ШОК қатысатын барлық қызметкерлердің 30%-ы келеді, яғни әйелдер басқаратын компаниялар, әдетте, аз. Гендерлік таптаурындармен негізделген әйелдерді дарындылығы төмен басшылар ретінде қабылдау соңғы зерттеулермен теріске шығарылады. Осылайша, компаниялардың оң табыстылығы, тұрақтылығы және клиенттік базамен берік байланыстары мен ірі әлемдік компаниялардағы басшы әйелдердің болуы (1) арасындағы байланыс анықталды.

дерлік таптаурындармен негізделген әйелдерді дарындылығы төмен басшылар ретінде қабылдау соңғы зерттеулермен теріске шығарылады. Осылайша, компаниялардың оң табыстылығы, тұрақтылығы және клиенттік базамен берік байланыстары мен ірі әлемдік компаниялардағы басшы әйелдердің болуы (1) арасындағы байланыс анықталды.

1-ендірме. Әйелдер басқаратын компаниялардың табыстылығы

Harvard Business Review журналы жүргізген зерттеуге сәйкес Fortune 500 тізіміндегі компаниялардың жартысының арасында компания басшылығындағы әйелдер саны жоғары болса, таза табыстың кірістерге, активтерге және акцияға қатынасы соғұрлым жоғары. АҚШ-тың жария компанияларының, Ұлыбританиядағы банктердің басқа да зерттеулері басшылықтағы әйелдердің жоғары өкілдігі бар компаниялар бейілді клиенттік базамен, сондай-ақ әртараптандырылған және табысты бизнеспен мақтана алады. IBM компаниясының 1995 және 2006 жылдар арасындағы табысы менеджмент құрамының өзгеруіне, соның ішінде әйелдердің пайдасына байланысты (Kong, 2009).

Ерлермен салыстырғанда анағұрлым төмен жалақыдан басқа, әйелдерге жұмыс табу қиын, бұл оларды АӘК алуға көбірек жүгінуге немесе оны іздеуден бас тартуға және экономикалық белсенді халықтың қатарынан кетуге мәжбүр етеді. Ал ауыл әйелдері үшін,

атап айтқанда, ұзақ мерзімді жұмыссыздық халықтың басқа санаттарына қарағанда өткір түр (8). Жұмыссыздықтың себебі ретінде ең жиі ауылдық әйелдер келесідей жауаптарды көрсетеді: «жұмыс табу мүмкіндігі жоқ».

8-кесте. Қала-ауыл бөлінісіндегі жұмыссыздық деңгейі

Индикаторлар	2009	2013	2017
Жұмыссыз халық, мың адам	554,5	470,7	442,3
Жұмыссыздық деңгейі-барлығы, %	6,6	5,2	4,9
Әйелдер арасындағы жұмыссыздық деңгейі, %			
Қала		6,3	5,2
Ауыл		5,4	5,7
Ұзақ мерзімді жұмыссыздық			
қала халқы, оның ішінде:	2,1	2,7	1,9
ерлер		2	1,5
әйелдер		3,5	2,3
ауыл халқы, оның ішінде:	1,1	2,2	2,5
ерлер		1,7	1,8
әйелдер	2,7	3,2	

Дереккөз: ҚР ҰЭМ СК

Ауылда әйелдер үшін жұмыспен қамтудың негізгі көзі ретінде ұйымдар үлкен рөл атқарады, дербес жұмыспен қамту, шаруа қожа-

лықтары мен жеке тұлғалардың рөлі қысқартылады.

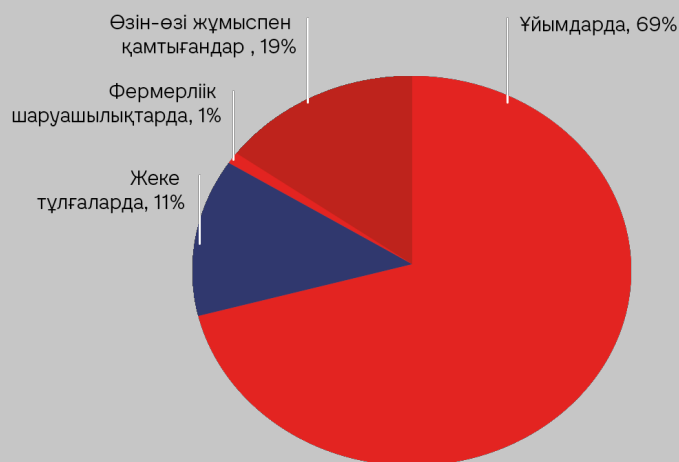
«Ауыл әйелдері сол ауыл шаруашылығындағы жоғары ақы төленетін тауашаға бармайды. Оларды онда жібермейді. Онда аман қалу үшін әйел қандай болу керек екенін білесіз бе? Қасқыр. Міне, сондықтан массаж, шаштаразбен айналысуға тура келеді. Кез келген бизнес-тренингке келіңіз, онда 100 кәсіпкердің ішінде бір әйел, массаж салонының иесі, оның өзі массажист болады» – дейді шаруа қожалығының басшысы.

Жұмыспен қамту құрылымын өзгерту, біздің ойымызша, әлеуметтік жұмыспен қамтумен қамтамасыз етіледі. Осылайша, ауылда жұмыс орындарын құру ауыртпалығы мемлекетке

жүктеледі, экономикалық мүмкіндіктер алаңы қысқарады, өнімді жұмыспен қамту да қысқарады, ал ауыл – тоқырайды (6-9-суреттер).

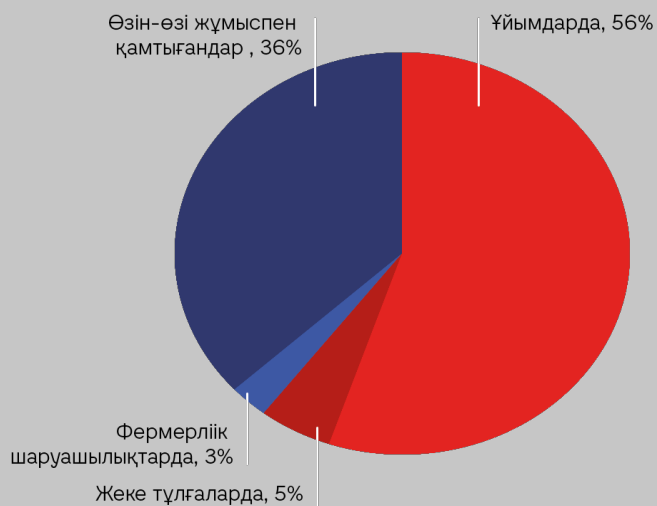
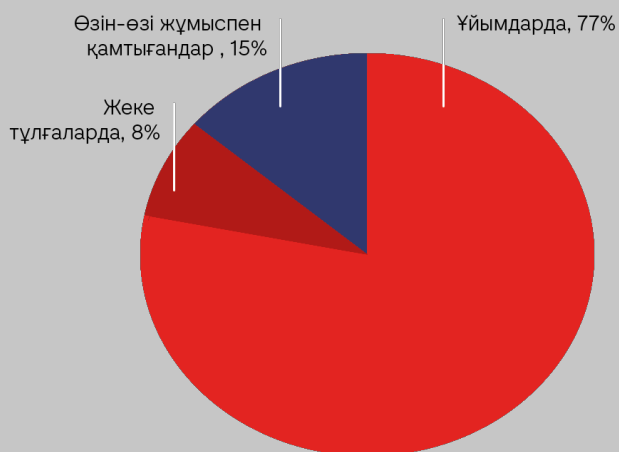
6-сурет. Жұмыспен қамту мәртебесі бойынша жұмыспен қамтылған қалалық әйелдер, 2009 жыл

7-сурет. Жұмыспен қамту мәртебесі бойынша жұмыспен қамтылған ауылдық әйелдер, 2009 жыл

8-сурет. Жұмыспен қамту мәртебесі бойынша жұмыспен қамтылған қалалық әйелдер, 2017 жыл

9-сурет. Жұмыспен қамту мәртебесі бойынша жұмыспен қамтылған ауылдық әйелдер, 2017 жыл

Дереккөз: ҚР ҰЭМ СК

Ауыл әйелдерімен, сондай-ақ ауыл кәсіпкерлерімен жұмыс істейтін ұйымдардың өкілдерімен сұхбат барысында сұхбаттастардың басым көпшілігі ауылда жұмыс табу қиын екендігі туралы болжамды растады. Өте қарапайым ауыл шаруашылығы, негізінен, дене күшіне, яғни еркектерге сұраныс береді.

Әйелдер үшін табыс мүмкіндіктері бірқатар факторлармен шектелген: әйелдерге үй жұмысы, мал мен бақшаға күтім жасау жүктелген; балалар мен егде жастағы отбасы мүшелерін қарау – мұның бәрі, әсіресе су құбыры, кәріз, жылу, жолдар, ауруханалар мен балабақшалар сияқты инфрақұрылымның жетіспеушілігі

немесе болмауы жағдайында қиын және уақыт жұмсайтын жұмыс.

Сауалнамаға қатысқандардың пікірі бойынша, кепіл мүлкінің болмауы; бизнес жүргізу үшін дағдылардың болмауы; шағын елді мекендерде – сатып алу қабілеті бизнес-бастамаларға кедергі болып табылады.

Отбасындағы билікті бөлу және әйелдерге қатысты зорлық-зомбылық

Әйелдердің теңдігі мен осалдығы елдегі гендерлік негізделген зорлық-зомбылықты зерттеумен расталады. 2017 жылы әйелдерге қатысты қылмыстарға елдегі барлық қылмыстардың 38%-ы келді, олардың жартысы – меншікке қарсы қылмыстар (ұрлық, алаяқтық, тонау), одан әрі жағдайлар саны бойынша жеке адамға қарсы қылмыстар (азаптау, зорлау, денсаулыққа зиян келтіру). Бұл ретте ресми статистика құқық бұзушылық құрбандарының тіркелген өтініштеріне негізделеді және осы зерттеу барысында сауалнамаға қатысқан барлық адамдардың пікірі бойынша болып жатқан жағдайдың аз бөлігін ғана көрсетеді. Бұл ретте елдегі әйелдердің 15%-дан астамы кейбір жағдайларда зорлық-зомбылықты ақталған деп санайды, ал ауылда бұл сан шамамен 21%-ды құрайды (КС МНЭ РҚ, 2018). Әрине, олар өте қауіпті жағдайда ғана билікке көмек сұрап жүгінеді.

Статистика комитеті халықаралық сарапшылармен бірлесіп 2017 жылы «Әйелдерге қатысты зорлық-зомбылық бойынша іріктеп зерттеу» жүргізді (2017 жыл). Осы зерттеуге сәйкес әйелдерге қатысты зорлық-зомбылық кең таралған – 18-75 жастағы әйелдердің 17%-ы жыныстық серіктес тарапынан дене және/немесе жыныстық зорлық-зомбылыққа ұшыраған. Осы жастағы әйелдердің 21%-ы психологиялық зорлық-зомбылық туралы, ал 7%-ы – экономикалық зорлық-зомбылық туралы мәлімдеген. Әйелдердің 3%-ы дене зорлық-зомбылығы туралы мәлімдеген және 2%-ы серіктес болып табылмайтын ерлер тарапынан жыныстық зорлық-зомбылық туралы мәлімдеген. Зорлық-зомбылыққа ұшыраған әйелдердің жартысы ешқашан өздеріне қатысты қылмыстар туралы хабарламаған.

Басқа бағалаулар бойынша, зорлық-зомбылық әсіресе ауылдық жерлерде және елдің оңтүстік өңірлерінде таралған, онда әрбір екінші әйел ұдайы қандай да бір нысанда зорлық-зомбылыққа ұшырайды. Әйелдердің мұндай жағдайының себептері әйелдерде қандай да бір экономикалық ресурстардың болмауы болып табылады, олар, әдетте, ерлі-зайыптылар мен туыстарына материалдық байланысты, сондай-ақ құрбандардың өздеріне қарсы бағытталған қоғамдық кемсітушілік болып табылады. «Үйдегі ұрыс-керісті сыртқа шығару», отбасынан кету – масқара (ИА Фергана, 2018).

9-кесте. Облыстар бойынша үйдегі зорлық-зомбылықты қабылдау

	15-49 жастағы әйелдердің пайыздық үлесі күйеуі әйелін /серіктесін келесі жағдайда ұруға құқылы деп санайды						Осы алты себептердің кез келгені бойынша
	егер ол ескертпей, үйден шығып кетсе	егер ол балаларға қамқорлық жасамаса	егер ол оған қарсылық білдірсе	егер ол жыныстық жақындықтан бас тартса	егер ол тамақты күйдіріп жіберсе	егер ол үй шаруашылығымен айналыспаса	
ҚР	4,1	10,8	5,4	1,5	0,7	6,5	15,1
Ақмола	2,1	14,0	2,6	1,3	0,7	6,7	15,3
Ақтөбе	2,0	4,1	3,7	0,7	0,5	1,9	7,8
Алматы	2,1	9,6	1,3	0,3	0,4	8,5	12,9
Атырау	2,5	6,1	7,4	1,2	0,3	2,0	10,9
БҚО	2,5	9,7	1,8	0,1	0,3	8,9	12,8

9-кесте. Облыстар бойынша үйдегі зорлық-зомбылықты қабылдау (жалғасы)

	15-49 жастағы әйелдердің пайыздық үлесі күйеуі әйелін /серіктесін келесі жағдайда ұруға құқылы деп санайды						Осы алты себеп-тердің кез келгені бойынша
	егер ол ескертпей, үйден шығып кетсе	егер ол балаларға қамқорлық жасамаса	егер ол оған қарсылық білдірсе	егер ол жыныстық жақын-дықтан бас тартса	егер ол тамақты күйдіріп жіберсе	егер ол үй шаруашылы-ғымен айналыс-паса	
Жамбыл	7,5	9,4	8,8	2,1	1,2	6,0	17,2
Қарағанды	2,4	10,7	3,3	1,5	0,6	6,9	14,2
Қостанай	1,4	16,2	3,3	1,8	0,7	7,4	18,0
Қызылорда	4,3	10,3	7,7	1,5	0,7	5,2	15,5
Маңғыстау	13,1	22,4	23,8	7,7	1,9	9,0	32,9
ОҚО	9,8	10,9	11,0	2,0	0,5	5,2	18,8
Павлодар	7,6	20,2	7,4	4,0	1,1	18,8	24,2
СҚО	2,1	19,1	4,0	2,0	1,5	10,9	20,6
ШҚО	1,8	11,5	1,6	1,5	1,2	5,2	13,6
Нұр-Сұлтан қ.	0,4	9,6	2,4	0,2	0,8	6,4	12,9
Алматы қ.	1,0	4,1	1,5	0,2	0,1	3,0	5,9

Дереккөз: ҚР ҰЭМ СК

Зорлық-зомбылық және оны қабылдау географиясы көбінесе әйелдердің экономикалық жағдайына байланысты деп болжауға мүмкіндік береді.

Бұдан басқа, ауылдық жерлерде әйелдер мен қыздарға жыныстық немесе басқа да зорлық-зомбылық жағдайларында аз көмек көрсетіледі. Құрбандар жиі қорғаусыз қалады,

ал құқық бұзушылар сирек жазаланады. Қолданыстағы заңнама тұрмыстық зорлық-зомбылық үшін қылмыстық жазаны көздемейді, құқық қорғау жүйесі әйелдердің өтініштерін көтермелейді, ал әлеуметтік нормалар зорлық-зомбылықты байланысты стигмаларға қарағанда неғұрлым қолайлы етеді.

2-ендірме. Үйдегі зорлық-зомбылықтан қорғау инфрақұрылымы

Әйелдерді зорлық-зомбылықтан қорғау жөніндегі қызметкерлердің штат саны 135 бірлікті құрайды. Қызметкерлердің міндеттеріне әйелдерге қатысты зорлық-зомбылық фактілерін анықтау, жеке және заңды тұлғалардың әйелдердің құқықтары мен бостандықтарын бұзу туралы шағымдары мен өтініштерін қарау кіреді. 2014-2016 жылдары мемлекеттік органдар Қазақстандағы БҰҰ өкілдерімен бірлесіп, 125-ден астам учаскелік инспекторлардың, ӘЗҚБ 5 қызметкерінің, прокуратураның 6 қызметкерінің, қалалық және аудандық емханалардың 63 психологтарының, жергілікті мемлекеттік органдардың 30 өкілдерінің әлеуетін арттыруға мүмкіндік беретін іс-шаралар өткізді (CEDAW конвенциясының орындалуы туралы баяндама, 2017).

Қазақстанда зорлық-зомбылықтың құрбаны болған әйелдерге арналған 28 дағдарыс орталығы жұмыс істейді, оның 17-сі – баспанамен. Әдетте, өңірдегі жалғыз дағдарыс орталығы облыс орталығында немесе республикалық маңызы бар қалада орналасқан, демек, ауыл тұрғындарының көпшілігіне қолжетімді емес. Сонымен қатар, құқық қорғаушылардың айтуынша, полицияның ауылдық бөлімшелері әйелдердің өтінішін іс жүзінде мүмкін емес етеді. Полиция осындай істерге көңіл бөлмейді, құрбандарды арыздан бас тартуға немесе татуласуға сендіреді, бөлімшелерде әйелдер мен балаларға арналған жеке бөлмелер жоқ, ал құрбандарға жалпыға арналған бөлмеде көп адамдардың көзінше зорлық-зомбылық және отбасылық мәселелер туралы айту қиын, олардың көпшілігі таныстары болып табылады. Сұхбат мұндай жағдайларда өмір сүрудің негізгі стратегиясы, әдетте, көршілер мен туысқандар тарапынан уақытша баспана түріндегі көмек екенін көрсетті(ЦИПЭ, 2019).

Есепте айтылғандай, зорлық-зомбылық ерлердің бақылаушы мінез-құлық деңгейі жоғары отбасыларда жиі кездеседі, яғни зорлық-зомбылық – бақылаудың ең соңғы дәрежесі. Ол қоғам мен мемлекеттің араласуын қажет ететін әйелдер немесе балалар болсын, бір тараптың қорғансыздығы немесе осалдығы негізінде рұқсат етіледі. Осылайша, гендерлік теңсіздік, соның ішінде ауылдағы әйелдер үшін экономикалық мүмкіндіктерді жақсарту жолымен жою үй шаруашылықтарының ішіндегі билік қатынас-тарын өзгертуге алып келеді. Бұл үйдегі зорлық-зомбылық деңгейінің төмендеуін, әйелдер мен балалардың денсаулығы мен әл-ауқатын арттыруды білдіреді (мысалы, әйел өзін және балаларды қамтамасыз етуге қабілетті екенін біле отырып, маскүнем күйеуінен кетуі мүмкін).

Әдетте, өз әлеуеті мен маңыздылығын сезіну неғұрлым белсенді экономикалық позицияға әкеледі. Керісінше, гендерлік таптауындардың өзгеруі экономикалық талаптардың өзгеруі салдарынан болады. Бір жұмыс істейтін адам табыстың жеткілікті деңгейін қамтамасыз ете алмайтындықтан, отбасындағы әйелдердің рөлі өзгереді – табысты қамтамасыз ету бойынша жүктемені өзіне алуға тура келеді, бұл ретте ол отбасы ішінде шешімдер қабылдау процесіне белсенді түрде қатыса бастайды. Оң арақатынастық бар: өз бизнесі

немесе сенімді табыс көзі бар өзіне сенімді әйелдер берекелі отбасыларда тұрады және отбасындағы зорлық-зомбылыққа жол бермеу керектігі туралы айтады. Ал үй шаруасындағы әйелдер немесе отбасының қиын қаржылық жағдайы туралы айтатын өзін-өзі жұмыспен қамтығандар кейбір жағдайларда зорлық-зомбылықтың ақталғандығы туралы айтады немесе олардың таныстарының арасында ер адам әдетте мас күйінде әйелін ұрып-соғатын отбасылардың бар екенін атап көрсетеді(ЦИПЭ, 2019). Демек, білім деңгейінің төмендігі, гендерлік таптауындар мен экономикалық тәуелділік отбасындағы зорлық-зомбылықтың себебі болып табылады. Мұндай отбасыларының балалары, әдетте, жақсы білім алуға, экономикалық тұрғыдан табысты болуға мүмкіндіктері жоқ, нәтижесінде, ата-аналардың мінез-құлқының моделін шығарады.

Қазақстан Республикасының гендерлік саясаты

Қазақстан – өзінің гендерлік теңдікті қамтамасыз етуге бейілділігін мәлімдеп отырған және тиісті нормативтік-құқықтық актілерді қабылдайтын, сондай-ақ гендерлік статистиканы жинауды жүзеге асыратын Орталық Азиядағы жалғыз ел. Сонымен қатар, сарапшылар қабылданған құжаттардың анық еместігін, олардың басымдығының төмендігін, атқарушы органдар деңгейінде проблематиканы түсінбеуін, соның салдарынан нақты өзгерістердің баяу жүргенін атап өтеді.

Мысалы, гендерлік теңдікті ілгерілету 2006-2016 гендерлік теңдік стратегиясы шеңберінде бекітілді. Одан кейін гендерлік саясат, тұтастай алғанда, мемлекет басымдықтарының иерархиясында гендерлік мақсаттардың маңыздылығын төмендетіп және гендерлік саясат дәстүрлі рөлдерді бекітуді көздейді деген пікірді қалыптастыра отырып, 2030 жылға дейінгі отбасылық-демографиялық саясат стратегиясының құрамдас бөлігіне айналды. Стратегия, сондай-ақ ведомствоаралық үйлестірудің айқын тетіктерін қамтымайды, аралық бақылау мен тиімділікті өлшеуді көздемейді; гендерлік бюджеттеу енгізілмеген, ал Әйелдер істері жөніндегі комиссия Әйелдерге қарсы кемсітушіліктің барлық нысандарын жою туралы конвенцияның ережелерін іске асыру үшін өкілеттіктері, қаржылық және ада-

ми ресурстары жоқ консультативтік орган болып табылады. «Даму» шағын және орта бизнестің жағдайы туралы баяндамадан басқа, ұлттық стратегиялық құжаттардың көпшілігінде жағдайды бағалау және өзгерістерді қадағалау үшін гендерлік көрсеткіштер жоқ. Бұл ретте орындаушылар деңгейінде министрліктер мен әкімдіктерде проблеманың өзектілігін толық түсінбеушілік байқалады, ал гендерлік құралдар тек жұмыс жүктемесінің өте орын алған мақсаттары мен салдарлары бар артуы ретінде көрінеді (АБР, 2018; ОЭСР, 2017).

Кеңес мұрасы, барлық азаматтардың жыныстық және өзге де мүмкіндіктерін, мұқтаждықтары мен қажеттіліктерін ескерместен формальды теңестіру теңдік қамтамасыз етілгендей сезімге алып келді. Осының салдарынан қоғамда гендерлік проблематикаға, атап айтқанда, ерлер тарапынан бей-жай қарау орнаған, алайда мәдени таптаурындар мен әлеуметтік тәжірибелер өзгерген жоқ. Сауалнамаға сәйкес ерлердің 40%-дан астамы әйелдердің теңсіздік мәселесін өзекті деп санамайды; осымен әйелдердің 16%-ы ғана келіседі. Осылайша, Қазақстан Үкіметінің саяси және экономикалық күн тәртібі, онда

шешімдер негізінен ер адамдар қабылдайтын, тәжірибеде әлеуметтік-экономикалық проблемаларды гендерлік өлшеу бар екенін ескерместен, гендерлік-бейтарап көрінеді.

Саясаттардың гендерлік бейтараптығы мемлекеттік органдар мен ұйымдардың өкілдері жиі мәлімдегендей кемсітушіліктің жоқтығын білдіреді деген жалпы кең таралған көзқарасқа қарамастан, бұл шындығында кемсітушіліктің орнығуына ықпал ететін дұрыс емес көзқарас. Мысалы, ірі инфрақұрылымдық жобаның немесе жол құрылысының болуы жергілікті жолдардың сапасы төмен болған кезде ерлер мен әйелдерге әртүрлі әсер етеді. Егер біріншісі құрылыста немесе алыс қашықтықтарға тасушы ретінде жұмыс істей алатын болса, онда әйелдер үшін бұл мүмкіндіктер жабылатын болады немесе тіпті көптеген құрылыс кәсіптеріне тыйым салу, ауданның қауіпсіздігін төмендету немесе балаларды мектепке немесе балабақшаға салу, ұсақ сатып алу, яғни осындай жобаның салдарынан үзілуі мүмкін жергілікті хабарламаны пайдалана отырып, қысқа қашықтыққа көптеген сапарлар жасауға теріс әсер етеді.

«Өзге де тең жағдайларда әйелдер, әсіресе ауыл әйелдері, соңғы кезекте бизнеске кредит алады» – дейді әйелдер ҮЕҰ өкілі.

Гендерлік проблематиканың зерттеушілері әйелдердің шешім қабылдау процесіне қатысуын қарапайым арттыру мұндай шешімдердің әлеуетті теңгерімсіздігін теңестіретінін айтады. Атап айтқанда, әйелдер өкілдігінің шешім қабылдау процесіне әсері үшін сыни салмағы әйелдер көшбасшылық позицияға шыға бастауы үшін кем дегенде 25-50% және 50%-дан астамын құрауы тиіс.

Әйелдердің көшбасшылығы ұйымдар мен салалардың иерархиясымен айтарлықтай шектеледі. Әйелдерге қатысты зорлық-зомбылық туралы зерттеу келесі статистиканы әкеледі. «Саясаттағы әйелдердің жеткіліксіз өкілдігі сайлау алдындағы науқандарға қатысу үшін қажетті қаржы ресурстарының жоқтығынан, басшылық ұстанымдағы әйелдерге қатысты теріс таптаурындардан және үй жұмысының ауыртпалығынан туындаған.

Әйелдер мемлекеттік қызметте айтарлықтай, бірақ жоғары деңгейде емес. Олар кейбір секторлардың көпшілігін құрайды, мысалы, аудандық соттардың судьялары арасында 2015 жылы олардың жартысынан астамы (55%), ал облыстық деңгейдегі судьялар арасында ерлер мен әйелдердің саны бірдей дерлік болды (185 ерлер мен 182 әйелдер). Жоғарғы сотта әйелдердің үлесі 34,5%-ға тең».

Әйелдердің көшбасшылық жайғасымдарға жылжуының маңыздылығын көрсететін тағы бір дәлел-мұндай тәжірибенің эмпирикалық расталған және өте оң мультипликативті әсері болып табылады. Әйелдер кәсіпкерлері мен ұйымдары арасында ынтымақтастық және синергетикалық байланыстар құру өте кең тараған. Шағын кластерлерді, өндірістік тізбектерді құру және менторлық, мысалы, іскерлік, басқарушылық немесе қайырымдылық бол-

сын, әйелдер бастамаларының айналасында кең дамуда (Bolin, 2018). Осылайша, жұмыс орындарында және бизнесте ауыл әйелдерінің әлеуетін іске асыру үшін қызметі әйелдердің құқықтарын қорғауға, оларға білікті заңгерлік,

моральдық және басқа да қолдау көрсетуге бағытталады ұйымдардың кең желісі қажет. Халықаралық практикада мұндай ұйымдар ретінде кәсіподақтар жиі қатысады (3).

3-ендірме. Оңтүстік Корея Әйелдер кәсіподағы (KWTU)

Әйелдер 1970 жылдары Оңтүстік Кореядағы кәсіподақ қызметіне әйелдердің жұмыс орындарында кемсітушілігіне, олардың төмен білім алуына, өз құқықтары туралы хабардар болуына, келісімшарттармен қорғалмағанына, әлеуметтік таптаурындарға және т. б. байланысты жауап ретінде қатыса бастады.

Кәсіподақ қозғалысы алғашқы құрбандары әйелдер болған Азия дағдарысы орын алғанға дейін 1990-шы жылдары құлдырауға ұшырады. Көптеген адамдар «өз қалауы бойынша» жұмыс орындарынан айырылды, әлеуметтік кепілдіктер мен пакеттерді жоғалтып, жұмыспен қамтудың икемді түрлеріне ауыстырылды немесе ерлермен салыстырғанда айқын көрінген нашар қарым-қатынаста тап болды.

Әйелдердің құқықтарын қорғау кезінде дәстүрлі кәсіподақтардың тиімділігінен көңіл қалушылық олардың арасында кәсіподақ мүшелігінің 1987 жылғы 11,1%-дан 1997 жылға қарай 5,7%-ға дейін құлдырауына алып келді. 1999 жылы алғашқы әйелдер кәсіподақтары құрылды. Олардың міндеті өзін-өзі жұмыспен қамтыған әйелдер мен уақытша қызметкерлердің құқықтарын қорғау болып табылады. Қазір Кореяның әйелдер кәсіподағы аналар үшін жұмыс орындарын сақтау, төлемдерді арттыру және әйелдер арасында жұмыспен қамтудың икемді нысандарын азайтуға кепілдік беруге қол жеткізген маңызды ойыншы болып табылады. Қазір Кәсіподақ тіпті әйелдердің көптеген артықшылықтары ерлерді кемсіту есебінен алынды деп айыптайды (Kong, 2009).

Өзара қолдау мен шабыттандырудың маңыздылығы туралы тұжырымдар, әйелдер тек қана өзіне және өз күшіне сенуі үшін қазақстандық ортада да әділ. Мысалы, сұхбат барысында әйелдер ұйымдарының өкілдері табысты әйелдер, кәсіпкерлер, мемлекет немесе қоғам қайраткерлері болсын, ынтымақтастыққа және білім беруге өте ашық екенін жиі атап өтті. Олар басқа әйелдерді жұмысқа алады, басқа ауылдар мен өңірлерден

келген әйелдерді өз тәжірибесімен бөлісіп, өздерінің қызмет өрісінде жұмысты қалай жолға қойғандығы туралы айту үшін өздеріне шақырады. Және, сұхбат берушілер жиі айтып өткендей, **ауыл әйелдеріне бастама үшін тек қана ауылдық жағдайларда өз бизнесін шектеулі ресурстарда дөңгелетуге болатынын, бастаманы алуға, ресурстарды табуға және өз ісін дамытуға болатынын көрсету керек.**

«Рухын көтеру керек», әйелдерді шабыттандыру керек. Басқа біреудің жасай алғанын көргеннен кейін, олар да өз күшіне сене бастайды»-дейді әйелдер ұйымының өкілі.

Әрине, әйелдерге тиімді құралдар мен арнайы шешімдер қажет. Ұзақ уақыт бойы кедейлікпен күресу зерттеушілері мен практиктері арасында шағын қаржыландыру құралдары танымал болды, олар халықтың әлеуметтік және экономикалық жағынан қауқарсыз санаттары үшін қолжетімді болды, оларға әйелдерді, атап айтқанда, ауылдық әйелдерді жатқызады. Бұл тәуекелдерді сақтандыру үшін

жоғары пайыздарда кепілсіз (немесе шағын кепілмен) берілген шағын сомалар.

Әдетте, әйелдер осындай құралдар үшін нысаналы аудитория болып табылады, өйткені олар халықтың ең кедей бөлігі болып саналады және оларда дәстүрлі қаржы құралдарына қол жеткізу шектелген. Сонымен қатар, олар жүріп-тұру шектеулілігі мен психологиялық ерекшеліктерге байланысты сенімді клиент-

тер болып табылады (ресурстарды пайдалану кезіндегі жауапкершілік, төлемдерді жүзеге асыру кезіндегі адалдық). Шағын кредиттер кәсіпкерлік мәдениетті дамытуға, кедейлікті азайтуға, әйелдердің экономикалық тәуелсіздігін және олардың отбасындағы рөлін арттыруға, яғни оларға қатысты зорлық-зомбылық мүмкіндігін төмендетуге көмектеседі деп есептелді.

Ұзақ уақыт шағын кредит берудің тиімділігі жай ғана зерттелмеді, содан кейін бөгде ұйымдардың ақпараттарын жинау осы тәжірибе туралы кейбір аңыздарды таратуға мүмкіндік берді. Біріншіден, шағын кредиттерге өз алушылары – ең кедей әйелдер әрқашан қол жеткізе бермейді. Қаржылық тұрақтылықты қамтамасыз ету қажеттілігі осы саладағы ұйымдарға кредит берудің жеткілікті консервативтік саясатын сақтауды талап етеді, ал кедей ауылдық қоныстардың шалғайлығы әлеуетті клиенттердің шағын кредит беру қызметтеріне қол жеткізуін нақты шектейді. Бұдан басқа,

мұндай клиенттер үшін ешкім кепіл болуға (қарыз алушымен бірге сөйлеуге) дайын емес. Осылайша, шағын кредит беру кедейліктің төмендеуіне ғана ықпал етеді.

Тағы бір өзін ақтамаған болжам отбасындағы әйелдердің жағдайында елеулі өзгерістердің болмауы. Теория ресурстарға қол жеткізу және әйелдің экономикалық тәуелсіздігінің өсуі оған күйеуімен тең (немесе жақын) отбасында шешім қабылдау құқығын қамтамасыз етеді, бұл оны зорлық-зомбылықтың әртүрлі түрлерінен қорғайды деп болжайды. Алайда, іс жүзінде әйелдердің құқықтарын – тұрмыстық зорлық-зомбылықтан барынша кеңінен қорғаусыз, қолжетімді, сапалы әлеуметтік қызметтерді ұсынбастан, білімге, жұмысқа, қоғамдағы рөлге және еңбек құқықтарын, оның ішінде бейресми секторға қатысты консервативті гендерлік таптаурындарды өзгертпей бұл нәтижеге сирек қол жеткіземіз (Kumar, 2013; Onyuma & Shem, 2005).

4-ендірме. Ауыл кәсіпкерлігін қолдаудың жаңа құралдары

Осыған байланысты гранттық қаржыландыру неғұрлым тартымды құрал болып табылады. Гранттардың мөлшерін шағын кредиттермен салыстыруға болады, алайда олар қарыз жүктеме көтермейді. Қазақстанда «Coca-Cola Белестері» бағдарламасы табысты жүзеге асырылуда, оның қызметтері үлкен сұранысқа ие, ал қатысушылардың пікірлері тиімділікті растайды (ҚЭЗО, 2019).

Сондай-ақ, интернет-сауда және логистиканы дамыту жолымен ауылдағы кедейлікпен күрес жөніндегі Қытайдың тәжірибесі де қызықты, мұнда инвесторлар технологиялық алыптар, мысалы, Alibaba, Tencent, JD болады, ал үкімет кең жолақты байланысқа, өнім сапасын қамтамасыз етуге және басқа да қолдау шараларына инвестиция салады. «Интернетті пайдалану арқылы кедейшілікпен күрес жөніндегі іс-қимыл бағдарламасы» қабылданды. Мысалы, Луннань қаласында ауыл шаруашылығы өнімдерін сату үшін 1700-ден астам интернет дүкен ашылды, олар 57 мың жұмыс орнын құрды, 14 мыңнан астам аз қамтылған ауылдық отбасы тартылды. Тағы бір сәтті «Жүгіртпе тауық» интернет-жобасы аз қамтылған отбасыларға балапандарды еркін серуендеуде өсіруге берді. Ұйымдастырушылар мониторинг, логистика, сою, етті өңдеу бойынша шығындарды өзіне алды. Бірнеше айдан кейін құстарды нарықта сатуға болады, оның бағасы жоғары, өйткені бұл құс «Таза азық-түлік», сапалы және қауіпсіз ретінде жайластырылады. Аз қамтылған отбасы бір тауықтан шамамен 30 юань алады. Айта кету керек, АҚШ, Ұлыбритания және Канада үкіметтері кең жолақты байланысты қамтамасыз ету арқылы ауылды дамыту бағдарламаларын қабылдады (Хуатэн, 2019).

Қорытындылар

- Ауылда еңбекке қабілетті жастағы әйелдердің саны қалаға еңбек көші-қонының нәтижесінде болжанып отыр. Сонымен қатар, **ауыл әйелдері экономикалық белсенділікке барынша аз қатысады**. Ұзақ мерзімді жұмыссыздық көрсеткіштері ауыл әйелдері арасында ең жоғары.

- **Ауылда әйелдерге қолжетімді жұмыспен қамту, бұл бірінші кезекте, білім беру, денсаулық сақтау, сауда салаларында мемлекет** құратын жұмыс орындары. Мұндай әлеуметтік жұмыспен қамту ерлер мен әйелдердің жалақысының 30%-дан астам алшақтығына ықпал етеді. Бұл ретте әйелдер орта есеппен ер адамдардан білімдірек және оқуда үлгерімі үздік. Бұл үрдіс ел экономикасының жалпы жеңілдеуін мен адами ресурстардың толық пайдаланылмауын көрсете алады.

- **Әйелдер, мысалы, ауыл шаруашылығында неғұрлым табысты тауашаларға қатысудан бас тартады**, оның себептері: білім беруді таңдау кезіндегі гендерлік таптаурындар, жұмыс орындарындағы гендерлік таптаурындар («шыны төбе»), ұтқырлықтың төмендігі, тұрғын үй-коммуналдық шаруашылық қызметтерінің болмауы немесе жеткіліксіздігі, бұл шамадан тыс жоғары үй жүктемесін (үйді, қосалқы шаруашылықты, балаларды және қарт туыстарды күту) туындатады.

- **Бизнестің басталуымен байланысты шығындарды азайту, сондай-ақ жеткілікті инфрақұрылым** (менторлар, инвесторлар, қоғамдық қолдау, консультациялар, жұмыспен қамтуды қолдаудың мемлекеттік шараларына қарағанда барынша атаулы және нақты қолжетімді) ауылдағы әйелдер бизнесі үшін шешуші фактор болып табылады.

- Әйелдерді қорғаудағы сөзсіз оң қозғалыстарға қарамастан, **Қазақстанда жалпы гендерлік теңдік саясатының төмен басымдығы байқалады, орындаушылар деңгейінде проблематиканы түсінушілік жоқ, ал атап көрсетілген даму бағдарламаларының бейтараптығы кво мәртебесін бекітеді**.

2-ТАРАУ

ҚАЗАҚСТАННЫҢ АУЫЛ
ӘЙЕЛДЕРІНІҢ ӘЛЕУМЕТТІК ПОРТРЕТІ

Сауалнамаға қатысқан ауыл әйелдерінің үштен бірі ғана жалдау бойынша тұрақты жұмысқа ие. Ауылдық жерлерге жоғары жұмыссыздық, маусымдық жұмыспен қамту және бейресми жұмыспен қамту тән.

Әрбір бесінші ауылдық отбасында негізгі өндіруші әйел болып табылады. Отбасының 11,5%-ы әйелдің жәрдемақысы немесе зейнетақысы есебінен өмір сүреді. Сонымен қатар, ауыл әйелдері – бұл ұзақ мерзімді жұмыссыздықтың ең жоғары көрсеткіштеріне ие халықтың санаты.

Ауыл тұрғындары олардың жұмысқа орналасу, мансаптық талпыныстар, бизнес құру, қаржылық табысқа жету саласындағы мүмкіндіктері қала тұрғындарымен салыстырғанда шектеулі деп санайды.

Сауалнамаға қатысқан әйелдердің жалпы санынан тек 40%-ы банктен немесе басқа қаржы ұйымынан өз бизнесін ашуға немесе дамытуға кредит алуға болады деп санайды. Сауалнамаға қатысқандардың 54%-ы кредит алу мүмкіндіктеріне мүлде қызығушылық танытпайды.

Ауыл әйелдері зейнетақы жинақтарын болашақта табыс көзі ретінде қабылдамайды. Олар жалақыдан басқа кез келген өзге кірістен зейнетақы жинақтарын дербес жасауға бейім емес. Сауалнамаға қатысқандардың 17%-ы зейнеткерлікке шыққаннан кейін туыстарының көмегіне, 15%-ы – сәттілікке сенеді, 13%-ы – ақша жинауды бастағысы келеді, 6%-ы-жинақ ақшасын өз бетімен жинайды, 10%-ы – зейнетақыларына жұмыс істеуді және өзін-өзі қамтамасыз етуді жоспарлап отыр.

Отбасындағы зорлық-зомбылық мәселелері өте кең таралған. Сұхбаткерлердің 64%-ы олардың таныстарының арасында ерлі-зайыптылар дене күшін қолданатын отбасы жоқ екенін атап өтті. Мүмкін, қалған 36%-ының не өздерінде осындай тәжірибе бар, не ол туралы басқалардан естіген.

Ауыл әйелдерінің 74%-ы олардың отбасыларының өзекті мәселелерге табысты толық сала отырып, қаражат жинауға мүмкіндігі жоқ екенін атап өтті. Сауална-

маға қатысқандардың 49%-ы олардың табысы тамақ пен киімге жететінін, 25%-ы киім сатып алуға мүмкіндігі жоқ екенін, ал олардың 4%-ы тіпті тамақтануға жетіспейтінін атап өтті.

Отбасының экономикалық жағдайын субъективті қабылдау. Материалдық және материалдық емес факторлар

Зерттеу барысында сауалнамаға қатысқандардың көпшілігі (49%) өзінің сатып алу қабілетін орташа деп бағалайды. Бұл ретте, олардың жартысы (50,8%) отбасындағы бір адамға шаққандағы орташа айлық табыс ең төменгі күнкөріс деңгейінен төмен екенін атап өтеді. Бұдан әрі, сатып алу, жұмыс немесе табыс туралы нақты сұрақтарға отбасылардың үнемдейтіндігі, жеке шаруашылықтарға жиі сенім артатындығы жөнінде жауаптары айқындалады немесе жауап беруден бас тартады. Осылайша, экономикалық ахуалдың сипаттамасы «орташа» ретінде өте субъективті, яғни бүкіл ауылдың өмір сүру деңгейі төмен болған жағдайда, сұхбаткерлер өздерінің жеке жағдайын жағымды қабылдайды деп ойлаймыз.

Сауалнамаға қатысқандардың 50%-ының айтуынша, олардың табысы тамақ пен киімге жеткілікті, бірақ ұзақ уақыт пайдаланатын тауарларға жетіспейді. Сұхбаткерлердің төрттен бір бөлігі киім сатып алу қиындық туындататынын, ал олардың 4%-ы тіпті тамақ сатып ала алмайтын атап өтті. Ауыл тұрғындарының 14,5%-ы өздерінің сатып алу қабілетін өте жоғары деп бағалайды, олар ең қымбат сатып алудан басқа барлық нәрселерді сатып алуға мүмкіндігі бар деп санайды. Сауалнамаға қатысқандардың 3,2%-ының айтуынша, олар бай және пәтер немесе көлік сатып алу үшін ешқандай шектеулер жоқ.

Әртүрлі этникалық топтар арасындағы өзінің экономикалық жағдайын бағалауда белгілі бір арақатынастық байқалады. Орыс сұхбаткерлері басқалардан жиі өздерінің сатып алу қабілетін орташа немесе орташадан жоғары деп бағалайды.

10-кесте. Этностар бөлінісіндегі сатып алу қабілетінің деңгейі

	Қазақ	Орыс	Басқа ұлт
Біз материалдық қиындықтар көріп отырғанымыз жоқ және қажет болған жағдайда автомобиль немесе пәтер сатып ала алуға толық мүмкіндігіміз бар	3,5%	1,2%	4,1%
Табыс автомобиль немесе пәтер сияқты қымбат сатып алудан басқа барлығына жетеді	13,9%	19,0%	11,0%
Ақша тамақ пен киімге жетеді, бірақ ұзақ уақыт пайдаланылатын тауарларды сатып алу қиын	48,3%	52,2%	48,3%
Ақша тамаққа жеткілікті, бірақ киім сатып алу қиындық тудырады	22,1%	21,3%	24,1%
Тіпті тамаққа ақша жетіспейді	3,2%	4,3%	10,3%
Жауап жоқ	8,9%	2,0%	2,1%

Дереккөз: ҚЭЗО, 2019

Орыстар мен басқа этностардың өкілдері (қазақтардан басқа) ауыл әйелдерін жұмысқа орналастырудың шектеулі мүмкіндіктерін басқалардан гөрі жиі көреді. Қазақ әйелдері ауыл жағдайында әйелдердің өз баспанасына ие болу мүмкіндігіне сенімді. Орыстар ауыл әйелдерінің салауатты өмір салтын ұстану және толыққанды тамақтану мүмкіндіктеріне басқалардан жиі сенімді. Басқа ұлыстардың өкілдері ауыл жағдайында мансап құру мүмкіндіктеріне басқалардан аз сенімді, сондай-ақ олардың арасында аз қамтылғандардың ең жоғары үлесі болды. Қазақ әйелдері

экономикалық жағдай бойынша сұрақтарға «жауап жоқ» деген нұсқаны басқалардан жиі таңдады. Жекелеген этникалық топтардың мүлтік жағдайының тақырыбы қызықты, бірақ осы зерттеудің шеңберінен тыс.

Өңірлік бөліністе ауыл әйелдерінің жұмыспен қамтылу саласындағы мүмкіндіктері шектеулі екенін Орталық және Шығыс өңірлердің тұрғындары атап өтті. Солтүстік және Батыс өңірлердің тұрғындары ауыл әйелдерінің қаржылық табысқа жетудегі мүмкіндіктеріне басқалардан жиі сенім білдіруде.

11-кесте. Ауылдық және қалалық әйелдердің тұрақты жұмыс табу мүмкіндіктерін салыстыру

	Өңір				
	Солтүстік	Батыс	Оңтүстік	Шығыс	Орталық
Ауыл әйелдерінің мүмкіндіктері көп	1,0%	5,3%	2,6%	8,6%	
Ауыл және қала әйелдерінің мүмкіндіктері бірдей	23,4%	21,3%	34,9%	16,4%	11,8%
Қала әйелдерінің мүмкіндіктері көп	67,7%	65,8%	58,9%	72,9%	84,3%
Жауап жоқ		1,9%			
Жауап беруге қиналамын	8,0%	5,7%	3,6%	2,1%	2,0%

Дереккөз: ҚЭЗО, 2019

12-кесте. Ауылдық және қалалық әйелдердің қаржылық табысқа жету мүмкіндіктерін салыстыру

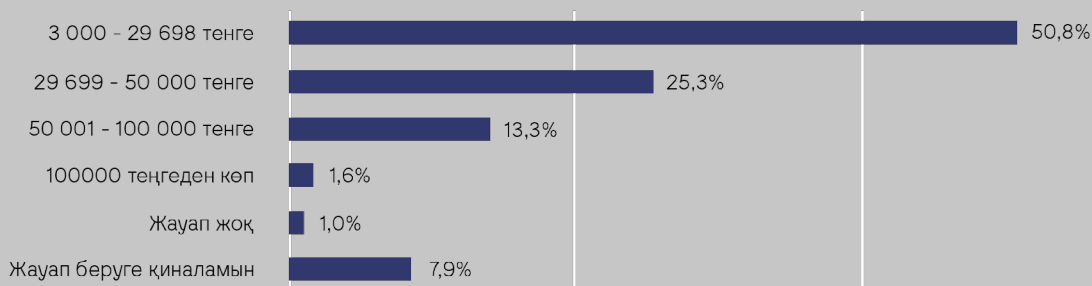
	Өңір				
	Солтүстік	Батыс	Оңтүстік	Шығыс	Орталық
Ауыл әйелдерінің мүмкіндіктері көп		4,9%	4,8%	1,4%	
Ауыл және қала әйелдерінің мүмкіндіктері бірдей	46,3%	44,5%	32,9%	41,4%	37,3%
Қала әйелдерінің мүмкіндіктері көп	35,3%	37,3%	56,2%	50,0%	56,9%
Жауап жоқ		3,4%			
Жауап беруге қиналамын	18,4%	9,9%	6,1%	7,1%	5,9%

Дереккөз: ҚЭЗО, 2019

Сұхбаткерлердің 25%-ының ең төменгі күнкөріс деңгейінен 50 мың теңгеге дейін табысы бар. 13% отбасының бір адамға 50-ден

100 мың теңгеге дейінгі табысы бар. Ауыл әйелдерінің 1,6%-ы олардың табысы бір адамға 100 мың теңгеден жоғары екенін атап өтеді.

10-сурет. Бір адамға орташа айлық табыс

Дереккөз: ҚЭЗО, 2019

Көптеген ауыл отбасыларындағы табыстың негізгі көзі күйеуінің табысы болып табылады – бұл нұсқаны сауалнамаға қатысқандардың 37%-ы атап өтті. Бұл, әдетте, балалары кәме-

леттік жасқа жетпеген көп балалы қазақ тілді отбасылар. Мұндай отбасылардағы әйел көбінесе орта білімді.

13-кесте. Табыс көзі бойынша ауылдық үй шаруашылықтарының топтары. Жиі атап өтілгені...

Негізгі табыс-күйеуінің табысы	Ерлі-зайыптылар екеуі де отбасын қамтамасыз етеді	Негізгі табыс-әйелінің табысы	Негізгі табыс – жәрдемақйдан, зейнетақйдан түседі
25–34 жас – 47,2% 35–44 жас – 42,4%	35–44 жас – 29,2%	18–24 жас – 27,6%	55–65+ жас – 47,4%
Қазақтар-39,1%			Орыстар-22,5%
Қазақ тілді-42,2%	Қостілділер-26,9%	Қостілділер-23,7%	
3-4 бала-55,3% 5-тен астам бала-59,4%			18 жасқа дейінгі балалар жоқ-20,7%
Орта білім – 46,5%	Жоғары білім – 32%	Жоғары білім – 30,8%	

Дереккөз: ҚЭЗО, 2019

Отбасылардың 20%-ында табыс көзі ерлі-зайыптылардың екеуінің де табысы тең дәрежеде болып табылады.

Тағы 20%-да негізгі өндіруші әйел болып табылады, ал 11,5% отбасы әйелінің жәрдемақысы немесе зейнетақысы есебінен өмір сүреді. Талдау көрсеткендей, көбінесе жәрдемақы емес, зейнетақы туралы айтылады, себебі нұсқаны көбінесе 55-65+ жастағы сұхбаткерлер таңдады.

Деректер «ана салығының» бар екендігі, сондай-ақ екі негізгі тіл – қазақ және орыс тілдерін білу мен білімнің маңызды рөлі туралы айтады. Әйелдің өндіруші ретіндегі рөлі үйленгенге дейін немесе алғашқы балалар пайда болғанға дейін, мүмкін, қалада білім алғаннан кейін бірден байқалады. Көбінесе, 18-24 жастағы, жоғары білімді, қостілді сұхбаткер-

лер олардың табысы негізгі болып табылатынын атап өтеді. 35-44 жастағы, жоғары білімді қостілді сұхбаткерлер күйеуімен бірдей табыс табуға мүмкіндігі бар. Мүмкін, алғашқы балалар жасына жеткеннен кейін ғана, олар дербес болған кезде, білімі бар әйелдерде өзін-өзі іске асыру мүмкіндігі пайда болады.

Ауылдық жер оның тұрғындарының жеткілікті өмір деңгейін толық көлемде қамтамасыз ете алмайды. Осыған байланысты ауылда үй шаруашылықтарының 15%-ға жуығы қалада жұмыс істеу есебінен тұрады, бірақ әйелдерге қарағанда ерлер үшін мұндай жұмыспен қамту анағұрлым тән. Мұндай жұмыспен қамту түрі туралы (олардың өздері немесе жұбайлары) Батыс макроөңірден келген сұхбаткерлер жиі айтты. Бұл ретте жол шығындарын табыстың едәуір бөлігін алуы мүмкін.

14-кесте. Қатынамалы еңбек көші-қонынан және қосалқы шаруашылықтан табыс алатын отбасылардың үлесі. Жиі атап өтілгені...

Оған немесе жұбайына жұмысқа қалаға шығуға тура келеді – 15%	Қосалқы шаруашылық есебінен күн көреді – 3,2%
18-24 жас – 21,4%	18-24 жас – 9,7%
Басқа ұлт сұхбаткерлері-20%	
Қос тілділер-23,1%	
3-4 бала-19,1% 5-тен астам бала-18,8% 2 балаға дейін-18,6%	5-тен астам бала-6,3%
Батыс макроөңірі-16,4% Шығыс макроөңірі-16,4%	

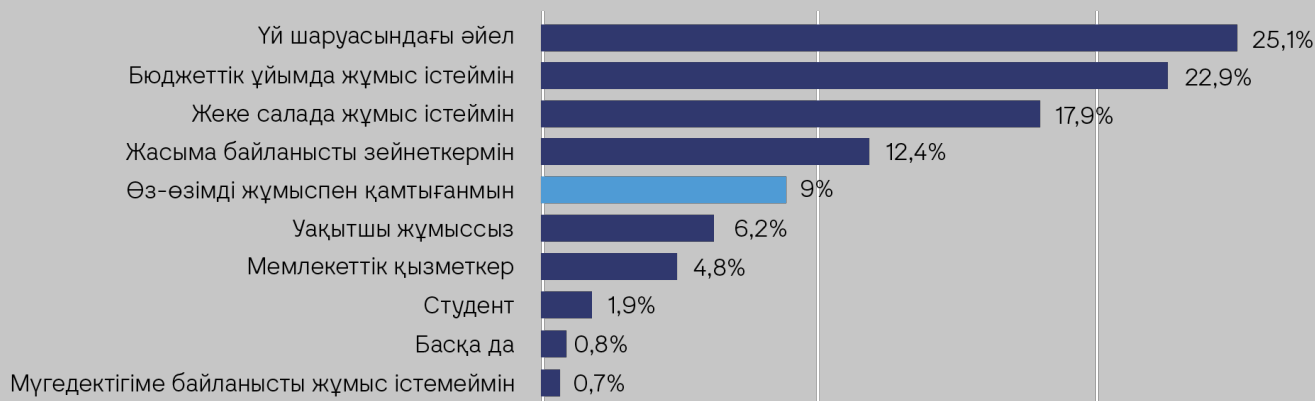
Жұмыс мәселесі қалай? Егер пайыздық қатынаста болса, онда ауыл халқының тек 20%-ының ғана тұрақты жұмыс бар. Бұл мектепте, балабақшада және амбулаторияда жұмыс істейтіндер, күндізгі стационардың қызметкерлері деп аталатындар. Тек оларда тұрақты жұмыс бар. Қалғандарының барлығында дерлік тұрақты жұмыс жоқ. Жұмыс істеу үшін қалғандары қалаға барады. Жұмысқа қалаға бару керек, алынған табыстың жартысы жолға кетеді, - дейді, 37 жастағы, орта білімді, өзін-өзі жұмыспен қамтыған қазақ келіншек.

Сұхбаттың мәліметтері ауыл әйелдері арасында экономикалық белсенділіктің төмен екенін, ал мемлекет негізгі жұмыс беруші болып табылатынын растайды. Сауалнамаға қатысқандардың тек 59%-ы ғана жұмыс істейді. Олардың басым бөлігі (27,7%) – бюджеттік саладағы және мемлекеттік қызметтегі жал-

дамалы қызметкерлер. 17,9% ауыл әйелдер жеке салада жұмыс істейді, 7,2%-ы өзін-өзі жұмыспен қамтығандарға жатқызады.

Ауыл әйелдерінің шамамен 37%-ы экономикалық тұрғыдан белсенді емес халыққа жатады. Олардың басым бөлігі-үй шаруасындағы әйелдер (25%), 12,4% – зейнеткер.

11-сурет. Жұмыспен қамту түрі

Дереккөз: ҚЭЗО, 2019

Сұралған әйелдердің үштен бірі ғана тұрақты жұмыс істейді. Әрбір оныншы сұхбаткер жалдау шарты бойынша, бірақ белгілі бір мерзім ішінде немесе белгілі бір жұмысты орындау үшін ғана жұмыс істейді. Сауалнамаға қатысқандардың 2,5%-ы ресми ресімдусіз жұмыс істейді. Терең сұхбат барысында сұхбаткерлер ауылда маусымдық жұмыстардың таралуы туралы айтады.

Сауалнамаға қатысқандардың арасында өзін-өзі жұмыспен қамтығандардың 9%-ы (көгілдір түспен бөлінген) болып шықты, бірақ олардың басым бөлігі нәтижесіз жұмыспен қамтылғандарға жатады: кездейсоқ табысы

бар (3%), жеке аулада жұмыс істейді (2,2%), туысының кәсіпорнында сыйақысыз жұмыс істейді (0,3%). Ауыл әйелдерінің тек 3,3%-ын кәсіпкерлерге жатқызуға болады. Мұндай сұхбаткерлердің ең көп үлесі Қарағанды және Павлодар облыстарында (шамамен 10%) болды. Төмендегі кестеде қызмет салалары бойынша сауалнама нәтижелері берілген. Келесі назар аудартады: әйелдер үшін ауыл шаруашылығының тартымдылығы өте төмен, сондай-ақ білім беруді таңдау (және сәйкесінше оған салынған гендерлік таптаурындар) экономикалық қызметтің барлық келесі траекториясына әсер етеді.

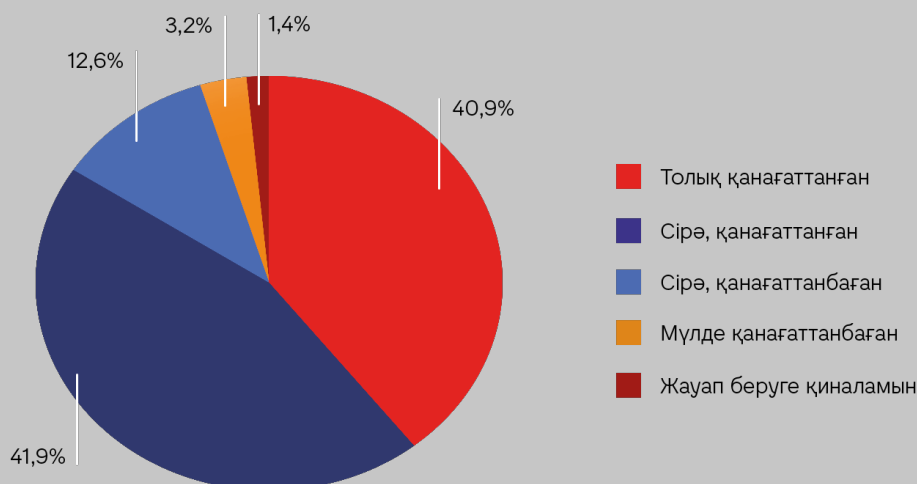
15-кесте. Сауалнамаға қатысқан әйелдердің қызмет салалары

Қызмет саласы	Үлесі, %
Репетиторлық, білім беру, мектепке дейінгі білім беру	32,3
Тұрмыстық қызметтер	16,1
Көтерме және бөлшек сауда, қоймалау	16
Қаржылық қызметтер, консультация беру, маркетинг	7
А/Ш қызметі	6,1
Медицина (дәстүрлі және дәстүрлі емес)	5,6
Мемлекеттік қызметкер	5,5
Нан-тоқаш және кондитерлік өнімдер өндірісі	3,9
Басқа да	7,3
Жауап жоқ	0,1

Дереккөз: ҚЭЗО, 2019

Ауыл тұрғындары өз өміріне қанағаттанудың жоғары деңгейін көрсетеді – шамамен 83%.

12-сурет. Өз өміріне қанағаттану деңгейі

Дереккөз: ҚЭЗО, 2019

Жоғары білімді, қазақ тілді 18-24 жастағы сұхбаткерлер және Батыс макроөңірінің тұрғындары өз өмірлеріне қанағаттанатындығы жөнінде басқалардан жиі атап өтеді. Керісінше, орта білімді, орыс тілді 35-44

жастағы сұхбаткерлер – Орталық макроөңірдің тұрғындарында өз өміріне көңілі толмаушылықтың ең жоғары деңгейі байқалды.

16-кесте. Өмірмен қанағаттану деңгейі бойынша сұхбаткерлер тобы

Өз өміріне қандай да бір дәрежеде қанағаттанған – 82,8%	Өз өміріне қанағаттанбаған-15,8%
18-24 жас аралығындағы сұхбаткерлер-92,4%	35-44 жас аралығындағы сұхбаткерлер-19,4%
Жоғары білімді сұхбаткерлер-91,3%	Орта білімді сұхбаткерлер-23,2%
Қазақ-84,9%	Басқа ұлттардың сұхбаткерлері-26,9%
Қазақ тілді-85,4%	Орыс тілді – 17,3%
Көп балалы сұхбаткерлер-87,5%	1-2 баласы бар сұхбаткерлер-18,6%
Батыс өңірдің тұрғындары-89%	Орталық тұрғындары-21,6%

Дереккөз: ҚЭЗО, 2019

Ауыл әйелдерінің **позитивті көңіл-күйі көбінесе материалдық емес факторлармен анықталатынын атап өту керек.** Терең сұхбат кезінде барлық сұхбаткерлер отбасының ауыр қаржылық жағдайы туралы айтты, бірақ олар таза ауа, күйзелістің аз деңгейі, отбасындағы істердің жақсы жағдайы себебінен ауылда тұрғанына риза болды.

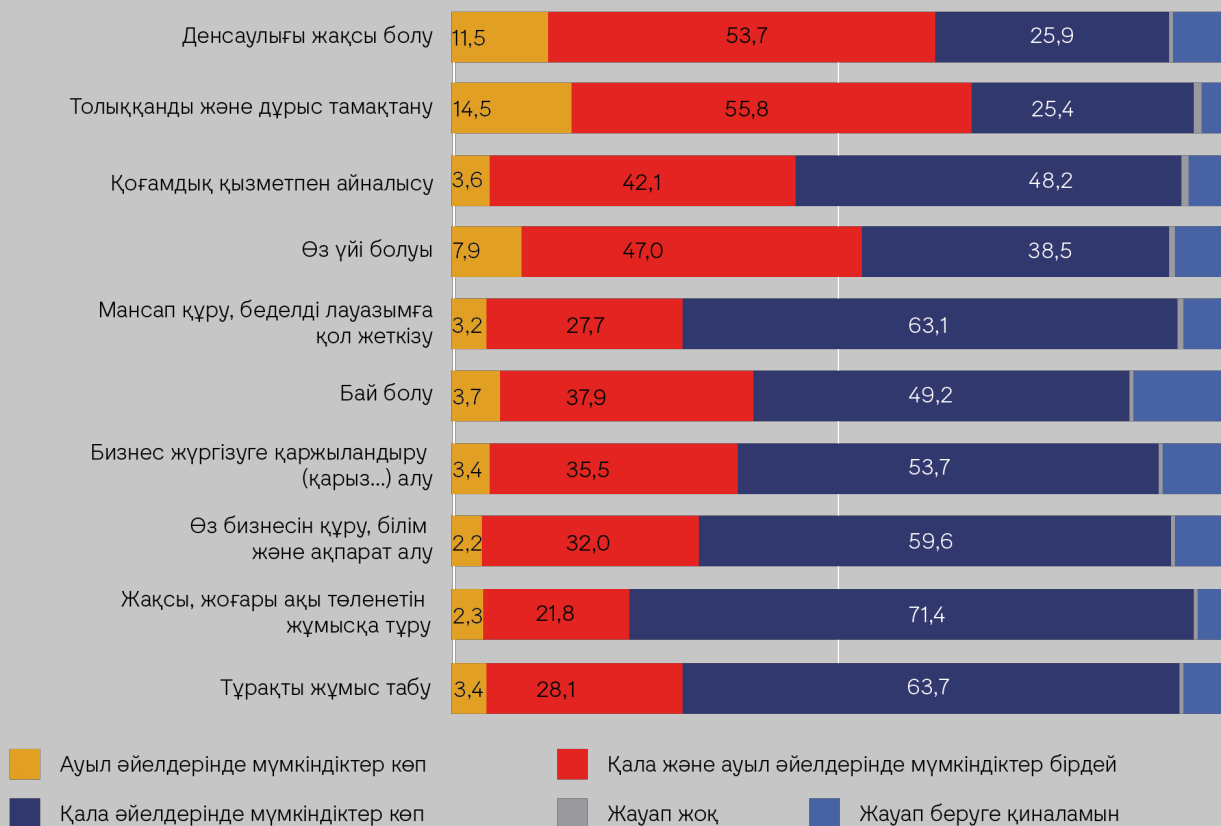
Ауыл әйелдерінің экономикалық мүмкіндіктерін бағалау

Сауалнама қорытындысы бойынша, ауыл тұрғындары көбінесе олардың жұмысқа орналасу, мансаптық талпыныстар, бизнес құру,

қаржылық табысқа жету саласындағы мүмкіндіктері қала тұрғындарымен салыстырғанда шектеулі деп санайды. Мәселен, ауыл тұрғындарының көпшілігі қалада әйелдерге жоғары ақы төленетін жұмыс алу (71,4%), тұрақты жұмыс табу (63,7%), мансап құру, беделді қызметке қол жеткізу (63%) оңай деп санайды.

Сауалнамаға қатысқандардың жартысынан астамы қалада әйелдердің өз бизнесін құруы, бизнесті ашу үшін қажетті барлық ақпаратты алуы (59,6%) және бизнесті жүргізу үшін қаржыландыруға (53,7%) қол жеткізуі оңай деп есептейді.

13-сурет. Ауыл және қала әйелдерінің мүмкіндіктерін салыстырмалы бағалау

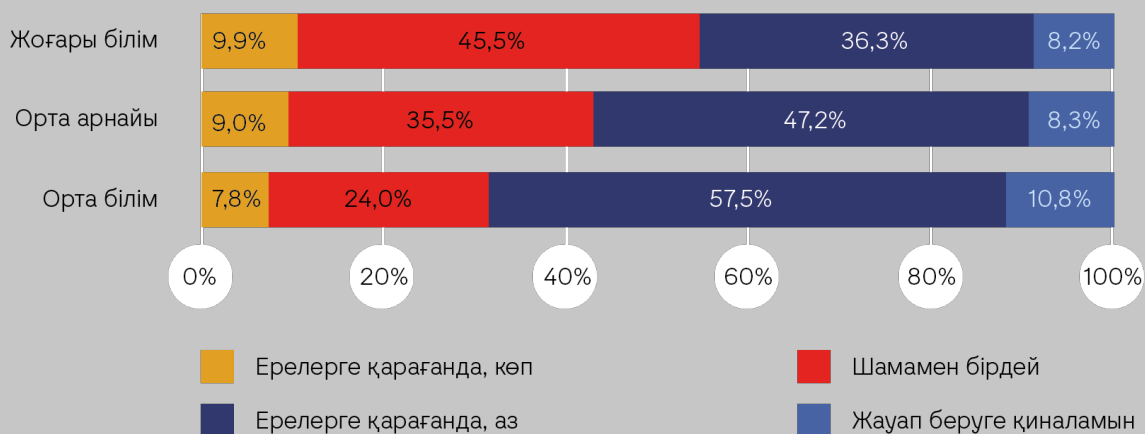

Дереккөз: ҚЭЗО әлеуметтанулық зерттеуі, 2019

Ауылда әйелдер ерлерден (47%) аз немесе ерлермен (35%) тең табыс табады деген пікір басым. Әйелдердің табысы ерлердің табыстарынан асып түседі деп санайтындар азшылық (9%). Білім деңгейі жоғары болған сайын әйелдер ерлермен тең дәрежеде табыс табады деп санайды. Қызықты факт, білім деңгейі әйел ер

адамнан көп табыс табуы мүмкін деген пікірдің таралуына іс жүзінде әсер етпейді (тек 8-10% білім деңгейі әртүрлі әйелдер). Шамасы, бұл пікір тұтастай алғанда қазақстандық шынайы жағдайда еңбекақы төлеудегі гендерлік сәйкессіздіктермен анықталған.

14-сурет. Ауылдағы ерлер мен әйелдердің салыстырмалы жалақысы туралы пікірлерді бөлу

Дереккөз: ҚЭЗО әлеуметтанулық зерттеуі, 2019

Сауалнамаға қатысқандардың көпшілігі (55%) ауыл әйелдерінде табысты кәсіпкер болу мүмкіндігі бар деп санайды. Сауалнамаға қатысқандардың 30%-ы керінісінше пікірде, 15%-ы жауап беруге қиналады.

Тұрмыс құрмаған сұхбаткерлер (66%), мемлекеттік қызметкерлер (88%), бюджеттік ұйымдардың қызметкерлері (62%), Батыс (76%), Шығыс (70%) және Орталық өңірлердің (67%) тұрғындары ауыл әйелдерінің кәсіпкерлік әлеуетіне үлкен сенім артады.

Олардың ішінде жұмыссыздар (28%), көп балалы аналар (46%), үй шаруасындағы әйелдер (47%), Солтүстік (47%) және Оңтүстік өңірдің (45%) тұрғындары бар.

Білім беру мен материалдық мәртебе жоғары болған сайын, сауалнамаға қатысқандар ауыл әйелдерінің бизнестегі әлеуетіне үлкен сенім артады.

Дағдылар

Цифрлық технологиялар халықтың кәсіпкерлік белсенділігі үшін экономикалық әлеуетті айтарлықтай кеңейтеді. Дамушы елдерде, әдетте, мобильді интернет пен электронды коммерция ауыл тұрғындарына ірі нарықтарға шығуға және сатып алушылармен байланысуға мүмкіндік береді. Электрондық коммерция, онлайн-төлемдер, интернет-банкінгі пайдалана білу, қажетті және пайдалы

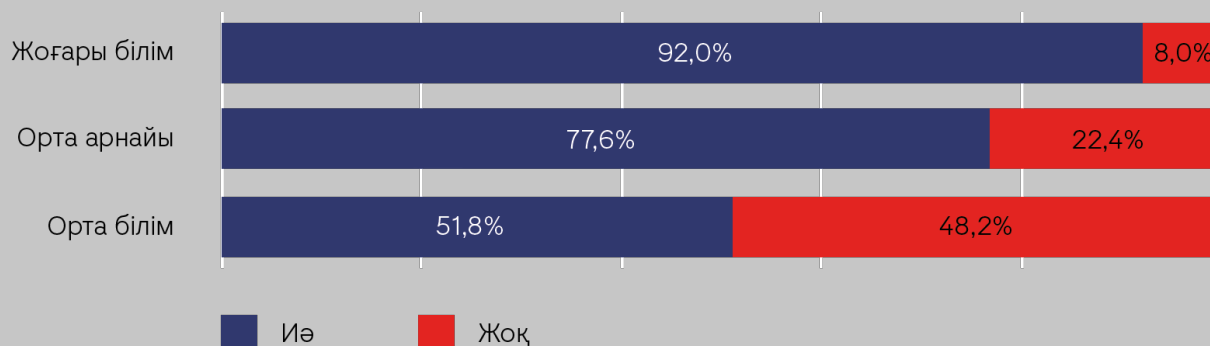
ақпаратты іздеу, электрондық поштаны пайдалану-осының барлығы қала мен ауыл тұрғындарының мүмкіндіктерін теңестіруге алып келуі мүмкін. Бұл көбінесе интернетті, цифрлық гаджеттерді, соның ішінде компьютерлерді, планшеттер мен смартфондарды сенімді пайдалануға байланысты.

Осы мақсатта сауалнама барысында біз қарастырылып отырған топ арасында интернетті пайдалану және иелену дәрежесін бағалауға тырыстық, сондай-ақ сандық технологияларды пайдалану дағдыларына байланысты өмірге қанағаттану моделін әзірледік. Жалпы алғанда, 18 жастан асқан ауыл әйелдері арасында интернетті пайдалану деңгейі осы сауалнама мәліметтері бойынша 75%-ды құрайды. Ауыл әйелдерінің арасындағы интернет пайдаланушылардың үлесі жасқа, білім беруге және табыс деңгейіне байланысты өзгереді.

Мәселен, әйелдер жасы үлкен болған сайын, олар интернетті сирек пайдаланады. 18-24 жас тобында пайдаланушылардың үлесі 95,2%, 25-34 жас – 89,8%, 35-44 жас – 85,1%, 45-54 жас – 62,7%, 55 жастан жоғары – 40,9% құрайды.

Білім деңгейі жоғары болған сайын, интернетті пайдалану деңгейі соғұрлым жоғары. Жоғары білімі бар әйелдер арасында пайдаланушылардың үлесі 92%-ды, арнайы орта білімі бар әйелдер арасында – 77,6%-ды, орта білімі бар әйелдер арасында – 51,8%-ды, орта білімі бар әйелдер арасында – 51,8%-ды құрайды.

15-сурет. Білімге байланысты интернетті пайдалану деңгейі

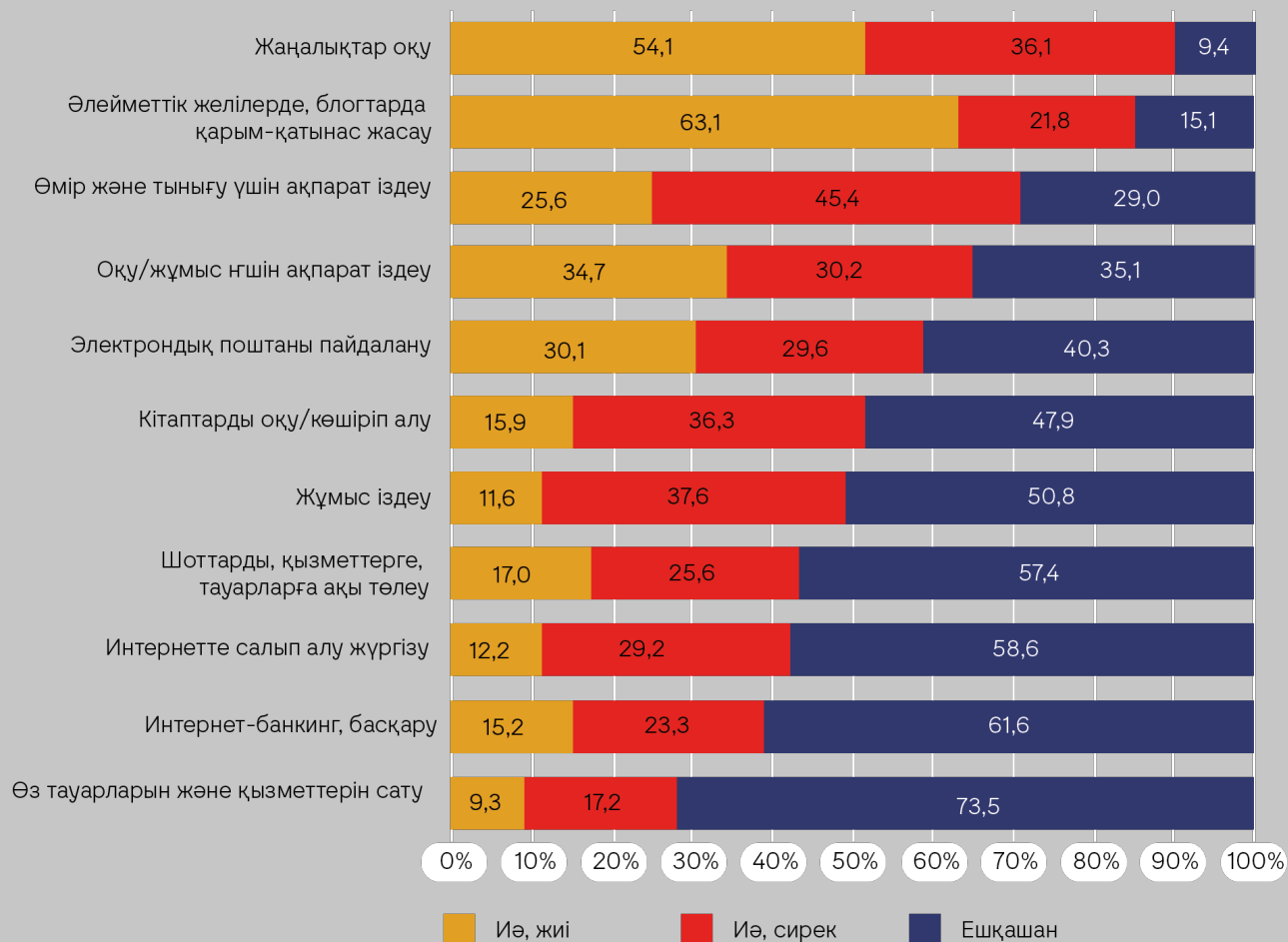
Дереккөз: ҚЭЗО әлеуметтанулық зерттеуі, 2019

Ғаламтор көбінесе жаңалықтар оқу және әлеуметтік желілерде қарым-қатынас үшін қолданылады. Әрбір үшінші ауыл әйелі интернетті оқуға немесе жұмыс істеуге ақпарат үшін жиі пайдаланады, 30% – электронды поштаны жиі пайдаланады, әрбір төртіншісі (25,6%) – өмір мен демалыс үшін ақпаратты жиі іздейді.

Әзірге ауыл әйелдері үшін қаржылық және бизнес транзакцияларды жүргізу үшін ин-

тернетті пайдалану кең таралған құбылыс болған жоқ. Осылайша, сұхбаткерлердің 17%-ы шоттарды, қызметтерге ақыны жиі интернет арқылы төлейді, 15,2%-ы интернет-банкингті пайдаланады, 12,2%-ы – интернетте сатып алулар жасайды, сауалнамаға қатысқан ауылдық әйелдердің 9,3%-ы өз тауарларын немесе қызметтерін сатады.

16-сурет. Интернетті пайдалану мақсаттары

Дереккөз: ҚЭЗО әлеуметтанулық зерттеуі, 2019

Көп жағдайда экономикалық табыстылық жеке тұлғаның қаржылық білімі мен дағдыларына, оның қаражатты сауатты басқару шеберлігіне, қаржы институттары беретін базалық өнімдерді және экономикалық ортаның басқа да маңызды элементтерін білуіне байланысты. Осы зерттеуде ауыл әйелдерінің отбасылық бюджетті жүргізу бойынша дағдылары мен білімдерін, кредит беру жүйесі туралы, мемлекет енгізген шаралар туралы, атап айтқанда Бірыңғай жиынтық салық (БЖС) және міндетті әлеуметтік медици-

налық сақтандыру (МӘМС) туралы хабардарлығын тестілеген сұрақтар қойылды.

Сауалнамаға қатысқан ауыл әйелдерінің 42%-ы отбасылық бюджеттің есебін үнемі, ал 22%-ы – кейде жүргізеді. Әйелдердің табысы неғұрлым жоғары болса, олар отбасылық табысты тұрақты басқару дағдыларына ие болады. Ең қамтамасыз етілген топтарда бюджеттің тұрақты есебін әйелдердің 50%-дан астамы, ең аз қамтамасыз етілген топтарда – үштен бір бөлігі жүргізеді. Өзін-өзі жұмыспен қамтығандар мен жеке салада жұ-

мыс істейтіндер табыстың тұрақты есебін жиі жүргізеді (52%-дан). Географиялық тұрғыдан бұл, әдетте, Орталық (75%) және Солтүстік өңірдің (53%) тұрғындары. Отбасылық бюджетті басқаруға қатыспайтын әйелдер тобы – бұл үй шаруасындағы әйелдер (33%) және жұмыссыздар (28%), Оңтүстік (37%) және Батыс (40%) өңірлердің тұрғындары.

Ауыл әйелдерінің 35% отбасылық бюджетті жүргізумен айналыспайды. Олардың үштен бірінен астамы отбасы бюджетімен отбасының басқа мүшелері айналысатынын атап өтті. Әрбір бесінші бюджетті есепке алудың маңызы жоқ деп санайды, өйткені кірістер өте аз, әрбір төртінші – мұны қажет деп ойлаған жоқ. Бұл топтың 14%-ы бюджетті есепке алуды пайдасыз жұмыс деп санайды.

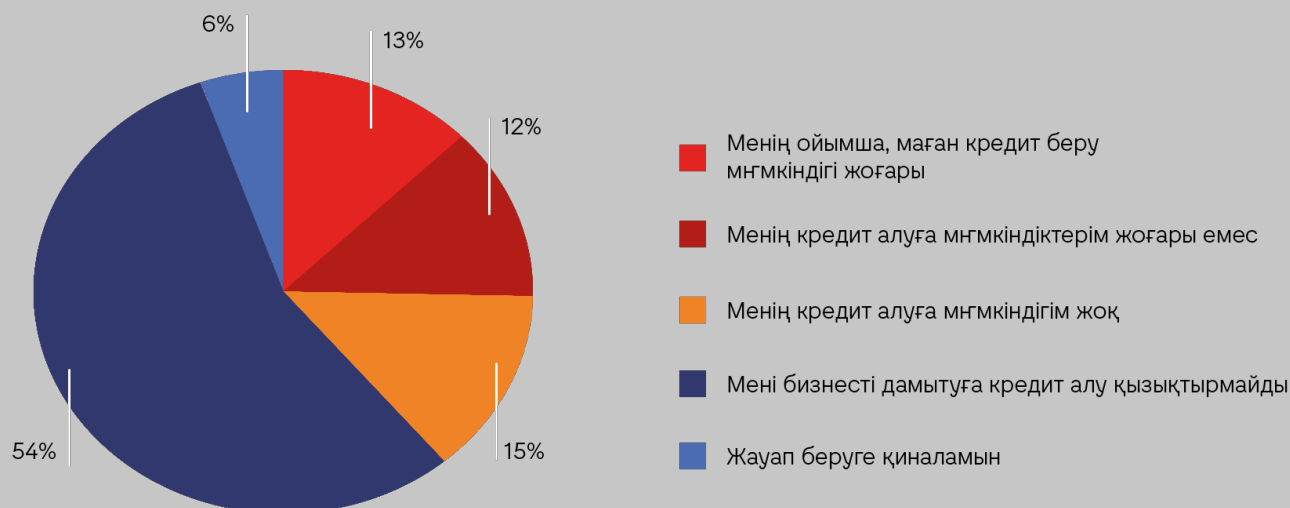
Әр түрлі ұлыстардың өкілдері арасында отбасылық бюджетті жүргізу дағдыларында айырмашылық бар. Қазақ қыздары арасында отбасылық бюджеттің тұрақты есебін жүргізетіндердің үлесі орыс (49%) және басқа ұлттар (47%) арасындағыға қарағанда аз (40%). Орыстардың арасында отбасылық бюджеттің есебін жүргізбейтіндер сирек кездеседі.

Бюджетті басқару жөніндегі міндеттер жұмыспен қамту деңгейімен тікелей байланысты. Мәселен, бюджет жүргізу әдеті жоқ аз қамтылған әйелдердің арасында, бұл әйелі балаларға қарайтын көп балалы отбасылар, жартысына жуығы бұл міндет отбасының басқа мүшесіне жүктелген, ал әрбір төртінші сұхбаткер отбасындағы табыстың аздығынан есеп жүргізудің қажеті жоқ деп санайды.

Өз бизнесін, соның ішінде фермерлік шаруашылықты жүргізу тәжірибесі табысты терең сұхбатқа қатысушылар ауылда бизнесті жүргізу үшін кредит алу оңай екенін атап өтті. Олар ауыл шаруашылығы тауарларын өндірушілер үшін, оның ішінде субсидиялау мөлшерлемесі бойынша жеңілдіктердің бар екендігін атап өтті. Тұрақты жұмыс пен тұрақты табыс табуың болуы маңызды шарт болып табылады.

Біздің ойымызша, бюджеттің есебі отбасындағы ықпалдың бөлінуін көрсетеді. Оны қалыптастырушы адам кірістер мен шығыстарға қатысты жеке-дара шешім қабылдау мүмкіндігіне ие болады деп санайды.

17-сурет. Әйелдердің бизнесті ашуға немесе ілгерілетуге кредит алуға өз мүмкіндіктерін бағалауы

Дереккөз: ҚЭЗО, 2019

Жұмыспен қамтудың ресурстары мен мемлекеттік бағдарламаларына қол жеткізу

Терең сұхбат материалдарынан көрініп тұрғандай, тұрақты табыстың болмауы өзін-өзі жұмыспен қамтығандар мен жұмыссыздар үшін олардың бизнесті бастауға немесе дамы-

туға арналған мүмкіндіктерін азайтып, қарыз қаражатын алуға еңсерілмейтін кедергілер туғызады. Соның салдарынан, бұл топ көбінесе тұтынушылық кредит беру тәжірибесіне (көбінесе смартфондарды сатып алуға) берілетін кредиттер туралы көмескі білімдерге ие.

Сауалнамаға қатысқан әйелдердің жал-

пы санының тек 40%-ы ғана банктен немесе басқа қаржы ұйымынан өз бизнесін ашуға немесе дамытуға кредит алу мүмкіндіктерін әлеуетті қарастырады, бірақ 13%-ы ғана өз мүмкіндіктерін оң бағалайды. Сауалнамаға қатысқандардың 54%-ы кредит алу мүмкіндіктеріне мүлде қызығушылық танытпайды.

Өзін-өзі жұмыспен қамтығандар мен уақытша жұмыссыздардың екі санаты арасында бизнесті дамытуға кредит алуға сұраныс жоғары. Алайда, олар өздерінің мүмкіндігі жоғары емес немесе мүлдем жоқ деп ойлай

отырып, кредит алуға өз мүмкіндіктерін төмен бағалайды. Соңғысы жұмыссыз әйелдерге ерекше тән. Өзін-өзі жұмыспен қамтығандардың 15%-ы және жұмыссыз әйелдердің 5%-ы ғана өздерінің мүмкіндіктерін жоғары бағалайды. Осы екі санат арасында өз мүмкіндіктерін төмен бағалаудың негізгі себептері – ауыл халқының төмен табысы және осыған байланысты банктердің қауіптенуі, сондай-ақ банктерде ауылдық жерлерге арналған арнайы кредиттік бағдарламалардың болмауы.

18-сурет. Қаржыландыру алу мүмкін еместігінің себептері

Дереккөз: ҚЭЗО, 2019

Ауыл әйелдерінің көпшілігі мемлекеттік бағдарламалар шеңберінде іске асырылып жатқан жұмыспен қамтуды арттыру жөніндегі шаралардың ешқайсысымен

қамтылмаған: сауалнамаға қатысқандардың 45%-ға жуығы олардың бірде-бірі туралы мүлдем естімеген, соншасы – естіген, бірақ қатыспаған.

«Менің көршім барып, оқып жүрді, ол мал шаруашылығы қожалығын ашқысы келді. Оқыды-оқыды, бірақ нәтижесінде кредит ала алмады, басқа да тәсілдерден ештеңе шықпады. Бұл оқыту жарамсыз болып шықты» – дейді 37 жастағы, орта білімді, өзін-өзі жұмыспен қамтыған қазақ әйелі.

«Мен жұмыссыз ретінде Жұмыспен қамту орталығына бардым. Бірақ бұл да пайдасыз екен. Сонда барамын, Жұмыспен қамту орталығына тіркелемін, бұл жерде мені оқытады, маған қандай да бір жәрдемақы береді деп ойлағанмын, бірақ әр күні маған аудан орталығына бару керек, оған кететін жол жүру ақысы да бар. Олар маған келесіз, біз оқытамыз, мүмкін қалаға жібереміз деп айтты, бірақ нәтиже жоқ, мен жарты жыл анда-мында барып жүрдім, жолға ақша кетті, олар маған ешқандай жұмыс таппады» – дейді 43 жастағы, орта арнаулы білімі бар қазақ әйелі.

Сұхбаткерлердің 9%-ға жуығы тегін кәсіптік оқуға жолдама алғанын атап өтті, бұл ретте олардың жартысы, бұл олар үшін пайдасыз болды деп санайды.

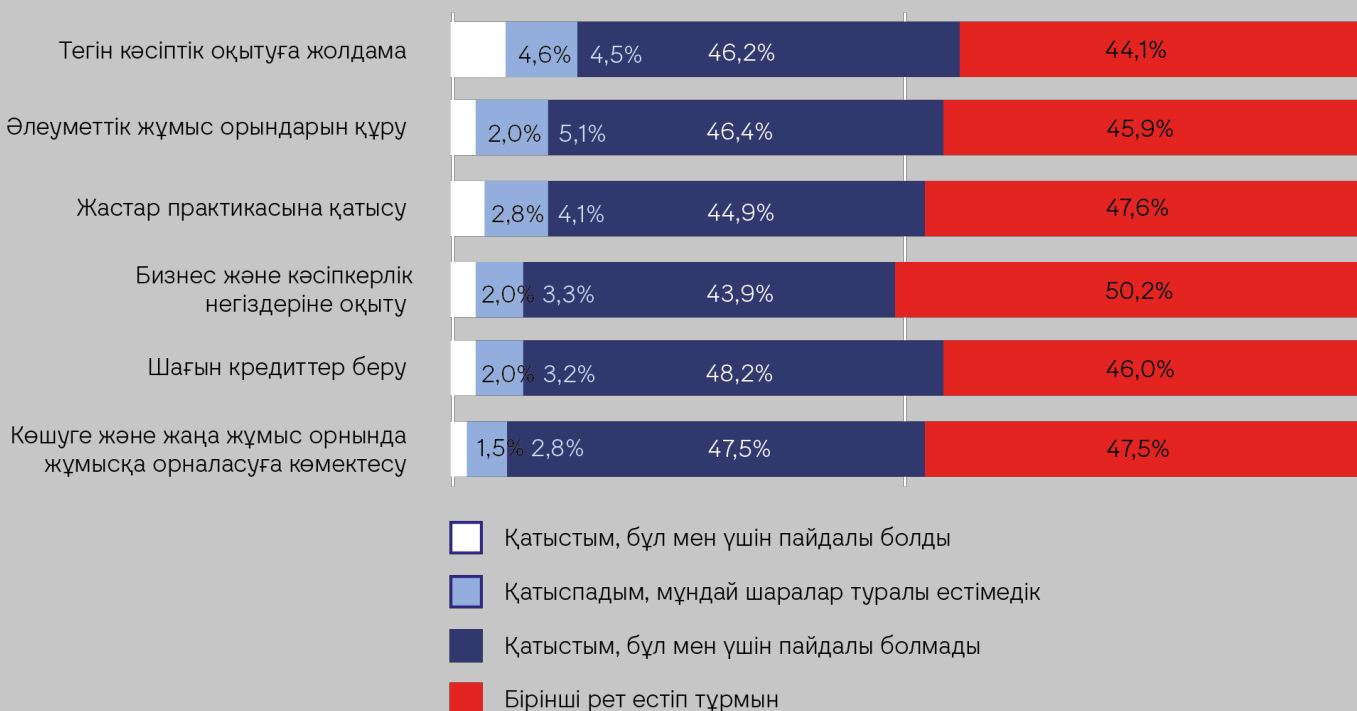
Сауалнамаға қатысқандардың 7%-ы «Әлеуметтік жұмыс орындарын құру» бағдарламасына қатысқан, бірақ олардың басым бөлігі оны пайдасыз деп санады. Соншама сұхбаткердер жастар практикасынан өтті, олардың жартысынан азы бағдарламаға қатысуға риза болды.

Бизнес пен кәсіпкерлік негіздеріне оқыту бағдарламасынан сауалнамаға қатысқандар-

дың 5,3%-ы ғана өткен, олардың жартысынан азы мұны өздері үшін пайдалы деп санайды.

Дисперсиялық талдау жұмыспен қамтуды арттыру жөніндегі шаралардың негізгі нысаналы аудиториясы хабардарлықты, қызығушылық пен бағдарламаға қатысуға дайындықты жиі көрсететін 18-24 жастағы тұрмыс құрмаған әйелдер болып табылатынын көрсетті. Өңірлерден Оңтүстік макроөңірі бөлініп келеді, олардың тұрғындары халықтың жұмыспен қамтылуын арттыру бойынша мемлекет жүзеге асырып жатқан шаралар туралы хабардарлықтың ең төмен деңгейін көрсетті.

19-сурет. Жұмыспен қамтуды жақсарту жөніндегі шаралардың тиімділігін бағалау және қатысу

Дереккөз: ҚЭЗО, 2019

Жұмыспен қамтуды қамтамасыз ету жөніндегі мемлекеттік бағдарламалардың негізгі нысаналы топтары жұмыссыз және өзін-өзі жұмыспен қамтыған қазақстандықтар болса да, осы топтардың іске асырылып жатқан шаралар туралы хабардар болу деңгейі өте төмен болды. Жұмыссыз ауыл әйелдерінің арасында мұндай шаралар туралы тек жартысы ғана, өзін-өзі жұмыспен қамтығандар

арасында – сұхбаткерлердің шамамен 60%-ы біледі.

Халықты жұмыспен қамтуға жәрдемдесу жөніндегі шаралар туралы хабардарлықтың жоғары деңгейі бюджет саласы қызметкерлерінің арасында (шамамен 70%) байқалады, мүмкін бұл, олардың осы шараларды іске асыруға өздері тартылғандықтан болар.

17-кесте. Қызмет түрлері бөлінісінде жұмыспен қамтуды қамтамасыз ету жөніндегі шаралар туралы хабардар болу деңгейі

	Барлық сауалнамаға қатысқандар	Жеке сектор қызметкерлері	Бюджет секторының қызметкерлері	Өзін-өзі жұмыспен қамтығандар	Жұмыссыздар
Тегін кәсіптік оқуға жолдама	55,3%	54,9%	71,8%	59,8%	59,1%
Әлеуметтік жұмыс орындарын құру	53,5%	55,3%	70,6%	59,8%	52,3%
Жастар практикасына қатысу	51,8%	53,7%	69,3%	57,8%	48,9%
Бизнес және кәсіпкерлік негіздеріне оқыту	49,2%	52,9%	66,6%	51,0%	50,0%
Микрокредиттер беру	53,3%	58,0%	69,6%	60,8%	50,0%
Жаңа тұрғылықты жерге көшуге және жұмысқа орналасуға жәрдемдесу	51,8%	49,4%	71,8%	48,0%	45,5%

Дереккөз: ҚЭЗО, 2019

Жұмыссыз сұхбаткерлердің шамамен 6%-ы тегін кәсіптік оқуға жолдама алғандығын атап өтті, бірақ олардың әрбір бестен бірі мұны пайдасыз деп санайды. Мұндай оқытудан өткеннен кейін барлық осы сұхбаткерлердің жұмыссыз қалғанын назарға ала отырып, шара негізгі мәселені – жұмыс орындарының жоқтығын шешуге көмектеспейді.

Сауалнамаға қатысқан жұмыссыздардың 7%-ы «Әлеуметтік жұмыс орындарын құру» бағдарламасына қатысқан, бірақ олардың жартысы оны пайдасыз деп санады. Жастар тәжірибесінен өткен жұмыссыз сұхбаткерлер біршама аз (4,4%).

Бизнес және кәсіпкерлік негіздеріне оқыту бағдарламасынан сауалнамаға қатысқан жұмыссыздардың 1,1%-ы ғана өтті.

Үйдегі зорлық-зомбылық

Үйдегі зорлық-зомбылық мәселесі сұхбаткерлер үшін өте елеулі, бұл нақты көріністі анықтауды қиындатады, бірақ қолда бар деректер бойынша мәселе өте кең тараған деп айтуға болады.

Сұхбаткерлердің 64%-ға жуығы олардың таныстарының арасында ерлі-зайыптылар дене күшін қолданатын отбасы жоқ екенін атап өтті. Сауалнамаға қатысқандардың қалған 36%-ының не өздерінде осындай тәжірибе бар, не

ол туралы басқалардан естіген. Бірақ сұхбаткерлердің тек 17%-ы ғана олардың таныстары үйдегі зорлық-зомбылыққа тікелей тап болғаны туралы тура айтады, ал 3%-ы мұндай өздерінің отбасында да болып жатқанын мойындайды. Сауалнамаға қатысқандардың 16%-ға жуығы «жауап бергім келмейді» немесе «жауап беруге қиналамын» деген нұсқаларды таңдап, сұраққа жауап беруден бас тартты.

Әйел күйеуінің қатыгез қарым-қатынасы жағдайында қандай мінез-құлық стратегиясын ұстанатыны туралы сұраққа жауап берген кезде зорлық-зомбылыққа жеке бетпе-бет келген сұхбаткерлердің үлесі жоғары болып, 6,9%-ды құрады. Олардың көп бөлігі, әдетте, көмек сұрамайды. Көмек сұрап келмеген сұхбаткерлердің үштен бірі мұны әйелдер арасында қалыптасқан дәстүрлі үлгі ретінде түсіндіреді, «көптеген әйелдер өмір сүреді және шыдайды». Олардың 28%-ы өз отбасындағы болып жатқан жағдайларды жариялаудан қорқады. Үйдегі зорлық-зомбылыққа ұшыраған және бұл туралы хабарламаған әрбір бесінші әйел кейде әйелдің өзі де кінәлі деп санайды.

Сауалнамаға қатысқандардың 2%-ы олар үйде зорлық-зомбылыққа ұшырап, көмекке жүгінгенін атап өтті. Көбінесе әйелдер өз туыстарына, полицияға, күйеуінің туыстарына жү-

гінеді. Қоғамдық ұйымдарға, дағдарыс орталықтарына өз проблемасын шешуге тырысқан үй зорлық-зомбылық құрбандарының тек 1,8% ғана жүгінген.

Ауыл әйелдерінің 8%-ы үйде зорлық-зомбылыққа тап болмаған, бірақ мұндай жағдайларда көмекке жүгінуге дайын. Терең сұхбаттың сұхбаткерлері жас әйелдер үйдегі зорлық-зомбылықпен татуласуға сирек дайын екендігін және мұндай жағдайларда полицияға жүгінуге барынша ықтимал екенін атап өтті.

Көші-қон көңіл-күйі

Сауалнамаға қатысқан ауыл тұрғындарының басым бөлігі өз ауылдарынан көшуге деген үлкен қажеттілікті сезбейді – сұхбаткерлердің 66%-ы ешқайда көшкісі келмейді.

Ауылдан кетуге ниет білдірмейтіндердің басым бөлігі Түркістан облысында (85%).

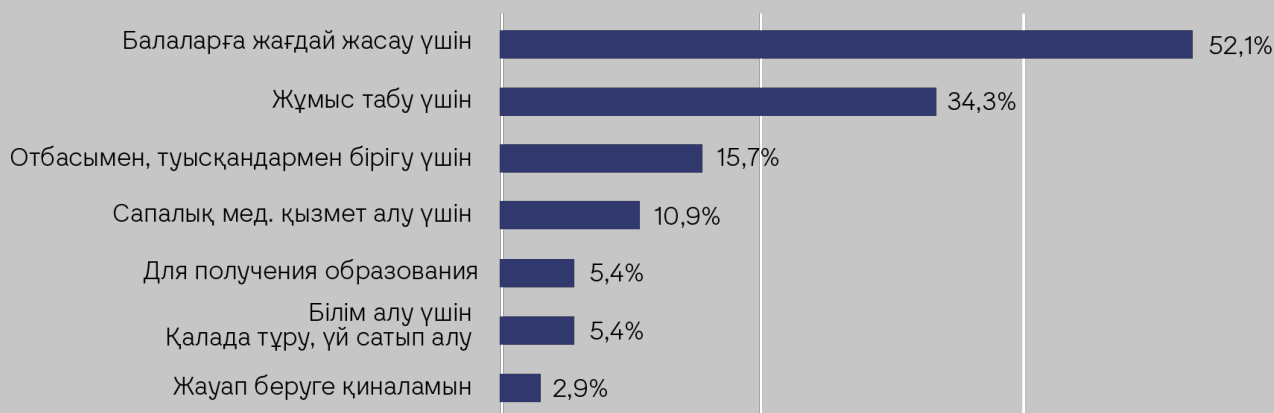
Керісінше, Жамбыл (51,6%), Батыс Қазақстан (46,4%) және Павлодар (42,5%) облыстарының тұрғындары қоныс аударғысы келетінін жиі атап өтті.

Тұрғылықты жерін ауыстырғысы келетіндердің ішінен ең көп әлеуетті ішкі көшіп-қонушылар: сұхбаткерлердің 9,7%-ы өз өңірі шегінде бір жерге, 19,2%-ы – басқа өңірге көшкісі келеді. Ел ішіндегі ең тартымды бағыттар-Алматы және Нұр-Сұлтан қалалары деп есептеледі.

Сауалнамаға қатысқандардың 4%-ға жуығы басқа елге көшуді қалар еді. Ең танымал бағыт – Ресей. Негізгі тежеуші фактор жинақтың болмауы болып табылады.

Көшуге ниет білдіргендердің көпшілігі (64%) мұны ауылдағы өмір сүру жағдайларына қанағаттанбаушылықпен түсіндіреді.

20-сурет. Көші-қон көңіл-күйінің себептері (кеткісі келетіндердің %-ы)

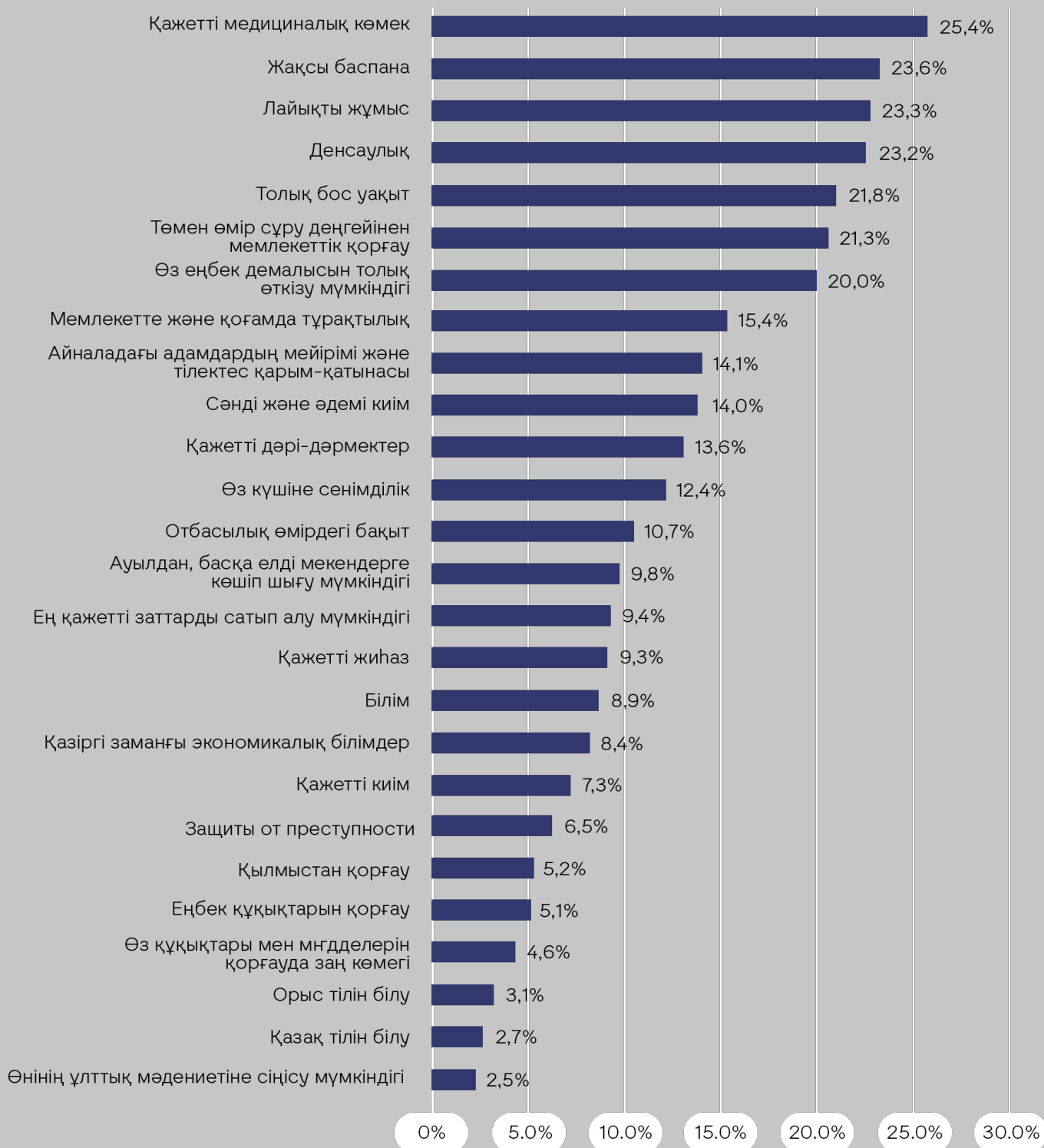
Дереккөз: ҚЭЗО әлеуметтанулық зерттеуі, 2019

Тілектер және күтілімдер

Бірінші эшелонда ауыл әйелдерінің негізгі тілектері мен күтілімдері рейтингісінде: медициналық көмек, жақсы тұрғын үй, лайықты жұмыс, денсаулық, толыққанды бос уақыт, өмір сүру деңгейінің төмендеуінен мемлекеттік қорғау, өз демалысын толыққанды өткізу мүмкіндігі (бұл проблемаларды әйелдердің 20%-дан астамын көрсетті). Әрбір тілекті барынша егжей-тегжейлі қарастырайық.

Қажетті медициналық көмекті қамтамасыз ету талаптарын сауалнамаға қатысқан әрбір төртінші әйел (25,4%) ұсынады. Жасына байланысты тиісті медициналық көмекті қажет ететіндердің үлесі артады: 55 жастан асқан әйелдер арасында – 36%, зейнеткерлік жастағы әйелдер арасында – 39%.

21-сурет. Ауыл әйелдерінің тілектері мен күтілімдері рейтингі

Дереккөз: ҚЭЗО, 2019

Терең сұхбат барысында әйелдердің бір бөлігі ауылдық жерлердегі медициналық қызмет көрсету жағдайын қанағаттанарлықсыз деп бағалады. Дәрігерлердің біліктілігінің төмендігіне, пациенттерге немқұрайлылық

қарым-қатынасқа, сыбайлас жемқорлыққа, сондай-ақ медициналық қызметтер мен мамандардың шектеулі спектріне байланысты шағымдар айтылды.

«Төмен, өте төмен. Біздің дәрігерлердің білімі өте төмен, диагнозды дұрыс қоймайды, жіті қарамайды, адамға немқұрайды қарайды, содан кейін олардың арасында сыбайлас жемқорлық өте көп, оны айтудан қорықпаймын. Қызмет көрсету – бізде медициналық қызмет көрсету тегін, бірақ ол төмен, көптеген ауыл тұрғындары қаралып-тексерілуге қалаға баратындығын бірден айтамын. Жеке өзім денсаулығымды қалаға барып тексертемін, өйткені, дұрыс диагноз қоймаған, дұрыс емдемеген, біреуі емдесе, екіншісі жарымжан ететін жағдайлар болды» – дейді

32 жастағы, жоғары білімді (қаржы), ЖШС директоры қазақ әйел.

«Орташа деңгейде. Қанағаттанарлықсыз деп айтуға болады. Егер дәлірек айтсақ, бізде қарапайым талдауларды тапсыру үшін орын жоқ, УДЗ жоқ. Ол үшін аудан орталығына бару керек... Иә, ол үшін жолдамамен бару керек. Бұл тұрғыда біздің көңілімізден шыққан жоқ... Ал, балаларды емдеу үшін бізде педиатр бар. Бірақ, балалар үшін де, УДЗ және басқа өту үшін... тіс дәрігерінің қабылдауына аудан орталығына бару керек. Бізге дәріхана керек, мысалы» – дейді

37 жастағы, орта білімді, өзін-өзі жұмыспен қамтыған қазақ әйелі.

«Ауылда бір ғана амбулатория бар, бізде УДЗ де, тапсыруымыз керек талдаулар да жоқ, біз аудан орталығына барамыз, онда жаяу бармаймыз ғой. Ал аудан орталығында... жалпы, бізде ешқандай жағдай жасалмаған. Медициналық қызмет көрсету өте нашар. Бізге тегін дәрі-дәрмекті мүлде бермейді. Бізде барлығымыз аудан орталығында, ал аудан орталығына барсаң, онда кезек, сосын бізге ақылы емшараларға баруға тура келеді, ал қазір ақылы дегеніңіз өте қымбат. Қазір ауырсаң қымбатқа түсесің» – дейді,

47 жастағы, арнаулы орта білімі бар, өзін-өзі жұмыспен қамтыған түрік әйелі.

Әйелдердің 23,6%-ы оларға жақсы тұрғын үй жетіспейді деп атап өтті. Сұхбаткерлер жас болған сайын, тұрғын үймен қамтамасыз етуге деген тілек жиірек көрінеді. Осылайша, 55 жастан асқан адамдардың арасында тек 11,3%-ы жақсы тұрғын үй жетіспеушілігін атап өткен болса, ал бұл 18-24 жас аралығындағы адамдардың арасында 36,6%-ды құрайды. Білімі жоғары болған сайын, әйелдер жақсы тұрғын үйге тілек білдіреді, яғни жоғары білімі бар ауыл әйелдерінің үштен бірінен астамы өздерінің сұраныстарына жауап беретін тұрғын үй алуға мүмкіндік бере алмайды.

Сауалнамаға қатысқандардың 23,3%-ы лайықты жұмыстың жоқтығын атап өтті. Білім деңгейі төмен болған сайын әйелдер лайықты жұмыс қажеттілігін жиі атап өтеді: орта білімі бар әйелдер арасында – 30%, арнайы орта білімі бар әйелдер арасында – 24%, жоғары білімі бар әйелдер арасында – 17%. Сонымен қатар, жұмыссыздар (62%), өзін-өзі жұмыспен қамтығандар (42%) және үй шаруашылықтары (32,1%)

арасында жақсы жұмыспен қамтамасыз етуге тілек байқалады. Соңғы екі санатта күтілімнің жоғары деңгейі жасырын жұмыссыздықтың және өзін-өзі жұмыспен қамтығандар мен үй шаруашылықтарының арасында еңбекпен қамтылуына қанағаттанғысыз сұраныстың бар екенін көрсетеді, олар көбінесе өздерін жұмыссыз деп айтуға ұялады. Отбасы табысы төмен болған сайын, сұхбаткерлер лайықты жұмыстың жетіспеуі туралы жиі айтады. Табыс тек тамақтануға жеткілікті топта 36%-ы лайықты жұмысқа тілекті атап өтеді.

Терең сұхбатта өзін-өзі жұмыспен қамтыған әйелдер оларға кепілдендірілген табыспен тұрақты жұмыс істеу жетіспейтінін, болашақ үшін қорқыныш, зейнетақымен қамтамасыз ету бойынша кепілдіктің жоқтығы туралы, ең қажеттіге ғана жеткілікті табыстың тұрақсыздығы туралы айтты.

Сауалнамаға қатысқандардың 21,3%-ы өмір сүру деңгейінің төмендеуінен мемлекеттік қорғауды күтеді. Көбінесе бұл орта білімі бар

әйелдер (29%), жұмыссыздар (39%) және өзін-өзі жұмыспен қамтығандар (36%). Мемлекеттік қорғауға тілек отбасы табысының төмендеуіне қарай өсуде.

Бұл ретте сауалнамаға қатысқан ауыл әйелдерінің 40%-ында ғана зейнетақы аударымдары толық көлемде жүргізіледі. Сұхбаткерлердің тағы 3%-ы олардың жалақысының бір бөлігінен ғана зейнетақы аударылатынын атап өтті. Сауалнамаға қатысқандардың бесінші бөлігі бейресми түрде жұмыс істейді, олардың басым бөлігінде (17%) зейнетақы аударымдары жүргізілмейді, ал 4%-ы – жүргізілетінін немесе жүргізілмейтінін нақты білмейді. Сауалнамаға қатысқан ауыл

әйелдерінің басым бөлігі әлеуметтік көмектің ешқандай түрін алмайды – 82% бұл нұсқаны атап өтті. Ауыл әйелдері арасында әлеуметтік қолдаудың ең көп таралған түрлері-декрет төлемдері мен жәрдемақылар (6,3%) және көп балалы аналарға жәрдемақылар (5%).

Жалпы, ауыл әйелдерінің негізгі тілектері денсаулықты қолдауға, тұрғын үймен, тұрақты табысы болуына мүмкіндік беретін жұмыспен қамтуға, өмір сүру деңгейінің төмендеуінен мемлекеттік қорғауға базалық қажеттіліктерді іске асыруға қатысты. Базалық қажеттіліктердің іске асырылмауы қосымша білім алу, қазіргі заманғы экономикалық білім алу, кредит алу және

Қорытындылар

● Ауылдық әйелдердің басым бөлігі (74%) тұрмыста немесе азаматтық некеде тұрады. Ауыл әйелдері үшін үлкен отбасында тұру тән, және де отбасының мөлшері әрдайым балалар санымен байланысты емес. Сауалнама мәліметтері бойынша отбасының орташа мөлшері 4,39 адамды құрады, ал кәмелетке толмаған балалар саны 2,24 адамды құрады. Үлкен отбасылар қазақтарға, Оңтүстік және Батыс мега өңірлерінің тұрғындарына тән. Балалардың орташа саны да қазақтарда (2,37) көп, ал орыстарда – 1,7.

● **Ауыл тұрғындары өз өміріне қанағаттанудың жоғары деңгейін көрсетеді – шамамен 83%, бұл ретте қанағаттанушылық материалдық емес факторларға байланысты.** Қанағаттанушылық деңгейіне сұхбаткерлердің жасы, білім деңгейі, негізгі қарым-қатынас тілі әсер етеді. Айта кету керек, 18-24 жастағы сұхбаткерлердің өз өмірімен басқалардан жиі (92,4%) қанағаттанатынын атап өтті, яғни, оқушылар немесе мансаптық жолының басында жүрген әйелдер, ал еңбекке қабілетті жастағы сұхбаткерлер отбасылық міндеттемелерден бос және еңбекке қабілеттіліктің шыңында, 35-44 жастағылар өз өмірлеріне көңілі толмайтындығын басқалардан жиі (19,4%) атап өтті. Білім беру сұхбаткерлерге өз-өзіне деген сенімділік және өз өміріне қанағаттанушылық сезімін береді.

● **Сатып алу қабілетінің деңгейі сұхбаткерлердің әлеуметтік жағдайын анықтайтын тағы бір фактор болып табылады.** Табысы орташадан жоғары ауыл әйелдері қанағаттану деңгейін 95%, ал табысы аз адамдар – 75% көрсетеді. Аз қамтылғандар арасында болашаққа қатысты үрей және сенімсіздік деңгейі жоғары – 22,8% (салыстыру үшін: табысы орташадан жоғары сұхбаткерлерде үрейлілік деңгейі – 5,8%).

● **Ауыл әйелдерінің экономикалық жағдайы өте ауыр.** Сауалнамаға қатысқандардың 49%-ы олардың табысы тамақ пен киім-кешекке жететінін, бірақ ұзақ уақыт пайдаланатын тауарларға жетіспейтінін айтады. Әрбір төртінші адамның киім сатып алуға мүмкіндігі жоқ, ал олардың 4% тіпті тамақтануға жетіспейді. Осылайша, ауыл әйелдерінің 74%-ы өздерінің барлық кірістерін тек қана өзекті мәселелерге жұмсай отырып, жинақтар жасауға мүмкіндігі жоқ. Бұл басқа деректермен де расталады. Сауалнама нәтижесі бойынша ауылдағы әрбір екінші үй шаруашылығы бір адамға шаққанда ең төменгі күнкөріс деңгейінен кем (29 698 теңге) табысқа ие. Сұхбаткерлердің 25%-ы бір адамға 50 мың теңгеге дейін, 13%-ы – 100 мың теңгеге дейін табыс табады. Табыстың ең төмен деңгейі Оңтүстік мега өңірінің ауылдық отбасыларында байқалады.

● **Экономикалық жағдай отбасының орташа мөлшерімен сипатталады.** Отбасы неғұрлым үлкен болса, сұхбаткерлердің сатып алу қабілеті соғұрлым төмен. Тиісінше, орыс сұхбаткерлері басқалардан жиі өздерінің сатып алу қабілетін орташа немесе орташадан жоғары деп бағалайды. Басқа ұлттардың сұхбаткерлерінің арасында аз қамтылғандардың ең жоғары үлесі болды. Қазақ әйелдері басқалардан жиі «жауап жоқ» деген нұсқаны таңдады.

● **Көптеген ауыл отбасыларындағы табыстың негізгі көзі күйеуінің табысы болып табылады** – бұл нұсқаны сауалнамаға қатысқандардың 37%-ы атап өтті. Отбасының 21%-ында ерлі-зайыптылардың екеуі де бірдей дәрежеде табыс табады, ал 29%-да – табыс көзі әйелінің жалақысы немесе зейнетақысы болып табылады.

Әйелдің негізгі өндіруші ретіндегі рөлі үйленгенге дейін немесе алғашқы балалары дүниеге келгенге дейін, мүмкін, қалада білім алғаннан кейін бірден байқалады. 35-44 жастағы, жоғары білімі бар сұхбаткерлердің күйеулерімен бірдей табыс табу мүмкіндігі бар. Мүмкін, алғашқы балалар өздеріне күтім жасай алатын жасқа жеткеннен кейін, білімі бар әйелдердің өзін-өзі іске асыру мүмкіндігі пайда болады, оны пайдалануға тырысады. Кішкентай балалары көп отбасыларда негізгі кіріс көзі ерінің табысы болып табылады, әдетте, бұл негізінен қазақ тілінде қарым-қатынас жасайтын қазақ отбасылары. Әдетте мұндай отбасылардағы әйелдердің тек орта білімі бар.

● **Ауыл әйелдерінің шамамен 59%-ы – экономикалық белсенді.** Олардың басым бөлігі (27,7%) – бюджеттік саладағы және мемлекеттік қызметтегі жалдамалы қызметкерлер. 17,9% ауыл әйелдер жеке салада жұмыс істейді, 7,2%-ы өздерін өзін-өзі жұмыспен қамтығандарға жатқызады. Ауыл әйелдерінің шамамен 37%-ы экономикалық тұрғыдан белсенді емес халыққа жатады.

Жұмыс істейтін ауыл әйелдерінің басым бөлігі білім беру саласында – 27,2%, тағы 5,1% – мектепке дейінгі білім беру саласында жұмыс істейді. Жұмыс істейтін ауыл әйелдерінің 16%-ы саудамен немесе қоймалаумен айналысады. Ауылдық әйелдер қызметінің кең таралған салаларының қатарына (5-7%) қаржылық қызметтер, консультация беру, маркетинг; жуып-жинау қызметтері; медицина, мемлекеттік қызмет кіреді. **Дәстүрлі ауыл салаларына сұхбаткерлердің 6,2%-ы ғана тартылған.**

● **Ауыл әйелдерінің үштен бірі ғана хобби мен әуестікке уақыт пен мүмкіндік табады.** Хоббимен айналысуға мүмкіндігі аздар-тұрмыстағы әйелдер, жұмыссыздар, үй шаруасындағы әйелдер, зейнеткерлер. Әйелдер неғұрлым үлкен, олардың табысы аз пен білім деңгейі төмен болған сайын, олардың әуестіктері мен қызығушылықтары да аз болады. Ауыл өмірінің ерекшелігі әйелдердің әуестіктері мен хоббиі негізінен аспаздықпен және қолөнермен байланысты, әсіресе бұл білімі мен табысы аз жасы үлкен әйелдерге тән. Әйелдердің 14% оқумен шұғылданады, олардың үлесі білім мен табыс деңгейінің өсуімен артады.

● **Теледидар ауыл әйелдерінің өмірінде берік орын алады, теледидар фильмдері мен телебағдарламаларын көру үшін әйелдердің 40%-ы күніне бір сағаттан астам және тағы 37%-ы – бір сағаттан аз уақыт жұмсайды.** Көбінесе теледидар арқылы ауыл әйелдері ойын-сауық және ақпараттық форматтағы өнімдерді, атап айтқанда фильмдер, сериалдар (52,1%) және жаңалықтар (49,3%) көруді қалайды. Білім деңгейі мен материалдық мәртебесінің өсуімен, аталған теледидар өнімдерінің форматтарына қызығушылық төмендейді, сонымен қатар әйелдер үлкен болған сайын, олар жаңалықтар мен сериалдарды жиі көруді қалайды.

● **Ауыл әйелдерінің негізгі тілектері денсаулықты қолдауға, тұрғын үймен, тұрақты табысы болуына мүмкіндік беретін жұмыспен қамтуға, өмір сүру деңгейінің төмендеуінен мемлекеттік қорғауға, бос уақыт және тынығу үшін жағдайды қамтамасыз етуге базалық қажеттіліктерді іске асыруға қатысты.** Базалық қажеттіліктердің іске асырылмауы қосымша білім алу, қазіргі заманғы экономикалық білім алу, кредит алу және т. б. сияқты дамудың маңызды мақсаттарының алыс жоспарға жылжуына алып келеді. Әрбір төртінші әйел қажетті медициналық көмекке деген қажеттілікті атап өтеді, сауалнамаға қатысқан әйелдердің 23,2%-ы денсаулық жағдайына шағымданады және олардың үлесі жас шамасына қарай өсіп келеді. Отбасы табысының деңгейі мен әйелдің білімі төмен болған сайын, денсаулық шағымдары соғұрлым жиі болады. Терең сұхбат кезінде дәрігерлердің біліктілігінің төмендігіне, пациенттерге немқұрайлы қарым-қатынасқа, сыбайлас жемқорлыққа, сондай-ақ ауылдағы медициналық қызметтер мен мамандардың шектеулі спектріне байланысты шағымдар айтылды.

● **Оңтүстік өңірдің тұрғындары әлеуметтік инфрақұрылым мекемелері жұмысының сапасына ең төмен баға берді.** Олар мектептер мен балабақшалардың жұмысын жоғары бағалады, қоғамдық көлік жұмысына және мәдениет сарайларына, клубтарға, спорт кешендеріне ең аз баға қойылды. Солтүстік мега өңірлерінде демалыс және спорт мекемелерінің, қоғамдық көліктің, денсаулық сақтау ұйымдарының сапалы әлеуметтік қызметтерінің, Батыс өңірде – қоғамдық көлік пен денсаулық сақтау мекемелерінің, Шығыс өңірде – әлеуметтік қорғау басқармаларының, Орталық өңірде – әкімдіктер мен денсаулық сақтау мекемелерінің қолжетімділігінің төмендігі байқалады.

● **Сауалнамаға қатысқандардың арасында ауылдағы әйелдер ер адамнан (47%) аз немесе ер адамдармен тең (35%) табады деген пікір басым.** Әйелдердің табысы ерлердің табыстарынан асып түседі деп санайтындар азшылық (9%). Әйелдер білім беру деңгейі жоғары болған сайын әйелдерді ерлермен тең дәрежеде табыс табады деп есептейді және ер адамдарды әйелдерден көп табады деп жиі ойлайды. Табыстың теңдігі туралы тұрақты жұмыспен қамтылған әйелдер жиі айтады: мемлекеттік қызметкерлер (55%), бюджеттік ұйымдардың қызметкерлері (47%). Өңірлік бөліністе әйелдердің ер адамдардың табысына тең (45%) және жоғары (21%) табыстарға ие болу мүмкіндіктеріне Солтүстік өңірдің тұрғындары үлкен сенім білдіреді.

● **Сауалнамаға қатысқандардың көпшілігі (55%) ауыл әйелдерінде табысты кәсіпкер болу мүмкіндігі бар деп санайды.** Сауалнамаға қатысқандардың 30%-ы керісінше пікірде, 15%-ы жауап беруге қиналады. Білім беру, материалдық мәртебе жоғары болған сайын, сауалнамаға қатысқандар ауыл әйелдерінің бизнестегі әлеуетіне үлкен сенім артады. Тұрақты жұмыстың болуы үлкен сенімділік береді. Олардың ішінде жұмыссыздар (28%), көп балалы аналар (46%), үй шаруасындағы әйелдер (47%), Солтүстік (47%) және Оңтүстік өңірдің (45%) тұрғындары бар.

- **Өз бизнесін жүргізу тәжірибесі табысты терең сұхбатқа қатысушылар ауылда бизнесті жүргізу үшін кредит алу оңай екенін атап өтті.** Олар ауыл шаруашылығы тауарларын өндірушілер үшін жеңілдіктердің бар екендігін айтады. Сұхбаткерлердің бұл бөлігі кредитті және оларды алу жағдайында өте жақсы біледі, әрі қарай кредит алу мүмкіндігіне өте сенімді қарайды.

- **Тұрақты табыстың болмауы өзін-өзі жұмыспен қамтығандар мен жұмыссыздарға қарыз қаражатына қол жеткізуге кедергі жасайды, бұл олардың одан әрі дамуына экономикалық мүмкіндіктерді төмендетеді. Оның үстіне, бұл топта жиі кредит туралы өте көмексіз білімдер бар.**

- **Сауалнамаға қатысқан әйелдердің тек 13%-ы ғана кредит алу мүмкіндіктерін жоғары деп санайды, 27%-ы бұл мүмкіндіктер өте аз немесе мүлдем жоқ деп санайды.** Кредит алуға мүмкіндіктерін пессимисттік тұрғыда бағалайтындардың арасында, әрбір үшінші әйел оның себебін ауылының тұрғындарының төмен табысынан көреді, 15%-ы табыстың аздығына байланысты банктер ауыл тұрғындарына кредиттер беруге қорқады деп санайды. Тағы 15%-ы халықтың көп кредит алғанын атап өтеді. Өзін-өзі жұмыспен қамтығандар мен уақытша жұмыссыздар арасында бизнесті дамытуға кредит алуға қызығушылық жоғары. Кредитке қызығушылық білдіруші өзін-өзі жұмыспен қамтығандар мен жұмыссыздардың арасында кредит алуға өз мүмкіндіктерін төмен бағалайтындар басым. Өзін-өзі жұмыспен қамтығандардың 15%-ы және жұмыссыз әйелдердің 5%-ы ғана өздерінің мүмкіндіктерін жоғары бағалайды. Осы екі санат арасында өз мүмкіндіктерін төмен бағалаудың негізгі себептері – бірінші кезекте ауыл халқының төмен табысы және осыған байланысты банктердің қауіптенуі, сондай-ақ банктерде ауылдық жерлерге арналған арнайы кредиттік бағдарламалардың болмауы.

- **Сауалнамаға қатысқан ауыл әйелдерінің басым бөлігі әлеуметтік көмектің ешқандай түрін алмайды – 82% бұл нұсқаны атап өтті.** Ауыл әйелдері арасында әлеуметтік қолдаудың ең көп таралған түрлері-декрет төлемдері мен жәрдемақылар (6,3%) және көп балалы аналарға жәрдемақылар (5%).

- **Ауыл әйелдерінің көпшілігі мемлекеттік бағдарламалар шеңберінде іске асырылып жатқан жұмыспен қамтуды арттыру жөніндегі шаралардың ешқайсысымен қамтылмаған:** сауалнамаға қатысқандардың 45%-ға жуығы олар туралы мүлдем естімеген, соншасы – естіген, бірақ қатыспаған. Жұмыспен қамтуды қамтамасыз ету жөніндегі мемлекеттік бағдарламалардың негізгі нысаналы топтары жұмыссыз және өзін-өзі жұмыспен қамтыған қазақстандықтар болса да, **осы топтардың іске асырылып жатқан шаралар туралы хабардар болу деңгейі өте төмен болды.** Жұмыссыз ауыл әйелдерінің арасында мұндай шаралар туралы тек жартысы ғана, өзін-өзі жұмыспен қамтығандар арасында – сұхбаткерлердің шамамен 60%-ы біледі. Халықты жұмыспен қамтуға жәрдемдесу жөніндегі шаралар туралы хабардарлықтың жоғары деңгейі бюджет саласы қызметкерлерінің арасында (шамамен 70%) байқалады, мүмкін бұл, олардың осы шараларды іске асыруға өздері тартылғандықтан болар.

- **Сауалнаманың мәліметтері бойынша, үйдегі зорлық-зомбылық мәселесі ауыл отбасыларында кең таралған.** Сұхбаткерлердің шамамен 36%-ы осындай тәжірибеге ие немесе ол туралы басқалардан естіген. Бірақ мұндай жағдайлар туралы тікелей хабардар екендігін сұхбаткерлердің 17%-ы айтады, ауыл әйелдерінің 3%-ы мұндай жағдай олардың отбасында болып жатқанын мойындайды. Үйдегі зорлық-зомбылыққа ұшыраған сұхбаткерлердің басым бөлігі (74%) көмек сұрап жүгінбеген. Әйелдердің көмекке жүгінбеуінің ең көп таралған себептері: көзге түсуді қаламау («бәрі шыдайды») және ұят сезімі, айыптаудан қорқу. Үйде зорлық-зомбылыққа ұшыраған сұхбаткерлердің тек 26%-ы ғана көмекке жүгінген. Көбінесе әйелдер өздерінің туыстарына немесе жақын көршілеріне жүгінеді. Полицияға немесе күйеуінің туыстарына жүгіну едәуір сирек кездеседі.

- **Ауыл әйелдері арасында ұрыс-керіс кезінде дене күшін қолдану ешнәрсе ақтала алмайды деген пікір басым** – сауалнамаға қатысқандардың 88,6%-ы осылай деп есептейді. Кері көзқарасты сұхбаткерлердің 3,3%-ы ғана ұстанады, алайда үлкен үлес (8%) бұл сұраққа бір мағынада жауап беруге қиналады, яғни нәтижесінде зорлық-зомбылық – мүлдем қолайсыз екеніне сенімді емес. Жауап беруге қиналғандардың ең көп үлесі – қазақ әйелдерінің, 18-24 жастағы сұхбаткерлер, қазақ тілді, табысы орташадан төмен сұхбаткерлер, Батыс және Оңтүстік мега өңірлерінің тұрғындары арасында.

3-ТАРАУ

САУАЛНАМАНЫҢ ҚОРЫТЫНДЫСЫН
ЭМПИРИКАЛЫҚ БАҒАЛАУ

Эмпирикалық бағалау әдіснамасы

Соңғы жылдары адам өмірін зерттеудің эмпирикалық әдістері ресми статистикаға ғана емес, сонымен қатар әр түрлі далалық зерттеулер мен сауалнамалар барысында жиналған ақпаратқа да негізделеді. Бұл зерттеулер тек гуманитарлық ғылымдар үшін ғана емес, сонымен қатар экономистер үшін де, оның ішінде мінез-құлық экономикасымен айналысатындар үшін де ақпарат көзі болып табылады.

Осы сауалнама нәтижелерін эмпирикалық зерттеу үшін біз бірқатар келесі сұрақтарды қойдық:

- Ауыл әйелдерінің экономикалық мүмкіндіктерін не анықтайды?
- Ауыл тұрғындарының материалдық жағдайының түмендігіне қандай факторлар әсер етеді?
- Ауылдағы өмірге қанағаттанбаушылық неге байланысты?
- Ауыл әйелдерінің болашаққа сенімсіз үмітін не тудырады?
- Ауылдан көшуге деген ниеттің пайда

болуына қандай факторлар ықпал етеді?

- Ауылдық жерлердегі әйелдерге қатысты тұрмыстық зорлық-зомбылықтың болуы қандай факторларға байланысты?

Барлық факторлар сызықтық ықтималдылық моделі (LPM) арқылы бағаланды, ол онда тәуелді айнымалы Y 0 және 1 мәндерін қабылдайтын дихотомикалық манекен болып табылатын ең аз квадраттардың кәдімгі үлгісі болып табылады (Maddala, 1992). Ол үшін сауалнамаға жауаптар құрылымдалып, дайындалды. Біріншіден, ауыл әйелдеріне сауалнама жүргізу нәтижелері одан әрі талдау үшін бірыңғай дерекқорға біріктірілді. Одан әрі, дерекқордың барлық факторлары логистикалық айнымалыларға қайта қалыптастырылды, онда 1 белгілі бір сапаның болуын және 0 – болмауын білдіреді.

Бұл модель белгілі бір факторларға байланысты бізді қызықтырған оқиғалардың туындау ықтималдығын болжау үшін қолданылады. Регрессия функциясы келесі нысанға ие:

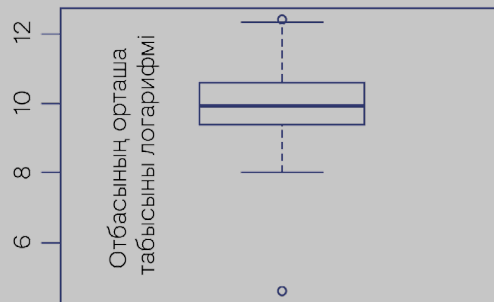
$$E(Y_i | X_i) = \beta_0 + \sum_{n=1}^k \beta_n X_i + \varepsilon$$

Y_i	Тәуелді зерттелетін факторлар
X_i	Детерминант (факторлар) векторы, мұнда $i \in [1;n]$
β_0	Константа
ε	Қате
β_n	Тәуелсіз айнымалылардың әсер ету коэффициенті

Одан әрі талдау үшін дерекқор құрылымданып, дайындалды. Әр мүшеге отбасының орташа табысының логарифмі – бүтін айнымалы қосылды. Табыстың номиналды мәні емес, логарифмдік себебі бұл тәсіл табыстың пайыздық өзгерісіне зерттеу нәтижелерін түсіндіруге мүмкіндік беруімен түсіндіріледі. Екінші себеп жалақы теріс болуы мүмкін емес және тиісінше абсолюттік шараларды қолданған кезде нәтижелер бұрмалануы мүмкін.

Деректер жиынтығынан шығарындылар алынып тасталды (22-суретті қараңыз) Статистикада шығарынды – жалпы іріктеуден бұлінетін өлшеу нәтижесі (Зайдель, 1965). Шығарынды өлшеудің өзгергіштігінен туындауы немесе эксперимент қатесін көрсетуі мүмкін. 22-суретте шығарындылар шеңбер түрінде фигуралармен белгіленген.

22-сурет. Шығарындылардан тазартылған дерекқордың сандық көрсеткіштерінің сипаттамалық статистикасы

Дереккөз: ҚЭЗО

Ауыл әйелдерінің әлеуметтік-демографиялық жағдайын «көшіп кету ниеті», «болашаққа сенімсіз үміт», «ақша жетіспеуі» және т. б. сияқты әртүрлі тәуелді айнымалыларға түсіндіретін бірнеше факторлардың әсерін зерттеу үшін ANOVA test дисперсиялық талдауы жүргізілді. Дисперсиялық талдау Фишердің 1925 жылғы «Ғылыми қызметкерлерге арналған статистикалық әдістер» атты кітабына енгізілгеннен кейін кеңінен танымал болды. Бұл тесттің мәні орташа мәндегі айырмашылықтардың маңыздылығын зерттеу жолымен айнымалылардың арасындағы тәуелділікті анықтау болып табылады. Мысалы, сауалнама нәтижелерін негізге ала отырып, барлық әйелдерді отбасылық мәртебесі бойынша төрт топқа бөлуге болады: тұрмыс құрғандар, тұрмыс құрмағандар, ажырасқандар мен жесірлер. Дисперсиялық талдау зерттелетін топтарда көшу ниетінің орташа деңгейі арасындағы айырмашылықтар бар-жоғын анықтауға көмектеседі. Нөлдік болжам-орташа мәндердің арасындағы айырмашылықтың болмауы, ал баламалы болжам кері жағдайды көрсетеді:

$$H_0 = \mu_1 = \mu_2 = \dots = \mu_j$$

$$H_1 = \mu_1 \neq \mu_2 \neq \dots \neq \mu_j$$

Тест қорытындыларын бағалау үшін Фишер өлшемшартына, яғни F статистикаға назар аударылады:

$$F = \frac{MSv}{MSm},$$

мұнда MS-топтың ішінде және олардың арасында орташа шаршы болып табылады. Егер F есептік мәні сыни мәннен артық болса, онда қойылған нөлдік болжам ауытқиды, демек, қарастырылып отырған мысалда көшу ниетінің орташа мәні статистикалық мәні жағынан

әртүрлі отбасылық мәртебесі бар топтарда ерекшеленеді. Осылайша, дисперсиялық талдау нәтижесінде біз тәуелді айнымалыларды түсіндіре алатын бірқатар айнымалыларды іріктеп алдық. Таңдалған айнымалылардың дұрыстығын растау үшін, сондай-ақ Вальд тесті өткізілді. Вальд-хи-квадрат өлшемшарты немесе тек Вальд тесті-бұл модельдегі айнымалылардың маңыздылығын түсіндірудің әмбебап тәсілі. Жалпы, барлық эконометриялық тесттер мен модельдер R платформасында статистикалық деректерді талдау үшін мамандандырылған пакеттердің көмегімен өткізілді.

Келесі кезең регрессиялық үлгіден мультиколлинеарлықты алып тастау болды. Эконометрикада түсіндіруші айнымалылардың арасындағы сызықтық тәуелділіктің болуы мультиколлинеарлық деп аталады. Регрессия жүргізу кезінде айнымалылардың арасындағы арақатынастық болуы кейбір факторлардың түсіндірілетін айнымалыға әсерін қайта бағалауға немесе жете бағаламауға әкелуі мүмкін. Ол үшін Пирсонның Хи-квадрат тесті өткізілді. Қазіргі статистиканың негіздерінің бірі болып саналатын талдаудың бұл түрін Пирсон 1900 жылы сипаттаған (Cochran, 1952). Бұл тестте нөлдік болжам-өзара түсіндіретін айнымалылардың тәуелсіздігі. Қосымша VIF тест өткізілді. Осылайша, модельдерден мультиколлинеарлық факторлар алынды.

Ауыл әйелдерінің экономикалық мүмкіндіктерін эмпирикалық бағалау

Лайықты орташа айлық табыс пен өмірмен қанағаттанушылық көптеген факторларға байланысты болуы мүмкін, бірақ біз жүргізілген әлеуметтік зерттеу нәтижелерімен ғана шектелміз. Регрессиялық талдау жүргізу үшін қаржылық сауаттылық, инфрақұрылым-

ның дамуы, мемлекеттік көрсетілетін қызметтерге қол жеткізу, мемлекеттік-әлеуметтік қолдау және сандық дағдылар сияқты бірқатар жалған айнымалылар құрылды. Ауыл әйелдерінің қаржылық сауаттылығы өздерінің зейнетақы жинақтарының мөлшерін білумен, отбасылық бюджет шығыстарын есепке алады жүргізумен, кредит беру қағидаттары мен әлеуметтік кепілдіктер пакеті туралы хабардарлықпен анықталды. Инфрақұрылымның дамығанын анықтау үшін бес балдық шәкіл бойынша ауылдағы мекемелердің әр түрлерінің жұмысын бағалау бойынша сауалнама жүргізу

сұрағына жауаптар пайдаланылды. Сауалнама барысында, сондай-ақ тегін кәсіптік оқыту, шағын кредит беру, басқа өңірлерге көшуге жәрдемдесу және т. б. сияқты мемлекеттік шаралардың қолжетімділігі туралы ақпарат алынды. Интернетті пайдалану, смартфон мен компьютерді пайдалану қабілетіне қатысты сұрақтарға жауап бере отырып, «сандық дағдылар» айнымалысы құрылды.

Әйелдердің экономикалық мүмкіндіктерінің дәрежесі туралы мынадай функционалдық жорамалдар жасалды:

Орташа айлық табыс = F (қаржылық сауаттылық, инфрақұрылымның дамуы, мемлекеттік көрсетілетін қызметтерге қол жеткізу, мемлекеттік-әлеуметтік қолдау, сандық дағдылар, әлеуметтік демографиялық сипаттамалар) (1)

Қанағаттанушылық = F (қаржылық сауаттылық, инфрақұрылымның дамуы, мемлекеттік көрсетілетін қызметтерге қол жеткізу, мемлекеттік-әлеуметтік қолдау, сандық дағдылар, әлеуметтік-демографиялық сипаттамалар) (2)

Функциялардың теориялық жорамалдары (1) және (2) келесі регрессиялық түрге ие (18-кесте).

18-кесте. Орташа айлық табыс моделі

Көрсеткіш	Коэффициент	
Константа	10.291166 ***	(0.248503)
Қаржылық сауаттылық	0.087215 ***	(0.021474)
Инфрақұрылымның дамуы	0.005057 ***	(0.001530)
Мемлекеттік көрсетілетін қызметтерге қол жеткізу	0.032351	(0.028721)
Мемлекеттік әлеуметтік қолдау	-0.063665	(0.047519)
Сандық дағдылар	0.030262 ***	(0.004401)
Жасы	0.009567 ***	(0.001644)
18 жасқа дейінгі балалар жоқ	-0.474298 *	(0.221225)
2 балаға дейін	-0.649008 **	(0.221326)
3-4 баладан	-0.824636 ***	(0.223887)
5 баладан астам	-1.092197 ***	(0.248713)
Солтүстік өңір	-0.332078 ***	(0.064876)
Оңтүстік өңір	-0.677780 ***	(0.052669)
Батыс өңір	-0.282178 ***	(0.062164)
Тұрмыстағылар	-0.099274 *	(0.043030)
1278 бақылау, R2=0.3047, түзетілген R2=0.29, F=40		
., *, **, *** — тиісінше 10%, 5%, 1% және 0.1% деңгейдегі маңызы		

Дереккөз: ҚЭЗО

Талдау нәтижелеріне сәйкес, қаржылық сауаттылық, инфрақұрылымның дамуы және ауыл әйелдерінде сандық дағдылардың болуы отбасының табыстылығына оң әсер етеді. Сандық дағдылардың болуы отбасының табысын 3%-ға арттырады. Керісінше, тұрмыс құрған әйелдердің табысы орта деңгейден 10%-ға төмен. Сонымен қатар, отбасында кәмелетке толмаған балалар көп болса, отбасының әрбір мүшесіне шаққандағы табыс соғұрлым

төмен екені статистикалық тұрғыдан дәлелденді. Екі баласы бар әйелдер орташа табыстың 65%-ы көлемінде жеңілдікке ие, ал 3-4 кәмелетке толмаған балалары бар аналардың бюджеті орташа деңгейден 82%-ға төмен. Географиялық бөліністе үш өңір маңызды болды, олардың арасында отбасының әрбір мүшесіне табыстылыққа ең үлкен жеңілдікті оңтүстік өңір береді.

19-кесте. Өмірге қанағаттанушылық моделі

Көрсеткіш	Коэффициент	
Константа	2.285684 ***	(0.109164)
Қаржылық сауаттылық	0.012878	(0.025496)
Инфрақұрылымның дамуы	0.010629 ***	(0.001825)
Мемлекеттік көрсетілетін қызметтерге қол жеткізу	0.106860 **	(0.034099)
Мемлекеттік әлеуметтік қолдау	-0.098198 .	(0.055090)
Сандық дағдылар	0.025005 ***	(0.004692)
Солтүстік өңір	-0.327233 ***	(0.062266)
Батыс өңір	0.216866 ***	(0.055476)
Тұрмыстағылар/бірге тұрады	0.403640 ***	(0.087736)
Тұрмыс құрмағандар	0.381757 ***	(0.108369)
Жесірлер	0.430257 ***	(0.111086)
1265 бақылау, R2=0.1197, түзетілген R2=0.1128, F=17.2		
., *, **, *** — тиісінше 10%, 5%, 1% және 0.1% деңгейдегі маңызы		

Дереккөз: ҚЭЗО

Екінші модельдің нәтижелері инфрақұрылымның дамуы, мемлекеттік көрсетілетін қызметтердің қолжетімділігі, сандық дағдылардың болуы және қанағаттанушылық арасындағы оң өзара байланысты көрсетеді. Айта кету керек, мемлекеттік әлеуметтік қолдау алуға қатысқан әйелдердің өмірге қанағаттанушылығы 10%-ды құрайды.

Демек, ауыл әйелдерінің қаржылық сауаттылығы мен сандық дағдыларын арттыру, ауылдарда инфрақұрылымды дамыту және мемлекеттік шаралардың қолжетімділігін арттыру экономикалық мүмкіндіктерге де, ауыл әйелдерінің әлеуметтік көңіл-күйіне да қолайлы әсер етеді.

Зерттеудің келесі кезеңі көші-қон, тұрмыстық зорлық-зомбылық факторларын, мате-

риалдық қиындықтар мен өмірге қанағаттанбаушылықты талдау болды. Статистикалық өзара байланысты анықтау үшін деректерді тазарту және бөлімнің басында сипатталған регрессиялық модельдерді құру үшін барлық талаптарды растау жүргізілді.

Статистикалық тесттер жүргізілгеннен кейін АКӘ келесі регрессиялық модельдері құрылды:

Ауылдан көшуге ниет = F (жасы, отбасында зорлық-зомбылықтың болуы, өмірге қанағаттанбаушылық, табыс түрі, қызмет түрі, хоббидің болуы, отбасылық мәртебесі, білім деңгейі) (1)

Отбасындағы зорлық-зомбылық = F (жасы, қызмет түрі, отбасылық мәртебесі, білім деңгейі) (2)

Материалдық құралдардың жетіспеуі = F

(жалақы түрі, қызмет түрі, хоббидің болуы, балалар саны, білім деңгейі, мега өңір) (3)

Өмірге қанағаттанбаушылық = F (отбасы табысының түрі, қызмет түрі, материалдық әлуқат деңгейі, отбасылық мәртебесі, білім деңгейі, хоббидің болуы, аудан орталығында өмір сүру) (4)

Талдау жүргізу кезінде мемлекеттік қызметте жұмыс істейтін, екіге дейін баласы бар, орта білімді, хоббиі бар және материалдық жағдайының деңгейі орташа әйелдер желілік регрессияның бақылау тобы ретінде таңдалды.

Көші-қон факторларын талдау

Сауалнама нәтижелері ауылда тұратын әрбір үшінші әйел тұрғылықты жерін ауыстырғысы келетінін көрсетеді. Бірақ көшіп келгісі

келетіндердің 4%-ы ғана соңғы шешім қабылдаған. Терең сұхбаттар сұхбаткерлерінің айтуынша, отбасының қаржылық жағдайы мен жеткілікті жинақтың болмауы жиі тежеуші фактор болып табылады. Одан әрі талдау үшін әйелдер екі топқа бөлінді: ауылдық жерде қалғысы келетіндер және көшкісі келетіндер.

Көшуге ниет білдірген әйелдердің әлеуметтік жағдайы онда қалғысы келетін ауыл тұрғындарынан айтарлықтай айырмашылығы бар екенін атап өту қажет. **Көшуге ниет білдірушілердің 42,2%-ы және тек 38,8%-ы ғана өмірге толық қанағаттанған.** Алайда, көшуді ойлайтын әйелдердің көпшілігі олардың материалдық жағдайы жақсарады деп санайды; ауылда қалғысы келетін әйелдердің арасында олардың материалдық жағдайы бұрынғыдай болып қалады деп санайтындардың үлесі басым.

20-кесте. Көші-қон көңіл-күйінің салыстырмалы статистикасы

Сипаттамалары	Ауылдық жерде қалғысы келетіндер	Ауылдан көшуге ниет білдіргендер
Өмірге толық қанағаттанғандар	42,20%	38,80%
Болашаққа үреймен және сенімсіздікпен қарайды	9,10%	18,90%
Материалдық жағдай айқын жақсарады деп санайды	20,90%	27,30%
Материалдық жағдай бұрынғыдай болып қалады деп санайды	38,50%	27,90%

Дереккөз: ҚЭЗО

Алынған деректерге негізделе отырып, басты «көші-қонға итермелейтін факторлар» әйелдердің әлеуметтік көңіл-күйі мен экономикалық

жағдайы болып табылады деп болжауға болады. Эмпирикалық талдау нәтижелері келесі кестеде берілген.

21-кесте «Көшу ниеті» моделін дисперсиялық талдау

Көрсеткіш	Коэффициент	Маңыздылық деңгейі
Жасы	< 2.2e-16	***
Отбасында зорлық -зомбылықтың болуы	0.002385	**
Өмірге қанағаттанбаушылық	7.169e-07	***
Отбасылық табыс түрі	5.651e-07	***
Қызмет түрі	0.004593	**
Хоббидің болуы	0.002653	**
Отбасылық мәртебесі	0.009964	**
Ұлты	0.527357	
Кәмелетке толмаған балалар саны	0.427384	
Білім деңгейі	0.007948	**

21-кесте «Көшу ниеті» моделін дисперсиялық талдау (жалғасы)

Көрсеткіш	Коэффициент	Маңыздылық деңгейі
Материалдық жағдайы	0.736937	
Мега өңір	0.127597	
Аудан орталығы	0.161845	
, , * , ** , *** — тиісінше 10%, 5%, 1% және 0.1% деңгейдегі маңызы		

Дереккөз: ҚЭЗО

Дисперсиялық талдау нәтижелері жасы, отбасындағы зорлық-зомбылықтың болуы, өмірге қанағаттанбаушылық, отбасы табысының түрі, қызмет түрі, хоббидің болуы, отбасылық

мәртебесі және білім деңгейі сияқты факторлар ауыл әйелдеріндегі көші-қонның айқындаушы факторлары болып табылатынын көрсетті.

22-кесте. «Көшу ниеті» моделі

Көрсеткіш	Коэффициент	Стандартты ауытқу
Константа	0.518760	0.108099
Жасы	-0.006721	0.001377
Отбасында зорлық-зомбылықтың болуы	0.115466	0.052938
Өмірге қанағаттанбаушылық	0.151673	0.036722
Ата-анасының жалақысы	-0.117819	0.168836
Күйеуінің табысы, кірістері (сыртқа шығады және қалада жұмыс істейді/сауда жасайды)	0.072765	0.052518
Күйеуінің табысы, кірістері (ауылда жұмыс істейді)	-0.042235	0.045473
Менің табысым (сыртқа шығамын, қалада жұмыс істеймін/сауда жасаймын)	0.187913	0.072349
Менің табысым (ауылда жұмыс істеймін)	0.027312	0.047708
Бізге туыстарымыз, ересек балаларымыз қаржылай көмектеседі	-0.018080	0.080734
Негізгі табысты біздің қосалқы шаруашылығымыз, ферма және т. б. әкеледі.	0.079378	0.085142
Жәрдемақылар, менің зейнетақым	0.053797	0.085003
Жәрдемақылар, күйеуімнің зейнетақысы	0.149378	0.113520
Уақытша жұмыссыз	0.081568	0.085036
Үй шаруасындағы әйел	-0.085992	0.068937
Мүгедектігіме байланысты жұмыс істемеймін	0.068458	0.183828
Жасыма байланысты зейнеткермін	-0.051752	0.094569
Бюджеттік ұйымда жұмыс істеймін	-0.105988	0.061682
Жеке салада жұмыс істеймін	-0.097888	0.064346
Өз-Өзімді жұмыспен қамтығанмын	0.087045	0.074757
Студент	0.026746	0.160262

22-кесте. «Көшу ниеті» моделі (жалғасы)

Көрсеткіш	Коэффициент	Стандартты ауытқу
Тұрмыста/бірге тұрады	0.002765	0.057577
Тұрмыс құрмаған	0.197650	0.072898
Ажырасқан	0.047132	0.072016
Жоғары білім	0.130758	0.036565
Аяқталмаған жоғары білім	0.108396	0.099993
Орта арнайы	0.061847	0.031714
1200 бақылау, R2=0.1321, түзетілген R2=0.1198, F=10.74		

Дереккөз: ҚЭЗО

Әлеуметтік көңіл-күй ауылдағы әйелдер үшін қоныс аудару ниетінің анықтаушы факторы болып табылатыны статистикалық тұрғыдан дәлелденді. Мысалы, **өмірге қанағаттанбаушылық бұл ықтималдықты 15,1%-ға арттырады.**

Регрессиялық талдау нәтижелеріне сәйкес, көшуге ниет туындаған кезде отбасындағы зорлық-зомбылық та маңызды рөл атқарады. Бұл фактор көші-қон ықтималдығын 11,5%-ға арттырады.

Талдау барысында, сондай-ақ жас ұрпақтың ұтқыр болып табылатыны және көбінесе көшуге оңай шешім қабылдайтыны жөнінде болжам расталды. Бір жыл өткен сайын, әйелдің көшіп кету ықтималдығы 0,6%-ға төмендейді. Керісінше, білім деңгейі көшу ниетімен оң байланыс көрсетті. Мысалы, орта білімі бар әйелдерге қарағанда жоғары білімі бар әйелдердің көшу ықтималдығы 13%-ға жоғары. Сонымен қатар, отбасылық мәртебе көшу ықтималдығына әсер ететіні дәлелденді. Тұрмыс құрмаған әйелдердің жесірлермен салыстырғанда көшу ықтималдығы 19,7%-ға жоғары.

Айта кету керек, «қызмет түрі» және «отбасылық табыс түрі» сияқты экономикалық факторлар жоғары статистикалық мәнге ие болды. Бюджеттік ұйымда немесе жеке салада жұмыс істейтін әйелдер, үй шаруасындағы әйелдер және студенттер өзін-өзі жұмыспен қамтығандар мен жұмыссыздарға қарағанда көшуге бейім емес. Бұл ауылдың жұмыссыз тұрғындарының қалада жұмысқа орналасуға үміттенуімен түсіндіріліуі мүмкін. Сондай-ақ ерлі-зайыптылардың біреуі сыртқа шығатын, қалада жұмыс істейтін немесе сауда жасайтын отбасыларда табыстың

өзге түрлері бар отбасыларымен салыстырғанда көшу ықтималдығы біршама жоғары екені анықталады.

Зорлық-зомбылық факторларын талдау

Зерттеу барысында тұрмыстық зорлық-зомбылық пен әлеуметтік-демографиялық сипаттамалардың өзара байланысы талданды: жасы, ұлты, білім деңгейі, отбасы мүшелерінің және кәмелетке толмаған балалардың саны. Айта кету керек, үйдегі зорлық-зомбылықтың таралуы өзге ұлт өкілдерімен салыстырғанда қазақ әйелдерінің арасында айтарлықтай жоғары. Күйеуі ұрып-соққан **әрбір үшінші орыс әйелі көмекке жүгінеді, ал қазақ әйелдерінің арасында жүгінгендердің үлесі тек 25%-ды құрайды. Сонымен қатар, әрбір бесінші қазақ әйелі осы тақырыпқа қатысты сұрақтарға жауап беруден бас тартты немесе қиналды.**

Үйдегі зорлық-зомбылық тәуекелінің тобын анықтаудағы басқа маңызды әлеуметтік фактор отбасының материалдық әл-ауқаты болып табылады. Деректер көрсеткендей, берекесі төмен отбасылар отбасындағы зорлық-зомбылыққа жиі ұшырап, сирек көмекке жүгінеді. Тіпті тамақтануға қаражат жетпеген отбасылардың әйелдері материалдық қиындықтарға тап болмаған **әйелдермен салыстырғанда жауап беруден 2 есе жиі бас тартты.**

Деректерді одан әрі талдау үшін жауаптарды топтастыра отырып, жаңа жалған «зорлық-зомбылыққа ұшырағыштық» айнымалысы енгізілді. Бірінші топ «Егер сізде жеке басыңызда күйеуіңіздің тарапынан қатыгездік, ұрып-соғу жағдайлары болса, онда сіз көмекке жүгіндіңіз

бе?» деген сұраққа «Болды, өтініш білдірдім» және «Болды, өтініш берген жоқпын» деген жауап нұсқаларымен жауап берген әйелдерді қамтыды. «Жоқ» деп жауап бергендер екінші топта ескерілді. Талдау нәтижелерін төмендегі кестеде көруге болады.

Зорлық-зомбылыққа ұшыраған әйелдердің

өмірге оптимистік көзқарастары аз. Зорлық-зомбылыққа ұшыраған әйелдердің тек 28,6%-ы ғана өз өміріне қанағаттанған, ал зорлық-зомбылыққа ұшырамаған әйелдердің арасында өмір сүру сапасына толық қанағаттанғандардың үлесі айтарлықтай жоғары және 42,2%-ды (23) құрайды.

23-кесте. Зорлық-зомбылыққа ұшыраған және ұшырамаған әйелдердің арақатынасы

Индикаторлар	Зорлық-зомбылыққа тап болған әйелдер		Зорлық-зомбылыққа ұшырамаған әйелдер	
	Жиілігі	%	Жиілігі	%
Өмір сапасына толық қанағаттанғандар	28	28,6	445	42,2
Болашаққа үреймен қарайды	20	20,4	117	11,1
Өз өмірі жақсарады деп санайды	51	52	574	54
Көшкісі келеді	48	49	329	31
Отбасына негізгі табысты әйеләкеледі	23	23	190	18
Егер қайғыға тап болса, онда сенуге болатын адамы бар	83	84,7	947	89,8
Ажырасқандар	17	17,3	44	4,2
Дене күшін қолдануды ақтайды	5	5,1	30	2,8

«Отбасындағы зорлық-зомбылық» тәуелді айнымалы ANOVA дисперсиялық тестінің нәтижелері төмендегі кестеде көрсетілген.

24-кесте «Отбасындағы зорлық-зомбылық» моделін дисперсиялық талдау

Көрсеткіш	Көэффициент	Маңыздылық деңгейі
Жасы	0.2193047	
Отбасылық табыс түрі	0.5569432	
Қызмет түрі	0.0004498	***
Хоббидің болуы	0.0204663	*
Отбасылық мәртебесі	9.774e-06	***
Ұлты	0.0042932	**
Кәмелетке толмаған балалар саны	0.4397668	
Білім деңгейі	0.7350074	
Материалдық жағдайы	0.0963760	
Мега өңір	0.0662967	
Аудан орталығы	0.1831980	

., *, **, *** — тиісінше 10%, 5%, 1% және 0.1% деңгейдегі маңызы

Тест нәтижелеріне сәйкес регрессиялық үлгіге қызмет түрі, хоббидің болуы, отбасылық мәртебесі және ұлты сияқты факторлар енгізілді. Қалған факторлар статистикалық тұрғыдан маңызды емес. Демек, тұрмыстық зорлық-зомбылық әйелдердің жасы мен білім деңгейіне, отбасының материалдық жағдайы

мен табысының түріне байланысты емес. Жиіліктік кестелер тұрмыстық зорлық-зомбылық оңтүстік және батыс өңірлерде жиі кездесетінін көрсеткеніне қарамастан, бұл фактор да жеткілікті маңызды болмай шықты. Ықтималдық моделінің нәтижелері келесі кестеде көрсетілген.

25-кесте. «Отбасындағы зорлық-зомбылық» моделі

Көрсеткіш	Коэффициент	Стандартты ауытқу
Константа	0.063467	0.049378
Уақытша жұмыссыз	0.038694	0.044839
Үй шаруасындағы әйел	-0.032101	0.036138
Мүгедектігіме байланысты жұмыс істемеймін	-0.050647	0.096080
Жасыма байланысты зейнеткермін	0.013188	0.040306
Бюджеттік ұйымда жұмыс істеймін	0.005158	0.035741
Жеке салада жұмыс істеймін	-0.029141	0.036957
Өз-өзімді жұмыспен қамтығанмын	0.097016	0.042337
Студент	-0.026955	0.074073
Хоббиі жоқ	-0.037051	0.015101
Тұрмыста/бірге тұрады	-0.013531	0.028830
Тұрмыс құрмаған	-0.077951	0.037641
Ажырасқан	0.113985	0.038783
Қазақ	0.051183	0.022901
Орыс	-0.001444	0.026526
1142 бақылау, R ² =0.056, түзетілген R ² =0.048, F=5.2		
., *, **, *** — тиісінше 10%, 5%, 1% және 0.1% деңгейдегі маңызы		

Дереккөз: ҚЭЗО

Кестеде отбасында зорлық-зомбылықтың болуына статистикалық тұрғыдан елеулі әсер ететін барлық факторлар көрсетілген. Бюджеттік ұйымдарда жұмыс істейтін әйелдер, өзін-өзі жұмыспен қамтығандар және уақытша жұмыссыздар жиі зорлық-зомбылыққа ұшырайтыны анықталды. Керісінше, студенттер, жеке сала жұмысшылары, үй шаруасындағы әйелдер мен мүгедектігіне байланысты жұмыс істемейтін әйелдер тұрмыстық зорлық-зомбылыққа сирек ұшырайды.

Қазақ әйелдерінің зорлық-зомбылыққа

жиі ұшырайтыны туралы алдын-ала болжам жоғары деңгейде статистикалық тұрғыдан маңызды болып шықты. Қазақ әйелдері басқа ұлт өкілдерімен салыстырғанда зорлық-зомбылыққа 5,1%-ға жиі ұшырайды.

Тұрмыстық зорлық-зомбылықтың болуы да әйелдің отбасы мәртебесіне байланысты екені анықталды. Мысалы, тұрмыс құрмаған әйелдер жесірлермен салыстырғанда зорлық-зомбылыққа 8%-ға сирек ұшырайды, ал ажырасқандардың арасында бұл ықтималдық 11,4%-ға жоғары.

Материалдық қиындықтарға әсер ететін факторларды талдау

Бұл блокта ауыл әйелдерінің материалдық қиындықтарын түсіндіретін факторларды іздестіру жүргізілді. Төменде кестеден көріп

отырғанымыздай, таңдап алынған айнымалылар әртүрлі деңгейлерде статистикалық тұрғыдан маңызды, тиісінше төмен материалдық жағдайды жақсы түсіндіретін факторлар болып табылады.

26-кесте. «Материалдық қиындықтар» моделін дисперсиялық талдау

Көрсеткіш	Коэффициент	Маңыздылық деңгейі
Жасы	0.361772	
Отбасылық табыс түрі	6.944e-12	***
Қызмет түрі	5.488e-12	***
Хоббидің болуы	0.000180	***
Отбасылық мәртебесі	0.187947	
Ұлты	0.333490	
Кәмелетке толмаған балалар саны	0.003895	**
Білім деңгейі	5.072e-09	***
Мега өңір	0.015872	*
Аудан орталығы	0.950179	
., *, **, *** — тиісінше 10%, 5%, 1% және 0.1% деңгейдегі маңызы		

26-кестеден отбасылық мәртебесі, ұлты, жасы және аудан орталығында өмір сүру сияқты факторлардың ауыл әйелдерінің материалдық әл-ауқатына әсер етпейтіні байқалады. Материалдық қиындықтар білім деңгейінің,

отбасылық табыс түрінің және қызмет түрінің салдары болуы мүмкін. Сонымен қатар, кәмелетке толмаған балалардың саны да ауылдағы әйелдерде материалдық қиындықтардың болуына әсер етеді.

27-кесте. «Материалдық қиындықтар» моделі

Көрсеткіш	Коэффициент	Стандартное отклонение
Константа	0.12684	0.07817
Ата-анасының жалақысы	0.01159	0.18466
Күйеуінің табысы, кірістері (сыртқа шығады және қалада жұмыс істейді/сауда жасайды)	0.01715	0.05137
Күйеуінің табысы, кірістері (ауылда жұмыс істейді)	0.09617	0.04474
Менің табысым (сыртқа шығамын, қалада жұмыс істеймін/сауда жасаймын)	0.22524	0.06652
Менің табысым (ауылда жұмыс істеймін)	0.07966	0.04095
Бізге туыстарымыз, ересек балаларымыз қаржылай көмектеседі	0.13632	0.08043
Негізгі табысты біздің қосалқы шаруашылығымыз, ферма және т. б. әкеледі.	-0.20377	0.08513

27-кесте. «Материалдық қиындықтар» моделі (жалғасы)

Көрсеткіш	Коэффициент	Стандартное отклонение
Жәрдемақылар, менің зейнетақым	0.23742	0.08059
Жәрдемақылар, күйеуімнің зейнетақысы	0.16958	0.10985
Уақытша жұмыссыз	0.38335	0.08394
Үй шаруасындағы әйел	0.09498	0.07003
Мүгедектігіме байланысты жұмыс істемеймін	0.04304	0.17808
Жасыма байланысты зейнеткермін	-0.09748	0.09230
Бюджеттік ұйымда жұмыс істеймін	0.02765	0.06281
Жеке салада жұмыс істеймін	0.01531	0.06546
Өз-Өзімді жұмыспен қамтығанмын	0.15787	0.07601
Студент	-0.15369	0.16581
Хоббиі жоқ	0.08506	0.02703
5 баладан астам	0.08884	0.08664
18 жасқа дейінгі балалар жоқ	-0.08395	0.03078
3-4 баладан	0.03154	0.03621
Жоғары білім	-0.25289	0.03569
Аяқталмаған жоғары білім	-0.06278	0.10008
Орта арнайы	-0.11481	0.03097
Батыс	0.14498	0.05031
Солтүстік	0.16282	0.05264
Орталық	0.05540	0.07658
Оңтүстік	0.13224	0.04388
1128 бақылау, R2=0.17, түзетілген R2=0.15, F=8.2		
., *, **, *** — тиісінше 10%, 5%, 1% және 0.1% деңгейдегі маңызы		

Дереккөз: ҚЭЗО

Талдау нәтижелеріне сәйкес, хобби мен жоғары білімнің болуы, ерлі-зайыптылардың екеуінің де табысы, балалардың болмауы материалдық құралдардың жетіспеушілігіне теріс тәуелділікте болады. Басқаша айтқанда, **хоббиі, жоғары білімі бар және балалары жоқ ауыл әйелі аз дәрежеде материалдық қиындықтарға тап болады.** Сонымен қатар, басқа санаттағы әйелдермен салыстырғанда зейнеткерлер мен студенттер қаражат жетіспеушілігіне сирек тап болады. Материалдық қиындықтар болуының ең жоғары

ықтималдығы уақытша жұмыссыз әйелдерде байқалады. Деректер **орта білім мен отбасындағы ақшаның жетіспеуі арасындағы оң байланысты көрсетеді.**

Мысалы, кестеден көріп отырғанымыздай, арнаулы орта білімі бар әйелдер орта білім иегерлеріне қарағанда 11%-дан астам кедейлікке ұшыраған. Жоғары білімі бар әйелдерде қарама-қарсы үрдіс байқалады: олар ешқандай материалдық қиындықтарға тап болмауықтималдығы 25%-ға жоғары.

Өмірге қанағаттанбаушылыққа әсер ететін факторларды талдау

Әлеуметтік көңіл-күй ауыл әйелдерінің экономикалық мүмкіндіктерінің қосымша өл-

шеуіші болып табылады. Өмірге қанағаттанбаушылыққа әсер ететін факторларға талдау жүргізілді.

28-кесте «Өмірге қанағаттанбаушылық» моделін дисперстік талдау

Көрсеткіш	Коэффициент	Маңыздылық деңгейі
Жасы	0.05944	.
Отбасылық табыс түрі	5.092e-13	***
Қызмет түрі	1.439e-12	***
Хоббидің болуы	0.03341	*
Отбасылық мәртебесі	0.03012	*
Ұлты	0.04560	*
Кәмелетке толмаған балалар саны	0.04807	*
Білім деңгейі	0.01184	*
Материалдық жағдайы	1.736e-11	***
Мега өңір	0.10762	
Аудан орталығы	0.00326	**

., *, **, *** — тиісінше 10%, 5%, 1% және 0.1% деңгейдегі маңызы

Дисперсиялық талдауды, айнымалылар арасындағы мультиколлинеарлықты тексеруге тесттерді жүргізгеннен кейін, «Өмірге қанағаттанбаушылық» қорытынды моделіне отбасылық табыс түрі, қызмет түрі, материал-

дық әл-ауқат деңгейі, отбасылық мәртебесі, білім деңгейі, хоббидің болуы және аудан орталығында өмір сүру сияқты бірқатар айнымалылар енгізілді.

29-кесте. «Өмірге қанағаттанбаушылық» моделі

Көрсеткіш	Коэффициент	Стандартты ауытқу
Константа	0.0102285	0.0872519
Ата-анасының жалақысы	0.0784171	0.1496794
Күйеуінің табысы, кірістері (сыртқа шығады және қалада жұмыс істейді/сауда жасайды)	0.0914735	0.0411765
Күйеуінің табысы, кірістері (ауылда жұмыс істейді)	0.0727098	0.0360852
Менің табысым (сыртқа шығамын, қалада жұмыс істеймін/сауда жасаймын)	0.2253895	0.0585207
Менің табысым (ауылда жұмыс істеймін)	0.0328512	0.0378015
Бізге туыстарымыз, ересек балаларымыз қаржылай көмектеседі	0.1879177	0.0668803
Негізгі табысты біздің қосалқы шаруашылығымыз, ферма және әкеледі.	0.0230778	0.0693854
Жәрдемақылар, менің зейнетақым	0.1237940	0.0675951

29-кесте. «Өмірге қанағаттанбаушылық» моделі (жалғасы)

Көрсеткіш	Коэффициент	Стандартты ауытқу
Жәрдемақылар, күйеуімнің зейнетақысы	0.0737656	0.0883444
Уақытша жұмыссыз	0.1700223	0.0691107
Үй шаруасындағы әйел	-0.0429629	0.0569377
Мүгедектігіме байланысты жұмыс істемеймін	-0.0059906	0.1440357
Жасыма байланысты зейнеткермін	-0.0747593	0.0753264
Бюджеттік ұйымда жұмыс істеймін	-0.0092452	0.0510848
Жеке салада жұмыс істеймін	0.0768934	0.0531026
Өз-өзімді жұмыспен қамтығанмын	0.0853095	0.0619940
Студент	-0.0594749	0.1355806
Хоббиі жоқ	0.0232344	0.0221478
Тұрмыста/бірге тұрады	0.0153205	0.0459620
Тұрмыс құрмаған	0.0001031	0.0557870
Ажырасқан	0.1274680	0.0570454
Қазақ	-0.0412747	0.0330201
Орыс	-0.0628991	0.0377555
Жоғары білім	-0.0355930	0.0299453
Аяқталмаған жоғары білім	-0.0887291	0.0806538
Орта арнайы	-0.0244501	0.0254281
Тіпті тамаққа ақша жетіспейді	0.3438738	0.0556629
Ақша тамаққа жеткілікті, бірақ киім сатып алу қиындық тудырады	0.0762747	0.0253648
Табыс өте қымбат сатып алудан басқа барлығына жетеді	-0.0762335	0.0295447
Бізде материалдық қиындықтар жоқ	-0.1085870	0.0565489
Ауыл	0.0930847	0.0375803
1125 бақылау, R2=0.18, түзетілген R2=0.1575, F=7.9		
., *, **, *** — тиісінше 10%, 5%, 1% және 0.1% деңгейдегі маңызы		

Дереккөз: ҚЭЗО

Деректер қанағаттанбаушылық айтарлықтай дәрежеде әйелдердің қаржылық жағдайына байланысты екенін көрсетеді. Туған-туысқандарына қаржылық тәуелділік және материалдық қиындықтардың болуы қанағаттанбаушылыққа оң ықпал етеді. Киім сатып алу қиынға соғатын адамдардың ара-

сында өмірге қанағаттанбаушылық орташа деңгейге қарағанда 7,6%-ға жоғары болса, тіпті тамақтануға қаражат тапшылығы бар әйелдер 34,4%-ға қанағаттанбаушылыққа бейім.

Талдау нәтижелері, сондай-ақ **қанағаттанбаушылық пен отбасылық табыстың түрі арасындағы оң байланысты көрсетті.**

Негізгі табысы әйелдің табысы немесе оның жәрдемақысы болып табылатын отбасыларда әйелдің қанағаттанбаушылық ықтималдығы басқа отбасыларға қарағанда жоғары.

Сондай-ақ, туысқандарынан немесе ересек балалардан материалдық көмек алатын әйелдер ерлі-зайыптылардың екеуі де тең дәрежеде табыс табатын отбасыға қарағанда 19%-ға қанағаттанбаушылықты сезінуі мүмкін екенін атап өту керек.

Әйелдің қанағаттанбаушылығына әсер ететін тағы бір фактор қызмет түрі болып табылады. Мысалы, уақытша жұмыссыздар өмірге қанағаттанбаушылықты жиі сезінеді, ал зейнеткерлер мен студенттер басқаларға қарағанда жағымсыз көңіл-күйге аз бейім.

Талдау қанағаттанушылық факторлары келесілер болып табылатындығын көрсетті: **аудан орталығында өмір сүру, хоббидің болуы және материалдық қиындықтардың болмауы.** Мысалы, материалдық жетіспеушілікке ұшырамаған әйелдер өмірге 11%-ға қанағаттанбайды.

Жасалған талдау ауылдық әйелдердің әлеуметтік-экономикалық қиындықтарын одан әрі кеңірек түсіну үшін бірқатар статистикалық маңызды өзара байланыстарды анықтауға мүмкіндік берді және **жұмыспен қамту, әлеуметтік қамсыздандыру, демография және т. б. салада саяси шешімдер қабылдайтын адамдардың ұғынуына арналуы тиіс.**

Қорытындылар

- **Әрбір үшінші әйел ауылдан кеткісі келеді, бірақ жинақтың болмауы тежеуші фактор болып табылады.** Бұл ретте, жас және тұрмыс құрмаған әйелдер үшін бұл ықтималдық ең жоғары, бұл өз бетінше жұмыс істеу және ауылдық жерде өзін қамтамасыз ету мүмкіндігіне қатысты үміттің төмен екенін көрсетеді.

- Әйелдің әлеуметтік-кәсіби мәртебесі мен отбасылық мәртебесі отбасында тұрстық зорлық-зомбылықтың болуымен статистикалық маңызды өзара байланысы бар екендігі анықталды. Сірә, **қазақ әйелдерінің басқа да этникалық топтардың өкілдеріне қарағанда тұрмыстық зорлық-зомбылыққа жиі тап болу фактісі назар аудартады.**

- Талдау нәтижелеріне сәйкес, хобби мен жоғары білімнің болуы, ерлі-зайыптылардың екеуінің де табысы, балалардың болмауы материалдық құралдардың жетіспеушілігіне теріс тәуелділікте болады. Материалдық қиындықтар болуының ең жоғары ықтималдығы уақытша жұмыссыз әйелдерде байқалады. Деректер орта білім мен отбасындағы ақшаның жетіспеуі арасындағы оң байланысты көрсетеді.

- Қанағаттанушылық факторлары: **аудан орталығында өмір сүру, ерлі-зайыптылардың кірісінен құралған отбасылық табыс және материалдық қиындықтардың болмауы.** Айта кету керек, талдау нәтижелері хоббидің жоқтығы мен қанағаттанбаушылық арасындағы оң байланысты көрсетті.

ҚОСЫМША. Зерттеу әдіснамасы

Зерттеудің мақсаты: Қазақстанның ауыл әйелдерінің әлеуметтік портретін әлеуметтік зерттеу нәтижелері негізінде құрастыру.

Зерттеу объектісі: Қазақстан өңірлерінің ауылдық жерлерінде тұратын 18 жастан 65 жасқа дейінгі әйелдер.

Географиялық қамту: зерттеумен, кейіннен деректерді бес мега өңірге (Солтүстік, Оңтүстік, Шығыс, Батыс, Орталық) бөле отырып талдаумен Қазақстанның 14 өңірінің ауыл әйелдері қамтылды.

Зерттеу болжамы

1. Ауылдағы дәстүрлі өмір салтына, атаулы қолдаудың жоқтығына байланысты, қалалық жерлерде тұратындармен салыстырғанда ауыл әйелдері жұмысқа орналасу мүмкіндіктері шектеулі.

2. Ауыл әйелдерінің білім беру және денсаулық сақтау қызметтеріне қолжетімділігі шектеулі.

3. Халықтың осы санаты немесе көп балалы аналар мен өзін-өзі жұмыспен қамтыған адамдарды құрайтын ел халқының төрттен бір бөлігі өзінің экономикалық және адами әлеуетін толық іске асырмайды.

4. Халықтың осы санатының арасында өнімді жұмыспен қамтуды қамтамасыз ету және қаржылық және кәсіпкерлік сауаттылықты арттыру бойынша мемлекеттік қолдау шаралары жоғары деңгейде талап етілген.

Зерттеу міндеттері

1. Зерттеу әдістемесін әзірлеу және сауалнамалық сұрастыруды іріктеу;

2. Ауылдық әйелдердің әлеуметтік портретін жасау (жасы, білімі, отбасылық жағдайы, табысы, қызмет саласы және т. б.);

3. Ауыл әйелдерінің әлеуметтік көңіл-күйі мен экономикалық жағдайының негізгі параметрлерін талдау;

4. Қаржылық сауаттылық және қаржылық қызметтерге қолжетімділік деңгейін анықтау

5. Ауыл әйелдерінің экономикалық мүмкіндіктерін кеңейтуге кедергі келтіретін сыртқы кедергілерді анықтау;

6. Ауыл әйелдерінің білім беру, экономикалық, әлеуметтік қызметтерге қажеттіліктері мен мүмкіндіктерін анықтау;

7. Қолданыстағы әлеуметтік қорғау шараларының тиімділігін және олардың ауыл әйелдері үшін қолжетімділігін талдау.

Зерттеу әдістері

Сауалнамалық сұрастыру

Ақпарат жинау әдісі сұхбаткерлердің тұрғылықты жері бойынша қатаң түрде қалыптасқан сұрастыру – сауалнаманың (face-to-face әдісімен) негізінде жеке сұхбат әдісімен халықтан сауалнама алу болды. Face-to-face әдісі арнайы оқытылған сұхбат алушылардың сұхбаткерлерден сауалнама алуын көздейді, сауалнама барысында сұхбат алушылар сұхбаткерге сұрақтар қояды және алынған жауаптарды сауалнамада белгілейді. Сауалнама екі тілде жүргізілді: қазақ және орыс тілдерінде (сұхбаткердің қалауына қарай).

Сауалнаманың далалық кезеңі 2019 жылғы 23 наурыздан бастап 05 сәуірге дейін жүзеге асырылды. Сауалнаманың ішінара жиынтығының көлемі 1424 сұхбаткерді – ауылдық жерлерде тұратын 18 жастан асқан әйелдерді құрады. Іріктеу репрезентативтілікті ескере отырып есептелді және ауылдық әйелдердің әлеуметтік-демографиялық құрамының тиісті пропорцияларына орайластырылды (Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитетінің деректеріне сәйкес).

Зерттеуде стратификацияланған көп сатылы аумақтық кездейсоқ іріктеме қолданылды. Байқау бірліктерін іріктеу іріктеудің ықтимал дизайнын пайдалана отырып, бірнеше кезеңде өтті. Сауалнама үшін Қазақстанның 14 облысы алынды. Стратификациялық айнымалы іріктеудің бірінші кезеңінде ауыл қонысының келесі түрі болды: аудан орталығы/ауыл. Өңірлерде елді мекендер екіден артық болған жағдайда, үшбұрыш қағидаты бойынша ауылдарды бір бағытта

іріктеуді болдырмау үшін таңдап алынды. Жекелеген өңірлердің климаттық жағдайын ескере отырып, өте шалғай аудандар мен ауылдарды іріктеу алынып тасталды.

Сұхбат алушылар сұхбаткерлерді іріктеуді бағыттық тәсілмен жүзеге асырды. Екінші стратификациялық айнымалы – үй шаруашылықтары – «сол қол» ережесі бойынша бастапқы нүктеден бағыт бойынша жүру арқылы іріктелді.

Соңғы сауалнама нүктесінде (сауалнамаға қатысқандардың тұрғылықты жері бойынша) сұхбаткер кездейсоқ тәсілмен-«соңғы туған күні» бойынша анықталды. Сұхбаткерлерді іріктеу үйде тұратын 18 жастан асқан барлық әйелдердің туған күндерін белгілеу арқылы жүзеге асырылды. Ол үшін арнайы бланкіде ең үлкеннен кішіге дейінгі әйелдердің аттары тіркелді. Одан кейін туған күні сауалнама күніне ең жақын болған сұхбаткер іріктелді. Егер әдістемеге сәйкес іріктелген сұхбаткер бірінші бару сәтінде үйінді болмаса, сұхбат алушылар осы мекенжайға кемінде екі рет қайта келуді жүзеге асырады.

Іріктеу ең жоғары дәрежеде бас жиынтықтың тиісті пропорцияларына орайластырылды. Бұл ретте іріктемелі жиынтықтың орташа сипаттамаларының бас жиынтықтың орташа сипаттамаларынан ауытқуды ДИ 95% кезінде $\pm 2,6\%$ шегінде ауытқыды.

7 терең сұхбат жүргізілді. Қатысушыларды іріктеу сұхбаткерлердің жұмыспен қамтылу мәртебесін ескере отырып, жүзеге асырылды.

Зерттелетін нысаналы топтың әлеуметтік-демографиялық сипаттамалары

30-кесте. Өңірлер бөлінісіндегі іріктеме құрылымы

№	Аудан	Барлығы, сұхбаткерлер саны	%	Ауыл	Аудан орталығы
1	Ақмола	71	5,0	1	1
2	Ақтөбе	57	4,0	1	1
3	Алматы	284	19,9	2	8
4	Атырау	68	4,8	1	1
5	Шығыс Қазақстан	100	7,0	1	2
6	Жамбыл	122	8,6	1	4
7	Батыс Қазақстан	56	3,9	1	1
8	Қарағанды	51	3,6	1	1
9	Қостанай	74	5,2	1	1
10	Қызылорда	78	5,5	1	1
11	Маңғыстау	82	5,8	1	3
12	Павлодар	40	2,8		1
13	Солтүстік Қазақстан	56	3,9	1	1
14	Түркістан	285	20,0	2	8
	Барлығы	1424	100	15	34

Макроөңірлер

Зерттелетін топтың ерекшеліктерін назарға ала отырып, Оңтүстік өңірі барынша жоғары дәрежеде қатыстырылды – сауалнамаға қатысқандардың жартысынан көбі Алматы, Түркістан, Жамбыл және Қызылорда облыстарында тұрады.

Сұхбаткерлердің бесінші бөлігі – Батыс мега өңірінің өкілдері: Маңғыстау, Атырау, Батыс Қазақстан және Ақтөбе облыстары.

Сауалнамаға қатысқандардың 14% Солтүстік мега өңірінде тұрады: Қостанай, Павлодар, Солтүстік Қазақстан облыстары.

31-кесте. Макроөңірлер бойынша іріктеу құрылымы

Макроөңірлер	Сұхбаткерлер саны, адам	Үлесі, %
Солтүстік	201	14,1
Батыс	263	18,5
Оңтүстік	769	54,0
Шығыс	140	9,8
Орталық	51	3,6

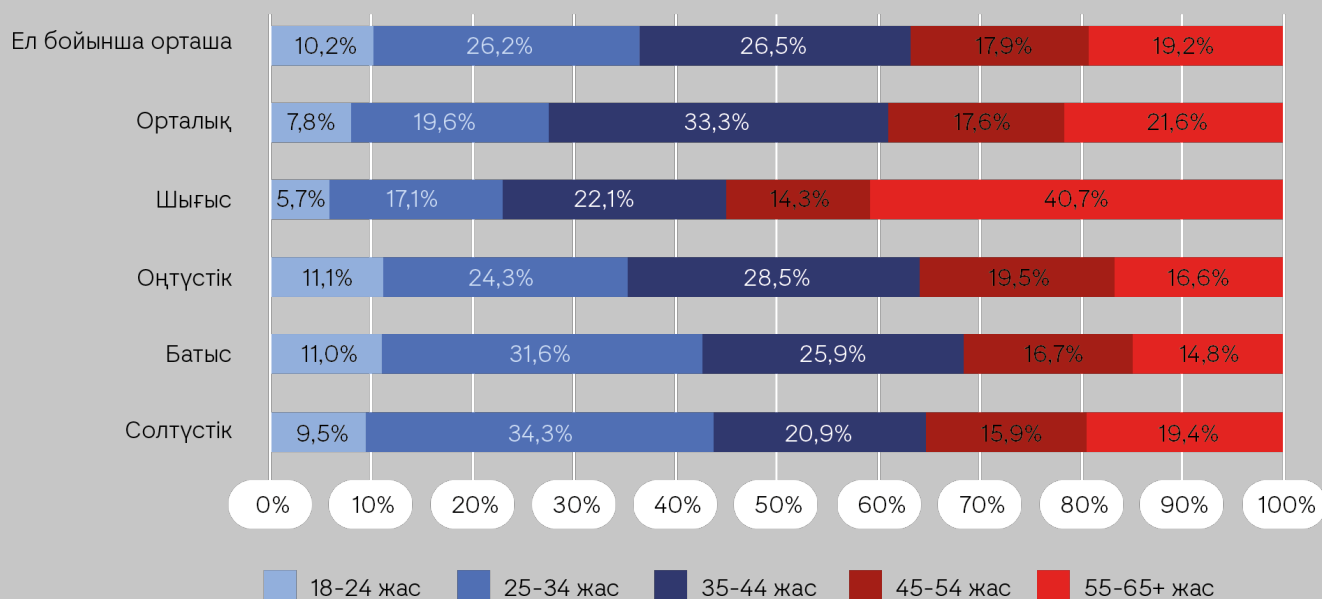
Шығыс және Орталық мега өңірлері бір облыстан қамтиды және урбанизацияланған болып табылады, осыған байланысты оларда сұхбаткерлердің үлесі тиісінше 9,8% және 3,6%-ды құрайды.

Жасы

Ауыл әйелдерінің басым бөлігі өте жас – сауалнама қатысқандарды жартысы 25-44 жас аралығында. Ең «жас» Батыс мега өңірі болды. Орташа алғанда, барлық өңірлердің ауылдарында 18-24 жастағы сұхбаткерлердің үлесі шамамен 10%-ды құрайды.

Шығыс мега өңірінде 55 және одан үлкен жастағы сұхбаткерлердің үлесі – 41%, орташа 19%.

23-сурет. Іріктеудің жастық құрылымы

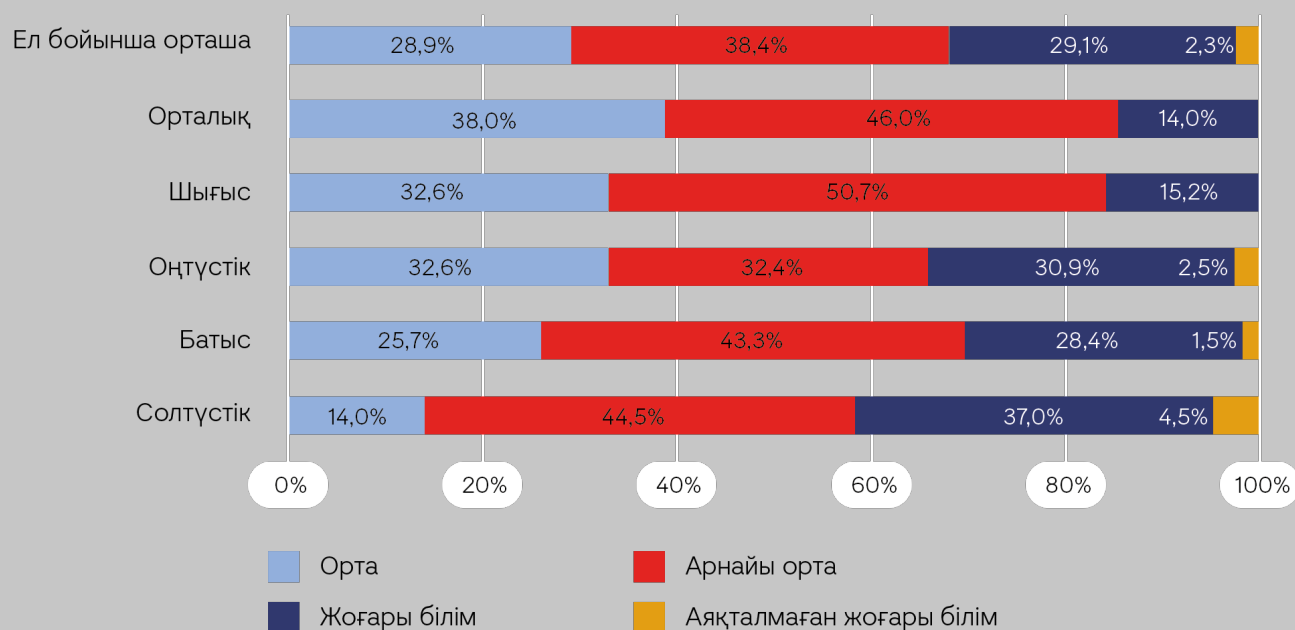

Білім

Ауыл әйелдерінің көпшілігінің арнайы орта білімі бар – 38,4%. Сауалнамаға қатысқандардың шамамен 30%-ының жоғары немесе тек орта білімі бар.

Солтүстік макроөңірде жоғары білімді ауыл тұрғындарының ең жоғары үлесі байқалады – ел бойынша орташа алғанда 29%-бен салыстырғанда 37%.

24-сурет. Білім деңгейі

Төменде кестеден көрініп тұрғандай, ауыл әйелдері үшін жоғары білімнің маңыздылығын қабылдау өзгереді.

Үлкен жастағы сұхбаткерлер арасында тек орта білімі бар адамдардың үлесі 42%-ды құрады, ал 18-24 жастағы сұхбаткерлер арасында бұл топ 20%-ға аз. Және кері жағдай: ауыл тұрғындарының арасында жоғары білім деңгейі 32%-ды, ал 55 және одан үлкен жастағы сұхбаткерлердің арасында – 13%-ды құрайды.

32-кесте. Жас топтары бойынша білім деңгейі

	Орта	Орта арнайы	Жоғары білім	Аяқталмаған жоғары білім	Жауап беруден бас тарту	Жиыны
18–24 жас	20,8%	34,0%	31,9%	12,5%	0,7%	100,0%
25–34 жас	17,2%	36,6%	42,5%	1,9%	1,9%	100,0%
35–44 жас	31,4%	36,7%	29,3%	0,8%	1,9%	100,0%
45–54 жас	32,3%	39,8%	25,2%	1,6%	1,2%	100,0%
55–65+ жас	42,4%	44,3%	12,9%	0,4%	0,0%	100,0%

Әдебиеттер тізімі

- АБР. (2018). Елдік гендерлік бағалау.
- Республикалық бюджетте әлеуметтік шығыстар үлесі 10%-ға ұлғайды — ҚР Қаржымині. (д.қ.). 2019 ж. 15 сәуірде алынды, <https://primeminister.kz/ru/news/finans/dolya-sotsialnih-rashodov-v-respublikanskom-budzhete-velichilas-na-10-minfin-rk-17795>
- Ферғана АА. (2018). Неге Қазақстанда үйдегі зорлық-зомбылықты тоқтату мүмкін болмай отыр. Дереккөз <https://www.fergananews.com/article.php?id=9884>
- ҚР ҰЭМ Статистика комитеті. (2018). Қазақстан әйелдері мен ерлері 2013-2017.
- ҚР ҰЭМ Статистика комитеті. (2019). Қазақстан Республикасындағы заңды тұлғалар, жеке кәсіпкерлік субъектілері, филиалдар және шетелдік заңды тұлғалар филиалдары санының негізгі көрсеткіштері.
- ҚР ҰЭМ СК. (2018). Қазақстан әйелдері мен ерлері.
- ҚР ҰЭМ СК. (2019). Ресми статистикалық ақпарат. Дереккөз www.stat.gov.kz
- ҚР Денсаулық сақтау министрлігі. (2018). 2017 жылғы ҚР халқының денсаулығы және денсаулық сақтау ұйымдарының қыжметі.
- ҚР ЕХӘҚМ. (2018). «Он сегіз жасқа толмаған жұмыскерлердің еңбегін пайдалануға тыйым салынатын жұмыстардың тізімін, он сегіз жасқа толмаған жұмыскерлердің ауыр заттарды тасуы мен қозғалтуының шекті нормаларын және әйелдердің еңбегін пайдалануға тыйым салынатын жұмыстардың тізімін, әйелдердің ауыр заттарды қолмен көтеруінің және жылжытуының шекті нормаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Денсаулық сақтау және әлеуметтік даму министрінің 2015 жылғы 8 желтоқсандағы № 944 бұйрығына өзгерістер енгізу туралы» Қазақстан Республикасы Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрінің 2018 жылғы 13 тамыздағы № 348 бұйрығы. Дереккөз <https://online.zakon.kz>
- Мемлекеттік атаулы әлеуметтік көмекті тағайындау | Қазақстан Республикасының Электрондық Үкіметі. (д.қ.). 2019 ж. 15 сәуірде алынды, http://egov.kz/cms/ru/services/guardianship/pass166_mtszn
- ЭЫДҰ. (2017). Қазақстанда гендерлік саясатты іске асыру.
- Бейжің декларациясы. (1995). Бейжің декларациясы және Іс-қимылдар тұғырнамасы. Төртінші Дүниежүзілік Әйелдердің жағдайы жөніндегі конференцияда ұсынылды.
- ҚР Үкіметі. (2019). ҚР Үкіметінің құрамы. Дереккөз www.government.kz
- Сәрсенова, М. (2019). Ерлер басқарады, ал әйелдер орындайды. Дереккөз <https://vlast.kz/obsshestvo/32042-muzciny-rukovodat-a-zensiny-ispolnaut.html>
- ҚР АҚМ ОКҚ. (2018). Қазақстанда 3 әйел аудан әкімі лауазымын иеленіп отыр. Дереккөз <https://ortcom.kz/ru/novosti/446-3-zhenshchiny-zanimayut-dolzhest-akima-rajona-v-kazahstane>
- Темкина, А. (2019). Патриархат ерлерге өз денсаулығының қамын жасауға кедергі жасауда. Дереккөз <https://republic.ru/posts/93234>
- ҚР Кәсіподақтар федерациясы. (2019). Гендерлік саясат. Дереккөз <http://fprk.kz/activity/gender/>
- Хуатэн, М. (2019). Қытайдың цифрлық трансформациясы. Ұлттық экономика құрылымының қайта құрылу тәжірибесі. Альпина Паблицер.
- ҚЭЗО. (2019). Әйелдер ҰЕҰ өкілдерімен және сарапшылармен сұхбат.
- ADB. (2013). Kazakhstan. Country gender assessment.
- Bolin, A. (2018, шілде). Transforming gender relationships: upscaling collective action in women's entrepreneurship. International Institute for Environment and Development.
- EXPO & Women. (2018). Қазақстандағы әкім әйелдер. Дереккөз <http://expoandwomen.com/ru/zhenshchiny-akimy-v-kazahstane/>
- informБЮРО. (2019). БҰҰ-да Қазақстандағы ауыл әйелдерінің кемсітушілік жағдайы туралы талқыланды. Дереккөз <https://informburo.kz/novosti/o-diskriminacionnom-polozhenii-selskih-zhenshchiny-v-kazahstane-rasskazali-v-on.html>
- Kong, G. (2009). Are Women-Only Trade Unions Necessary in South Korea: A Study of Women

Workers' Struggles in Korea's Labor Market Comment. *Northwestern Journal of International Law & Business*, (Issue 1 Vol. 29).

Kumar, L. (2013, апрель 13). Illusion of Women Empowerment in Microfinance: A Case Study. *Economic & Political Weekly*, (Vol. 48, No. 15, бб. 70–76).

Onyuma, S. O., & Shem, A. O. (2005). Myths of Microfinance as a Panacea for Poverty Eradication and Women Empowerment. *Savings and Development*, (Vol. 29, No. 2, бб. 199–222).

Philips, R. (2016). «Empowerment» as women's emancipation? A global analysis of the empowerment paradigm and the influence of feminism in women's NGOs. *B Women's emancipation and civil society organizations* (Bristol University Press).

Tengri News. (2019). Әр балаға 21 мың. Тоқаев заңға қол қойды. Дереккөз https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/21-tyisyacha-tenge-na-rebenka-tokaev-podpisal-zakon-366504/

Құлекеев Жаксыбек

Төреханова Ботагоз

Телеуов Олжас

Оразалиева Аида

Ковязина Камила

Оразбекова Салтанат

Бауыржан Амина

**ӘЛЕУМЕТТІК ҚАУҚАРСЫЗ ХАЛЫҚТЫҢ ЖЕКЕ САНАТЫ РЕТІНДЕ ҮКІМЕТТІҢ
ЭКОНОМИКАЛЫҚ КҮН ТӘРТІБІНЕ ҚОСУ ҮШІН АУЫЛ ӘЙЕЛДЕРІНІҢ
ЭКОНОМИКАЛЫҚ МҮМКІНДІКТЕРІНЗЕРТТЕУ
(Сорос-Қазақстан Қорының қолдауымен)**

НҰР-СҰЛТАН, 2019